

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

TEKNISKA HOGSKOLAN I LUND
SEKTIONEN FOR VAG- OCH VATTEN
BIBLIOTEKET

R5:1990

Kulturbundna attityder och anpassningar till bostadsmiljön

**En boendeundersökning bland turkar
och kurder i Fittja**

Oscar Pripp

V-HUSETS BIBLIOTEK, LTH

15000

400135410

Byggforskningsrådet

R 5:1990

KULTURBUNDNA ATTITYDER OCH ANPASSNINGAR
TILL BOSTADSMILJÖN

En boendeundersökning bland turkar och
kurder i Fittja

Oscar Pripp

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag
870270-7 från Statens råd för byggnadsforskning
till Institutet för folklivsforskning, Stockholms
universitet.

REFERAT

Rapportens syfte är att beskriva några turkar och kurders kulturbundna anpassningar och attityder till sin fysiska och sociala bostadsmiljö, Pittja i Botkyrka. Den bygger på strukturerade samtalsintervjuer och beskriver och diskuterar de intervjuades boendeliv och deras synpunkter på detta.

Resultatet visar bl a hur dåliga kunskaper i svenska orsakat komplicerade kontakter med "omvärlden", skapat oro inför framtiden och påverkat relationerna mellan medlemmarna inom de två etniska grupperna. De intervjuade har väsentligen kunnat behålla traditionsbundna familjemönster, mat- och umgängesvanor. Umgänge med grannar över kulturgränser var något ovanligt. Ursprungskulturella normer kring kvinnors beteende fanns bevarade delvis genom situationella faktorer i området. Upplevda problem var t ex bristen på stora lägenheter, dåliga spisar, i vissa avseenden annorlunda syn på störningar och agerande vid sådana tillfällen, svårigheter för grupper av kvinnor att finna lämpliga umgängesformer och de intervjuades känsla av att bli nonchalerade av hyresvärderna. Det kulturbundna beträffande hemmens inredningar framgick tydligast av rummens funktioner och möblernas placering och användning. Det framkom inga enhetliga bilder av de intervjuades anpassningsgrad till den svenska kulturen. Varje individ gav olika intryck av "anpassning" beroende på i vilken situation hon/han befann sig i. Huvudintrycket var dock att flertalet intervjuade uppvisade en mycket låg integrationsgrad i förhållande till det svenska samhället.

I Byggnadsforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

Denna skrift är tryckt på miljövänligt, oblekt papper.

R5:1990

ISBN 91-540-5141-X
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm
Svenskt Tryck Stockholm 1990

INNEHÅLL

	FÖRORD	5
1	INLEDNING OCH BAKGRUND	6
1.1	Inledning	6
1.2	Intervjuundersökningen	8
1.2.1	Samtalsintervjuerna	9
1.2.2	Tolkfrågan	9
1.3	Området	11
1.3.1	Allmänt om Fittja	11
1.3.2	Funderingar och intryck utifrån en vandring bland hus, människor och kundvagnar	12
1.4	De intervjuade	18
1.4.1	Beskrivning av Kulu	18
1.4.2	Exempel på grupperingar och schatteringar bland de intervjuade i Fittja	20
1.4.3	Sociala roller och beteenden i en anatolisk by	22
2	ALKOHOLISTEN - EN BRUNNSGUBBE ?	26
2.1	En kulturbunden aspekt	26
2.2	Balans	27
3	BOENDEKARRIÄREN	28
3.1	Inledning	28
3.2	Områdets etniska sammansättning	29
3.3	Nuvarande och kommande trångboddhet	32
3.3.1	Familjetyper och trångboddhet	33
3.4	Sammanfattning och idealt boende	35
4.	HEMMEN	37
4.1	Rent och fräscht	37
4.2	Möblering och rumsfunktioner	38
4.2.1	Mattor	41
4.2.2	Undanplockat och framplockat	42
4.2.3	Gästrum eller utökad gästsfär	43
4.3	Bra och dåligt i lägenheterna	43
4.4	Felanmälan och svenska språkkunskaper	47
5	HUSEN	50
5.1	Hissarna	50
5.2	Nedskräpning	51
6-7	GRANNKONTAKTER	54
6	TILLFÄLLIGA GRANNKONTAKTER OCH SYNEN PÅ INTILLBOENDE	55
6.1	Få störningar	55
6.2	Barn och störningar	56
6.3	Att ingripa vid störningar och andra händelser	58
6.4	Hundar som grannar	61

7	GRANNUMGÄNGE	63
7.1	Inledning	63
7.2	Gästsedens betydelse	65
7.3	Gäst i några fittjahem och iakttagelser av föränderliga roller	67
7.4	Kvinnligt grannumgänge	69
7.4.1	Grannandets intensitet	69
7.4.2	Fortsatta hushållsgöromål, trots besök. Ett exempel	71
7.4.3	Inomkulturella grannkenskaper	73
7.5	Manligt umgänge	75
7.6	Kontakterna med Turkiet	77
8	SAMMANFATTANDE EXEMPEL PÅ KULTURBUNDNA ATTITYDER OCH ANPASSNINGAR TILL BOSTADSMILJÖN	79
8.1	Några slutsatser	84
	NOTER	87
	LITTERATUR	88
	BILAGA 1 Informanter	90

FÖRORD

Denna rapport är resultatet av ett nio månaders projektarbete, som letts av professor Åke Daun, Institutet för folklivsforskning vid Stockholms universitet. Han har i egenskap av rådgivare, diskussionspartner och kritisk granskare av manus medverkat till en betydande kvalitetshöjning av föreliggande rapport.

Andra för mej betydande personer i samband med projektet har varit Roger Bernow, Stockholms läns landstings regionplanekontor och tekn. dr. Cecilia Jensfelt, båda medlemmar av referensgruppen. Docent Billy Ehn vid Institutet för folklivsforskning har följt mitt arbete med stort intresse och givit många goda råd.

Ett mycket givande samarbete har också skett med Solveig Gynther och Inger Clevler vid Institutet för folklivsforskning, projektledare Leif Magnusson och fil. dr. Annick Sjögren, båda vid Sveriges invandrarinstitut och museum i Botkyrka, Recep Celik ombudsman inom Verdandi Botkyrka, Lena Grönqvist, föreståndare för Verdandis områdeslokal i Fittja, Kirsten Sjöström, föreståndare för Fittja systuga, Ali Teoman och Payande Ahlbäck vid invandrarbyrån i Botkyrka, framlidne invandrarkonsulent Stefan Gajica, Ulla Pripp, språklig granskare, Bertil Pripp, behjälplig med datorutrustning och datakunnsande, Struan Robertsson, översättare av engelsk sammanfattning, tolkar och kontaktpersoner, som jag här inte kan nämna vid namn. Till dessa ovanstående personer vill jag rikta ett varmt tack.

Den viktigaste förutsättningen för fältarbetet och rapporten är dock intervjupersonernas medverkan. Till dessa vill jag rikta ett särskilt tack. Vid samtliga intervjutillfällen blev jag mycket väl mottagen på ett både varmt och frikostigt sätt. Många är de minnen som därigenom etsat sig fast vid mitt medvetande och påverkat mitt vidare leverne. Jag vill även särskilt tacka min svärmor Göta Rönnqvist, som följt projektets olika faser med ett entusiasmerande engagemang. Hon har även ryckt in som outtröttlig barnvakt, då det dagliga värvet med rapporten övergick till kvälls- och nattarbete efter anslagstidens utgång.

Stockholm, augusti 1989

Oscar Pripp

1 INLEDNING OCH BAKGRUND

1.1 Inledning

Denna undersökning har genomförts med anslag från Statens råd för byggnadsforskning. Sveriges invandrarinstitut och museum i Botkyrka har bistått bland annat med ett arbetsrum i Fittja bostadsområde, vilket underlättat fältarbetet i området.

Syftet var att beskriva några intervjuade turkiska och kurdiska fittjainvånarens kulturbundna anpassningar och attityder till sin fysiska och sociala bostadsmiljö. Med bostadsmiljö avses både bostaden, dess grannskap och bostadsområdet som helhet.

Jag har i denna rapport beskrivit och diskuterat de intervjuades boendeliv och deras egna synpunkter på detta. Följande frågor har jag försökt besvara: På vilket sätt har turkarna och kurderna anpassat sig till bostadsmiljön i Fittja? I vilka avseenden har de kunnat behålla ursprungskulturella attityder och beteenden? Vilka problem har deras anpassningsmönster medfört för dem själva?

Intervjupersonerna kommer alla från Kuluområdet på den centralanatoliska landsbygden. Livet i denna landsbygdkultur är i många avseenden mycket olikt ett svenskt förortsliv. Det finns därför en risk för att se kulturbundna orsaker i allt beteende hos de intervjuade, vilket kan skymma andra orsaker till åsikter och handlande t ex.

Dock betyder tradition och ursprung mycket. Upplevelser från barndoms- och ungdomsår präglar i hög grad det fortsatta vuxenlivet. Det betyder inte att människor är helt underkastade traditionens makt. De är inga passiva "kulturbärare" (jfr Ehn, 1986: 156-160). Snarare ser jag dem som kulturskapande kulturbärare, som genomgår en fortlöpande process där nya erfarenhetstrådar vävs samman med ursprungets "varp". Därigenom bildas nya mönster, olika för olika individer. I rapporten har jag försökt att även skildra hur denna sammansatta "väv" av gammalt och nytt givit upphov till långt ifrån enhetliga bilder av de intervjuades traditionsbundenhet respektive anpassningsgrad till det svenska samhället. Gammalt och nytt kan utgöra varandras motsats, men också samverka i ett sammansatt mönster.

Mitt huvudsyfte är att kunna säga något generellt, men jag redovisar ändå vissa individuella variationer och avvikelser. Det är viktigt att inte överförenkla en komplex social verklighet.

Mitt val av ämnen och teman, som tas upp i rapporten, har jag gjort utifrån vad de tillfrågade själva betonat som väsentligt. Denna aspekt har mer styrt presen-

tationen av rapporten än kraven på en sammanhållande tematisk linje. Likaså har ämnesbredden prioriterats framför ett mer begränsat och djuplodande studium. Undersökningen är avsedd att vara explorativ, så att den kan ge flera olika uppslag till fördjupad forskning.

De tillfrågades subjektiva upplevelser av bostadsmiljön var viktiga att ta reda på. Område, hus och bostäder är inte bara entydiga objektiva fysiska gestalter, utan olika individuella upplevelser av dem. Sven B Ek skriver:

"...det finns lika många världar - och bostadsföreställningar - som det finns människor. Omvärlden - inklusive bostaden - existerar i och genom subjektet. Den finns - tillspetsat - inte så mycket i sig som genom vår upplevelse av den" (Mörck m.fl., 1986:103).

Det Fittja som skildras i denna rapport är därmed liktydigt med mina egna och de intervjuades intryck av området.

Fokuseringen på invandrare från Kulu beror bl.a på att de utgör en stor och sammanhållande del av Fittjas befolkning. De utgör den största delen av de över tusen invånare i Fittja (ca 20% av tot. bef.), som har sina rötter i Turkiet. Enligt bedömare är människorna från den turkiska landsbygden generellt sett mycket trogna sin ursprungskultur. I jämförelse med andra invandrargrupper är det få som blir svenska medborgare. Många har bristande kunskaper i det svenska språket och få gifter sig utanför den egna etniska gruppen. En stor del bor nära varandra i ett begränsat antal bostadsområden, däribland Fittja, och de anses ha få kontakter med andra än landsmän (Hernze/Palmenfelt 1972, Alpay 1980, Andersson/Brolin 1984, Akpınar 1988).

1.2 Intervjuundersökningen

1987 gjorde jag samtalsintervjuer med 26 män och 9 kvinnor av turkiskt och kurdiskt ursprung i Fittja. De hade tillbringat sin barn- och ungdomstid i jordbruks-samhället Kulu eller i dess omgivande byar belägna i Centrala Anatolien i Turkiet. Den geografiska avgränsningen innebär att de intervjuade delar kulturell bakgrundsmiljö. Därmed har inga intervjuer gjorts med barn och ungdomar i Fittja, i och för sig en brist, eftersom ett tvärsnitt av generationer tydligare speglar pågående förändringsprocesser, men en forsknings-ekonomisk nödvändig avgränsning.

Jag har intervjuat dem som bott minst 3-4 år i Fittja. Denna tid bör vara tillräcklig för att få ett välgrundat perspektiv på livet i området. Ett anmärkningsvärt faktum är att dessa intervjuade har bott kvar i ett område, som tidigare präglats av stor omflyttning. Deras genomsnittliga boendetid var ca 10 år.

De intervjuade bodde med en ganska jämn geografisk spridning i områdets höghus. Endast en familj bodde i loftgångshus. Proportionerligt stämmer detta med mina intryck av, hur kurdiska och turkiska invånare är fördelade i dessa två hustyper.

Samtliga bodde i tre- eller fyrrumslägenheter. Hushållsmedlemmarnas antal varierade från tre till nio personer.

Männens yrken var industriarbetare, diskare, städare, spärrvakt, lärare, fastighetsskötare, chaufför, tolk och restaurangägare. Kvinnorna var hemmafruar, städerskor, vård- och ekonomibiträden. Pensionärerna hade alla arbetat inom industri- eller servicesektorn.

De boendes namn har jag fingerat. Vissa fakta har utelämnats för att undvika igenkännande.

Utöver dessa turkar och kurder har jag intervjuat ett antal personer, som genom sitt arbete kommit i kontakt med dem. En var föreståndare för "Fittja systuga", en distriktschef för Botkyrkabyggen, en ombudsman för Hyresgästföreningen, en chef för Invandrarbyrån, en politiker, en tjänsteman på invandrarkontoret i Botkyrka, en assistent på Invandrarbyrån, en fastighetsskötare och en ombudsman för Verdandi Botkyrka. Deras direkt från området hämtade kunskaper och erfarenheter har varit till ovärderlig hjälp för att förstå och tolka det i övrigt insamlade materialet.

1.2.1 Samtalsintervjuerna

Hälften av intervjuerna utfördes i intervjupersonernas bostäder, resten på restaurangen i Fittja, i mosken eller i Fittja Folkets Hus, dvs i mitt arbetsrum. De frågor jag ställde handlade om grann-, vän- och släktrationer, kontakter med svenskar, arbete och fritid, dagliga rutiner och familjeliv, upplevelser av bostaden och området, utnyttjande av service, hemmets rumsfunktioner och möblering, boendekarriär, rädsla och trygghet i området, m.m.

Min avsikt var till en början att använda bandspelare. Detta möttes med misstänksamhet och ovilja, varför jag valde att föra minnesanteckningar.

Intervjuerna tog en till fyra timmar. Tiden fylldes sällan av formellt frågande och svarande. Jag blev bjuden på mat, godis, te eller kaffe. Jag fick se bilder i familjealbum och fick själv frågor om mitt liv som svensk. Barn skulle samtidigt ses till, grannar kom på besök. Avbrotten var många. Därför var tillgången på "tid" viktig.

Djupintervju vore ett vilseledande begrepp för den frågeform som användes. Tiden var för knapp för att etablera djupare kontakt, trots den informella karaktären. Jag vill hellre tala om "samtalsintervjuer med deltagande observation". Iakttagelser och händelser i samband med frågandet gav minst lika mycket information som svaren på frågorna.

1.2.2 Tolksfrågan

En förutsättning för mitt fältarbete var att gå till väga både inofficiellt och informellt. Jag valde att först ta kontakt med turkar och kurder, som hade stor bekantskapskrets i området och behärskade svenska språket. Dessa personer blev både mina kontaktmän och tolkar. Jag ville under mina intervjuer orsaka så litet avbrott i det pågående dagliga livet som möjligt, vilket sannerligen inte var lätt. Min närvaro innebar ju ett mycket främmande inslag. Barnen kunde springa och gömma sig i tron att jag var läkare, eftersom jag var svensk. Hade jag använt mig av en auktoriserad tolk hade detta ytterligare "förstorat" situationen, gjort den märkvärdig.

Det sätt att få hjälp med tolkning som jag valde visade sig ha flera fördelar. Tolken talade samma språk (turkiska eller kurdiska) och landsbygdsdialekt såsom den intervjuade. En person, som arbetar med sociala frågor i området och talar riksturkiska berättade för mig, att människor från turkisk landsbygd brukar förställa sig inför dialektala skillnader.

Genom tolken blev jag på ett mer naturligt sätt hem-

bjuden till de intervjuade, eftersom han redan var välkänd i hemmen. Han verkade gå i god för, att även jag var en juste person, eftersom vi kände varandra. Flertalet gånger anlände jag och tolken oanmälda. Dessa tillfällen var speciellt värdefulla genom den ökade chansen att få inblick i det pågående dagliga livet.

Intervjutiden var omöjlig att förutbestämma. Med kort varsel kunde intervjuer antingen ställas in eller arrangeras genom tolkens försorg. En auktoriserad tolk med fasta tidsramar skulle däremot inte kunnat tillgodose dessa krav på flexibilitet.

Tolkens nära relation till den intervjuade innebar emellertid en risk för negativa konsekvenser. För att undvika sådana gick jag noggrant igenom gängse tolkföreskrifter. Svaren kunde översättas mer positivt eller negativt, beroende på i vilken dager tolken önskade framställa sin vän/släkting. Risken var också stor att tolken ville delta i diskussioner, eftersom engagerande ämnen diskuterades i många fall. För den intervjuade kunde det i gengäld vara svårt att i vissa frågor öppna sig inför en vän/anhörig.

Mitt tillvägagångssätt innebar alltså svårigheter dels att finna personer som var villiga att tolka och hjälpa mig på detta sätt, dels att för denna kontaktman finna lämpliga intervjuobjekt.

1.3 Området

1.3.1 Allmänt om Fittja (1)

Bostadsområdet Fittja har ca 5500 invånare och är beläget i norra Botkyrka, vid gränsen mot Stockholms kommun. Från city tar det ca trettio minuter med tunnelbana längs den sydvästra linjen. Några hundra meter från området sveper E4:an förbi och från många lägenheter ser man ut över Mälaren eller Albsjön.

Området, som byggdes 1971-74, har 2180 lägenheter fördelade på 25 höghus med tio till tolv våningar, och ett trettiotal loftgångshus med två till tre våningar. 29% av lägenheterna är ettor, 5% är tvåor, 46% är treor, 18% är fyror och 2% består av femmor eller större. Till Fittja räknas även ett intilliggande småhusområde, vilket inte inkluderats i undersökningen, eftersom ingen av intervjupersonerna var bosatta där.

Fittja delas av tre huvudgator, Vårdshusvägen, Forvägen och Krögervägen. Namnen anknyter till den vårdshusrörelse som betjänade resande till och från Stockholm under flera hundra år. Längs dessa vägar bildar höghusen och loftgångshusen tillsammans mindre gårdsenheter. Gårdarna är asfalterade och utrustade med s.k. miljölådor, lekredskap och bänkar. Både inom och utanför det trafikseparerade området finns det gott om grösytor.

Husen är snarlika. Fasaderna består av omväxlande grå och rödbruna vertikala väggfält. Balkongerna är målade i starkare färger: röda på Forvägen, gula på Krögervägen och orange på Vårdshusvägen.

Mitt i området, på gängse vis, ligger centrumanläggningen med bl.a. tunnelbanestation, post, livsmedels-hall, pizzeria, restaurang, konditori, radioaffär, skraddare, skomakare, "invandrar-livsmedelsbutik", områdestvättstuga och kommunal servicestuga.

Mera spritt i området finns tre skolor, bibliotek, sim- och sporthall, moske (inrymd i bottenvåningen i ett av bostadshusen), kyrksal, systuga, Botkyrkabyggens distriktskontor (kommunal hyresvärd), idrottsplats, bollplaner, invandrarbyrå, dag- och fritidshem och Folkets Hus.

Olika föreningar har tillsammans ca 4000 medlemmar i området. Tolv svenska föreningar och 7 invandrarföreningar har egna lokaler i hyreshusens bottenplan. Som exempel kan nämnas Verdandi, Norsborgs AIK, ABF, Turkiska arbetar- och kulturföreningen, Kurdiska föreningen, Islamska kulturföreningen och Pakistanska föreningen.

1986 var ca 77% av Fittjas befolkning i åldrarna 0-45

år. 28% var barn och ungdomar mellan 0-15 år, vilket är en hög andel i jämförelse med genomsnittet i Stockholmsregionen (19% 0-15 år 1986). Fittja är ett av regionens barnrikaste områden.

Omflyttningen har varit hög åren igenom, men har under senare år sjunkit pga den allmänt minskade tillgången på bostäder i Stockholmsregionen. 1984 var omflyttningen i Fittja 18%, 1985 29%, 1986 20% och under 1987 var den ännu lägre. Det bör nämnas att 10% av omflyttningen 1987 skedde inom området.

Cirka 20% av Fittjas befolkning hade vid undersökningstillfället bott i området i mer än tio år. Arbetslösheten bland de boende var i jämförelse med regionen i övrigt dubbelt så hög bland ungdomar och fyra gånger så hög bland de äldre.

Över 70% av invånarna hade sina rötter i andra länder. 40 nationer fanns representerade i den invandrade befolkningen. De största grupperna kom från Turkiet (1065 pers.), Finland (603 pers.) och Chile (406 pers.).

7% av de förvärvsarbetande hade sina arbeten inom Fittja, 15% inom Norra Botkyrka och 66% pendlade till Stockholm.

1.3.2 Funderingar och intryck utifrån en vandring bland hus, människor och kundvagnar

En klar höstdag går jag uppför trapporna som leder från min arbetsplats - 1700-talsbyggnaden Fittja Gärd - till en av Vårdshusvägens gårdar, som inramas av hög- och låghus. I ett av fönstren intill trappan skimtar en adventsljusstake. Den stod där även i somras. Gården ligger öde. Gula, våta löv täcker asfalten. Från ett fönster ljuder österländsk musik, som ekar ödsligt och vemodigt mellan huskropparna. Växterna i miljölådorna slokar. Utanför en lägenhet, som vätter mot gårdsplanet, står innehavarens egen lilla miljölåda med några klargula solrosor, vackert och effektivt.

På en annonstavla intill T-banestationen trängs det globala och lokala om utrymmet. Informationsbladen berättar om en demonstration mot kriget mellan Iran och Irak och en kurdisk kulturfest. Grupo Los Guemala spelar på Tensta Träff, Teatro Longuimay gör en Dario Fo-uppsättning i Escuela de Fittja och i Hallunda Folkets Hus är det fredagsdans till Karl-Erik Sandbergs orkester vars medlemmar leende blickar ut bakom trummor, bas och dragspel. Fittja servicestuga skall ha konsumentvecka med bl.a. demonstration av matberedare, med hushållsbudget- och konsumentrådgivning.

I servicestugans fönster annonserar kommunen efter

städpersonal. I centrumhallens konditori sitter några turkiska eller kurdiska män i yngre medelåldern och pratar. En äldre turkisk pensionär vankar rastlöst av och an, fingrande på ett radband. Unga mammor i täckjackor och joggingbyxor skyndar till och från posten och ICA-hallen. I skoaffären är det tomt.

Några kvartersvärdar drar ihop högar med skräp utanför husens entreer på Forvägen. Det är måndag och det har varit löning. I högarna ser jag en sliten heltäckningsmatta, frukt- och grönsakskartonger, svarta plastsäckar med småskräp, en resväska och diverse emballeringsmaterial. Allt är sådant som hyresgästerna slängt i korridorer, trapphus, hissar, entreer och på gårdar. Varje måndag börjar servicepersonalen grovstäda, en syssla som brukar ta minst två dagar att slutföra. Så berättar en kvartersvärd för mig.

Ett gäng småpojkar har samlats på en av gårdarna. De pratar ivrigt med varandra - på ett språk som jag inte förstår - och försvinner springande in mellan husen. Jag går mot Forvägens slut. Hela tiden möter jag människor av mångskiftande nationaliteter, alla på väg. I ett fönster i ett av höghusen överraskas jag av en jultomte. Från en öppen balkongdörr intill hörs ljudet från en dammsugare. En lägenhetsinnehavare använder tydligt nog balkongen som extraförråd. En stapel med bildäck trängs med en ihopfälld järnsäng och några cyklar.

Jag går mot centrum längs den parallella Krögervägen och möter två kvartersvärdar, Hassan och Micko. Hassan hälsar igenkännande. Han är från Kulu. Vi har träffats både vid intervjuer och på puben i Fittja. De är ute för att se, om något behöver åtgärdas efter helgen. Jag får följa med genom kulvertar, källarkorridorer, garage och andra utrymmen i "Fittjas undre värld". Den turen är värd en historia för sig, som tyvärr inte rymms inom detta arbete.

Efteråt dricker vi kaffe i kvartersvärdarnas och städpersonalens lokal, som är inrymd i en bottenplanslägenhet i ett av Krögervägens höghus. Micko och Hassan berättar om jobbets olika sidor, och jag får en bild av ett både givande och tröstlöst arbete. Under tiden passerar en ström av människor förbi fönstret ute på gården. Ibland vinkar någon. Hassan höjer handen igenkännande tillbaka. En medelålders svensk kvinna med en pudel under armen kommer in för att låna en stege. Hon skall sätta upp en gardinstång. Pudeln nosar ivrigt omkring i lokalen medan hennes matte dröjer sig kvar tio minuter, inbegripen i samtal med kvartersvärdarna om de senaste "sällsamheterna" från grannlivet i huset. Tonen är skämtsam och förtrolig. Hon går sin väg med pudeln och stegen under varsin arm.

Jag går längs Vårdshusvägen. Barnen har börjat strömma till på gårdarna. Några känner jag igen från inter-

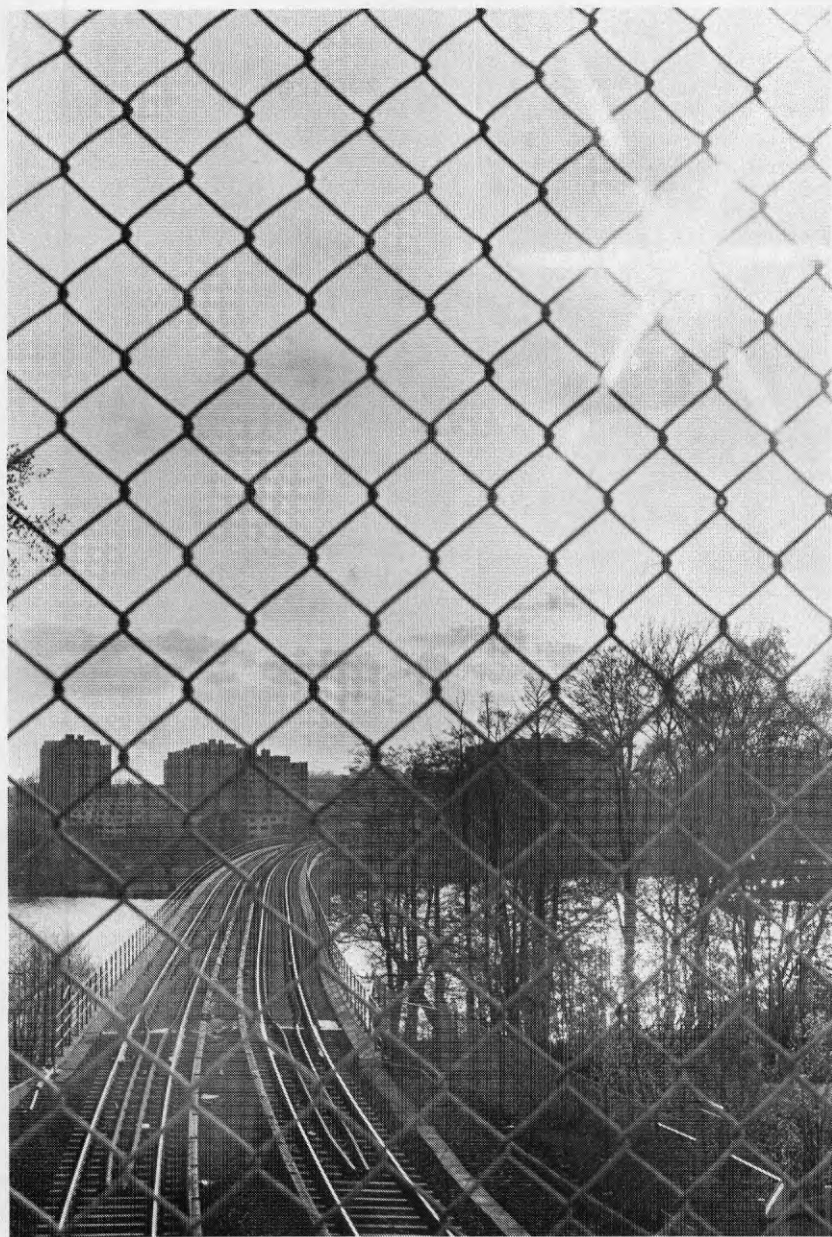
vjuer. Här och var passerar jag övergivna kundvagnar. Under min första tid i Fittja, några regniga sommar-månader, tedde sig dessa kundvagnar som symboladdade "ready-made-skulpturer". De påminde mig om likgiltighet och förfall, där de låg inkörda i buskage, lämnade utanför entreer eller omkullvälta i regnet med sorgmodigt droppande galler. Intrycken förstärktes av de särskilt uppsatta "kundvagnshindren" vid gångvägarna från Obs-varuhuset, vertikala trä- eller metallstolpar, nerkörda på lagom smalt avstånd ifrån varandra, så att inga vagnar kunde passera. På plakat intill manade hyresgäströrelsen Fittjaborna att värna om sin miljö och inte ta med sig vagnarna in i området.

När kundvagnarna väl tagits in i området blir de nästan kollektiv egendom. För större barnfamiljer i Fittjas utkanter kan de fungera som transportmedel för den stora veckotvätten till områdets enda tvättstuga i centrum. Så gott som varje dag ser man kvinnor komma dragande med överfyllda kundvagnar till och från tvättstugan. Många har sin "privata" vagn permanent parkerad utanför lägenhetsdörren i våningskorridoren.

Barnens fantasi tar vid, där de vuxnas slutar. Denna måndag efter en storhandelshelg möter jag barn på gårdarna som skjutsar varandra i kundvagnar under det blandade ljudet av skratt, hårda hjul mot asfalt och rasslande galler. På väg uppför en backe möter jag en ensam skenande kundvagn ivrigt påhejad av några små-grabbar. Den slutar sin färd utför en trappa, allt under förtjusta utrop.

En annan gång såg jag barn som stängde in varandra i upp och nervända vagnar. Kanske lekte de djurpark. Under några morgontimmar i somras iakttog jag ett par pojkar som spelade tennis. Nätet bestod av tio kundvagnar i rad ställda på högkant. Senare samma dag spelade ett pojkgäng landbandy med två liggande kundvagnar som målburar.

Från Vårdshusvägen är det inte långt till Albysjön. Intill sjön är det naturskönt med stora grönområden runt omkring. På andra sidan sjön ligger ett nyare bostadsrättsområde, ritat av arkitekten Ralph Erskine. Husen är fantasifullt oregelbundna, med olika vinklar, altaner, och i olika byggnadsmaterial. Med sitt oregelbundna yttre och gissningsvis homogena inre - beträffande de boendes livsstilar - är kanske detta område en motsats till Fittjas rätlinjiga och enhetliga yttre, men brokiga inre liv.

Från berget på andra sidan sjön.
(Bild: Carlos Montecinos)

Fittja Äng, fredsdagen 1988.
Framför flerbostadshusen, Fittja Gärd
(Bild: Carlos Montecinos)

Se skylten...
(Bild: Carlos Montecinos)

Bland popplar och hus.
(Bild: Carlos Montecinos)

1.4 De intervjuade

1.4.1 Beskrivning av Kulu

Jag har aldrig varit i Kulu och återger därför andras intryck. De faktauppgifter som lämnas, är hämtade ur den socialdemokratiska politikerns Margaretha Palmqvists reserapport från en studieresa i området 1986 (Palmqvist, 1986:6-20).

Kulu ligger i Centrala Anatolien i mellersta Turkiet, elva mil från Ankara och femton mil från Konya. Kulu-distriktet består av centralorten med dess 17 000 invånare samt ett fyrtiotal byar. Det sammanlagda befolkningsantalet är ca 44 000. Många av byarna är kurdiska. Kurderna i området, tillhör inte ursprungsbefolkningen. Deras förfäder tillhörde upproriska kurdiska stammar, som deporterades av myndigheterna från bergstrakterna i Kurdistan till mellersta Turkiet i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet (Uzunel och Sarihan 1987:4).

Huvudnäringen i Kuludistriktet är jordbruk. Jorden ägs till största delen av storgodsägare. Främst odlas vete och sockerbetor. Man har även får och nötkreatur, vilka vanligtvis vallas av herdar. Landskapet domineras av stora åkrar och torra höjder. I byarna är de flesta husen byggda av sten och lera. Varje by har sin moske och minaret.

För att ge ett mer levande intryck från centralorten Kulu citerar jag Margaretha Palmqvist:

"Gamla och nya bostäder, administrationsbyggnader, små hantverkslokaler, affärer, post och tele, banker och andra tjänster finns i den centrala delen. Och naturligtvis cafe', där männen samlas. Meloner, annan frukt och bröd i stora stånd. Moskeer och minareter där böneutroparen hörs fem gånger om dagen. ... Här finns badhus, där kvinnor och män var för sig kan samlas till tvagning, gemenskap och vila."

"Längs krokiga och smala gator ser man kor, får, kalkoner och ankor leta efter föda. En och annan vild hund och några katter driver omkring. Det är inte svårt att förstå varför nästan alla omger sin markbit med en mur av lera. Stockrosor, solrosor, fruktträd sticker upp ovanför en del av murarna. Kvinnorna samlas och vilar vid portar som ligger i skugga."

Kirsten Sjöström är föreståndare för Fittja systuga. Hon och hennes man bjöds av en turkisk fittjafamilj att besöka Kulu sommaren 1986. I en intervju berättade hon bl.a. följande:

"Man bygger vägar och hus överallt. Det verkar vara en väldig expansion just nu. Alla husen har höga murar omkring sig, även de nya. Det är främst för att hålla de vilda hundarna borta. De kommer fram under nätterna. På dagarna håller de sig undan. Man vill också hålla banditer och rövare borta från husen. De nya husen har alla möjliga moderniteter. Jag och min man var gäster hos en familj, som jag lärt känna i Fittja. ... Den här familjen hade en stor modern villa i Kulu. Framsidan hade en stor balkong på övervåningen och fasaden hade ett vitt och ljusblått mönster. Som kontrast bestod toaletten av ett torrdass på gården. Det fanns moderna vattentoaletter i huset, men de var inte inkopplade, pga att man inte besökte Kulu så ofta."

"Det är framförallt bondkvinnor som går omkring i påsbyxor. De verkar väldigt praktiska att sitta i. Man satt ju oftast på golvet, även när man åt. Vid måltider läggs en ring ut på golvet. Över denna läggs en duk på vilken man ställer en bricka med maten. Sedan sätter sig alla runt omkring med varsin sked. Man sitter på kuddar och lägger dukens ytterkanter över sina korslagda ben."

"Man märker, att de som kommer härifrån Sverige är rikare, än de som bor i Kulu. Familjerna från Fittja har varit sparsamma. De har lyckats spara ihop de mest otroliga summor. Pengarna används till mat, hus, inredningar och kläder. Affärsinnehavarna i Kulu tjänar bra på utlandsturkarna. Familjerna handlar också med sig mycket mat inför vintern i Sverige."

"Det märks tydligt att religionen styr hela livet. ... Allt går ut på, vad Allah vill och inte vill."

Margaretha Palmqvist berättade att familjerna, som är bosatta i Sverige, passar på att låta sina söner genomgå omskärelseceremonin (vid ca sex års ålder) under semestrarna. Det är också den tiden på året, då man gifter bort sina söner och döttrar. Ett giftermål med en man eller kvinna bosatt i Sverige är numera en av de få möjligheterna att kunna emigrera till Sverige (mer om giftermål i kap. 1.4.3).

De intervjuade fittjabornas beskrivningar av sina ursprungsmiljöer var ofta knappa. Många tyckte att det var svårt att beskriva en miljö, som skiljer sig så mycket från den svenska. Andra verkade inte vilja kännas vid sin lantliga bakgrund. Detta är ett exempel på en beskrivning:

"Vi bodde i ett hus med fyra rum. Det var byggt av lera. Alla sex personer levde i samma rum, men det var ett stort rum, mycket större än det här (visar med en gest runt vardagsrummet). Vi hade varken varmvatten, badkar eller dusch. Vattnet var alltid smutsigt. Huset värmdes upp av en kamin, som liknade en kakelugn. ... I byn var det vanligast, att man hade kor och får. Det går inte att jämföra med livet här. Därför är det svårt att berätta. Jag vill helst inte tala om Turkiet." (Kurdisk man från en by ca 15 km från Kulu. Info 24)

1.4.2 Exempel på grupperingar och schatteringar bland de intervjuade i Fittja

Bland de intervjuade och deras anhöriga kunde jag urskilja följande med avseende på kön, emigrationsorsak, etnisk tillhörighet och släkt/familjrelation:

A. TURKAR OCH KURDER:

1. Arbetskraftsinvandrare, som huvudsakligen kom till Sverige under andra hälften av 1960-talet, då industrins arbetskraftsbehov var stort.
2. Arbetskraftsinvandrarnas fruar, som med barnen flyttade till Sverige under 1970-talet.
3. Barnen till ovanstående, födda och uppvuxna i varierande grad i Sverige och/eller Turkiet.
- 4-5. "Importerade" män och kvinnor (benämning bland de intervjuade), som genom giftermål emigrerat från Turkiet till Sverige. Det var vanligt att familjerna i Fittja gifte bort sina söner och döttrar med ungdomar från hemtrakten, där familjerna från Sverige åtnjöt hög status. Ett giftermål på den turkiska landsbygden används också traditionellt till att stärka banden inom eller mellan olika släkter. I hela Turkiet var ca en tredjedel av alla makar släkt innan giftermålet (Akpınar, 1988:21). En man, som flyttar till Sverige genom giftermål, bildar vanligtvis där ett eget hem med sin fru. En kvinna från landsbygden i motsvarande situation brukar däremot ingå i svärföräldrarnas hushåll i ett par år, innan hon och maken skaffar sig ett eget hem (ibid:16-21) (Uzunel och Sarihan, 1987:5-15).
6. Närstående äldre släktingar till ovanstående.
7. Barnbarn till arbetskraftsinvandrarna.

B. ENBART KURDER:

8. Manliga flyktingar, som i huvudsak kommit under 1980-talet. De är vanligtvis mellan 20 och 40 år gamla och släktingar till arbetskraftsinvandrarerna och deras familjer.

9. Flyktingarnas fruar, vilka ofta har anlänt till Sverige ett par år efter sina män.

10. Barnen till flyktingarna, i varierande grad uppvuxna i Sverige/Turkiet.

11. Närstående äldre släktingar till flyktingar (t ex Mamma som blivit ensam i Turkiet).

Gemensamt för turkar och kurder från Kuludistriktet är bl.a. religion, ursprungliga boendeförhållanden och näringar. En åtskiljande faktor är språket, trots att många kurder även talar turkiska. Det turkiska språket är det enda tillåtna språket inom exempelvis skol- och myndighetsväsendet. Kurdiskan i Kuludistriktet är något uppblandad med turkiska. Enligt den kurdiske familjepedagogen Serefxan Ciziri för de s.k. kulkurdererna med sig en kliven identitetstradition till Sverige:

"Den påtvingade assimileringen har gjort etniska identitetsproblem vanliga. Kulukurder ser sig varken som kurder eller turkar och är rädda för att kalla sig kurder. De lever en rotlös tillvaro, präglad bl a av rädsla att förlora vad de har, arbete och egendom. ... Trots att de lever i Sverige har Kulukurdererna behållit sin klivenhet inför den kurdiska identiteten och är ofta rädda att öppet visa att de är kurder. De väljer t ex ofta turkiska som hemspråk för sina barn. ... Rädslan för att politiskt engagera sig för den kurdiska saken bär kulukurdererna med sig också i Sverige. De som är politiskt aktiva arbetar ofta inom turkiska föreningar, inte kurdiska" (Kurder i Sverige, 1984:30-31).

Förhållandet mellan kurder och turkar i Fittja var för mig svårtytt. Båda grupperna har med sig värderingar och inställningar om varandra från sin gemensamma ursprungsmiljö. Äldre kurdiska män kunde t ex be mig att inte skriva att de var kurder. Den enda gången jag gjorde en intervju med hjälp av en beställd turkisk auktoriserad tolk, insåg jag först efteråt, att de intervjuade pensionärerna var kurdiska. Ingen av dem röjde sin kurdiska identitet. I de kurdiska hemmen talas alltid kurdiska. Många kurdiska kvinnor har bristfälliga kunskaper i det turkiska språket (Uzunel och Sarihan, 1987:4-15).

De äldre kurdiska och turkiska männen kunde beklaga sig över de kurdiska flyktingarna. Ofta riktade sig kritiken mot, att dessa inte behövde arbeta lika hårt

som de själva fått göra genom åren. Flyktingarna gick språk- och utbildningskurser, något som de äldre sade sig aldrig fått möjlighet till. Det kunde finnas en bitterhet i tonen. Det fanns också äldre kurder som upplevde en orättvisa i att "grannpojken" från hembyn fick komma till Sverige som politisk flykting, medan en gammal ensam mamma inte fick flytta till någon av sina söners familjer i Fittja.

En del av de turkiska männen sade sig inte finna några skillnader mellan turkar och kurder. Deras barn gjorde däremot klara distinktioner mellan sig och kurdiska jämnåriga. Under en hemintervju med en pensionär sade barnbarnet till farfadern som just nedtonat skillnaderna mellan kurder och turkar: "Men farfar, så där brukar du ju inte säga annars om kurderna. Du säger att det är de som har ... " osv.

I Fittja spelar kurdiska och turkiska unga män i samma fotbollslag, "Botkyrka Turkisk Ungdom". En del kurder åker till Spånga för att träna och spela med "Kurdisk ungdom". Både turkar och kurder ingår i styrelsen för Turkiska föreningen.

Förhållandet mellan grupperna gjorde intervjuarbetet till en balansakt. Jag fick försöka undvika att bli betraktad som allierad med en av grupperna, eftersom detta kunde innebära minskat förtroende från den andra gruppen.

1.4.3 Sociala roller och beteenden i en anatolisk by

Vilken var grunden i den landsbygdkultur, som präglat och präglar de intervjuade turkarna och kurderna i Fittja? Vilka är de grundläggande värderingar, som styr det sociala livet i en anatolisk jordbruksby? För att svara på det refererar jag valda delar ur sociologen Ulla-Britt Engelbrektssons avhandling "The Force of Tradition" (Engelbrektsson, 1978:119-175).

Gemensamt för de anatoliska byarna är de religiösa lagarna, som styr socialt beteende. Det praktiska livet tar sig olika uttryck från by till by, beroende på hur de religiösa lagarna tolkas. Därför kan jag inte generellt härleda det praktiska liv som Engelbrektsson beskriver till de intervjuade i Fittja.

I "The Force of Tradition" beskriver och jämför Engelbrektsson tillvaron i två anatoliska byar, socialt, religiöst och ekonomiskt. Hon skildrar hur olika livet gestaltade sig för de personer som emigrerade till Sverige från respektive by. Jag refererar beskrivningen av byn Alihan, eftersom denna redogörelse är den mest utförliga.

Engelbrektsson beskriver, vilka sociala roller olika individer intar i det dagliga livet med hänsyn till Koranens föreskrifter. "The Force of Tradition" är

dock inget rollstudium. Rollbegreppet används som ett "heuristiskt verktyg", avsett att underlätta förståelse och beskrivning av insamlad information. Med roll menar Engelbrektsson "det beteendemönster som förväntas av personer som innehar en given status" (s.120, min övers.). Rollen innebär mer än ett givet beteende för en person i olika situationer. En person kan också förutsäga andras beteende.

I byn Alihan är invånarna sunnimuslimer, vilket de flesta av Turkiets invånare är. I byns mitt står mosken, som representerar den centrala ideologin för invånarna. De flesta sociala reglerna sägs vara gudomligt givna, speciellt de som gäller skillnader mellan könen och mellan generationer. Brott mot dessa regler är att ifrågasätta de högsta himmelska lagarna.

Endast fredagscermonierna i mosken sker på turkiska, annars är det gängse språket arabiska, det språk som det gudomliga budskapet ursprungligen gavs på. Kvinnorna äger inte tillträde till mosken, förutom under Ramazan (islams fastemånad). De får motta tolkningen av "det gudomligt givna" av sina män. Engelbrektsson menar, att kvinnorna på så vis presenteras för en samling gudomligt givna regler, som de inte har någon möjlighet att ifrågasätta.

I all interaktion i Alihan ingår att visa inbördes respekt. En persons position på den sociala rangskalan ställs mot andras positioner i samhället. Mellan aktörerna försigår hela tiden en icke-verbal kommunikation rörande sociala regler som berör rankning och prestige. Enligt Engelbrektsson har varje samhällsmedlem en uppsättning av olika status och roller att inta. Förutom statusen avgör situationella faktorer vilken roll som gäller.

Huvudinnebörden i de grundläggande reglerna kan sammanfattas enligt följande:

- En kvinna skall visa respekt för en man.
- En yngre person skall visa respekt för en äldre person.

(s.125, min övers.)

Dessa två regler fanns inte klart verbaliserade bland invånarna i Alihan. Istället uttrycktes de i en uppsättning mindre regler, som praktiserades i ord och handling: En medelålders man lämnar en bättre plats till en äldre kvinna. Men han förväntar sig att bli serverad före henne. Om en kvinna är närvarande, serverar inte en yngre man en äldre man. Däremot ser han till, att den äldre mannen blir serverad av kvinnan. En man värd respekt är en man, som får kvinnorna i sitt hushåll att uppträda i enlighet med idealet för traditionellt kvinnligt beteende (s.126-127).

I byskolan går flickor och pojkar tillsammans i fem år. Efter detta går de i koranskolan några månader om

året, men då är de åtskilda. När korankurserna är avslutade, är de tonåringar och pojkar och flickor ses inte leka med varandra. Flickorna blir mer och mer knutna till hemmet och förbereds inför sitt giftermål. Pojkarna tillbringar allt mer av sin tid utanför hemmet.

Könens förhållande speglas också i passageriterna. Man firar alltid födelsen av en pojke, i synnerhet om det är den förstfödde. En dotters födelse firas aldrig. Pojkarna omskäres alltid innan skolåldern. Akten utgör en invigning i det muslimska brödraskapet.

Besudling är en annan central aspekt, som Engelbrektsson tar upp. Under menstruationsperioder anses en kvinna oren/besudlad. En man besudlas om han har samlag med en kvinna som har menstruation. Genom rituella böner kan man skydda sig mot besudling. Den som bryter mot tabun bestraffas av Allah, men förlorar dessutom prestige bland sina medmänniskor.

Efter en barnafödelse anses en kvinna vara oren i fyrtio dagar. Då får hon inte laga mat eller gå ut. En kvinna anses också bli besudlad, om hon inte skyddar sig mot männens blickar. Därför klär sig kvinnorna i stora kläder, som suddar ut de kvinnliga formerna.

Sexuellt betraktas kvinnan likt ett fält, i vilket mannen sår sin säd. Den sexuella akten sker inuti kvinnan, men utanför mannen. Främmande säd, dvs från någon annan än kvinnans make, anses förstöra detta fält för all framtid. Kvinnan blir permanent besudlad. En man i motsvarande situation blir inte besudlad, eftersom han inte tar emot någon substans från kvinnan.

Enligt Engelbrektsson lär sig flickorna från barnsben att deras liv endast är ett komplement till deras mäns liv. En ensam kvinna kan inte föra ett socialt accepterat liv. Först efter fruktsam ålder anses en kvinna inte längre utgöra någon sexuell frestelse.

I umgänget besöker männen sina manliga vänner, medan kvinnorna besöker kvinnor. Gör man visit tillsammans, har ofta kvinnorna sin konversation för sig och männen för sig. Det anses oartigt att be gästerna gå, även om det kan vara störande för hushållets äldsta par, som sover umgänsrummet. De bästa sittplatserna anses vara i hörnen längst bort från dörröppningen. Där sitter män eller äldre kvinnor under kvällssamvaron.

Inget hem i Alihan har mindre än två rum. Oftast är ett av rummen gästrum, vilket är möblerat ungefär som huvudrummet. Men det används bara, när gäster kommer på besök, vilket sällan händer i Alihan. Gästrummen har separata entreer och kvinnorna får inte vara i närheten, när främmande män kommer på besök. Enligt Engelbrektsson, visar detta den vikt man lägger vid att åtskilja manligt och kvinnligt, eftersom gästrummen bevaras, trots sällsynta besök (s.141-142).

Om en svärdotter (gelin) bor hos svärföräldrarna, finns det ett speciellt sovrum för det yngre paret. Rummet är en gåva till svärdottern från svärfadern. Äldre män i hushållet besöker aldrig detta rum (gelin odasi). En svärdotter får inte besöka andra hem utan tillåtelse av sin man eller svärföräldrarna.

Ett nygift par börjar sitt nya liv hemma i brudgummens fars hushåll. Först efter första eller andra barnet flyttar de till ett eget hus (ca två år). Men även efter detta förväntas svärdottern att ställa upp i svärfaderns hushåll vid behov.

En man är beroende av en kvinna. Reglerna kring arbetsfördelningen gör detta nödvändigt. Mannen får inte delta i hushållsbestyren. Enligt Engelbrektsson blir en kvinna förvirrad och skamsen, om en man hjälper henne med sysslorna i hemmet.

I den av Engelbrektsson jämförda byn Yeniköy höll invånarna t ex inte lika hårt på föräktenskapliga förbindelser. Kvinnorna där var självständigare och hade även större rörelsefrihet. Visserligen ansåg männen i bägge byarna, att mannens beskydd av och ledning över kvinnan var både nödvändigt och gudomligt givet. Men yeniköymännens tolkning av Koranen innebar, att kvinnorna i stor utsträckning ansågs kunna ta vara på sig själva. Invånarna i båda byarna betraktade sig själva som väl så trogna muslimer.

Trots många skillnader mellan de båda byarna, är värderingarna och traditionerna i Alihan i stort sett allmängiltiga för den anatoliska landsbygden. Detta bekräftas exempelvis statistiskt i boken "Women in Turkish Society" (red. Unat, 1981). Undersökningar som rör Engelbrektssons område är Sirum Timurs "Determinants of family structure in Turkey" (s.59-73), och Cigdem Kagitcibasis "Value of Children" (s.78-95). I dessa undersökningar jämförs den urbana livsföringen med den rurala, något som innebär stora kulturskillnader i Turkiet. Det framgår också hur män och kvinnor värderar söner och döttrar olika i skilda frågor, varför olika boendeformer praktiseras och att mäns och kvinnors beslutsrätt varierar i familjeangelägenheter. Variabler som förekommer i undersökningarna är t ex samhällsform, landsdel och socioekonomi.

2. ALKOHOLISTEN - EN BRUNNSGUBBE ?

En av frågorna till de intervjuade rörde dagliga vanor i bostadsområdet. Åtta av nio kvinnor berättade att de aldrig gick ut ensamma på kvällarna. Den angivna orsaken var i samtliga fall rädslan för alkoholister. Här är några typexempel:

"Jag är rädd för fyllona. Därför vågar jag inte gå ut på kvällar och nätter" (Turkisk kvinna i tjugooårsåldern, som bott ca 2 år i området, info 9).

"Jag går aldrig ut på kvällarna, då det är mörkt. Jag är rädd för alkoholisterna och olika män... Om jag går ut på kvällarna, är det tillsammans med min man" (Kvinna i femtioårsåldern, som bott 15 år i området, info 4).

"Jag är rädd för alkoholisterna i området. På dagarna är jag aldrig rädd för att gå ut. Men jag vill inte gå ut efter klockan åtta på kvällarna... Det finns så många som super i centrum. Det är ganska livligt där på kvällarna. Man hör röster som ropar. Det är svårt att säga vad jag egentligen är rädd för. Om jag går ut på kvällen, går jag alltid i sällskap med någon" (Kvinna i tjugooårsåldern med turkisk-kurdiskt påbrå och som bott i området ca fem år, info 2).

Ingen av de tillfrågade preciserade, vad de trodde skulle hända, om de mötte en alkoholist. De hade också svårt att beskriva sin rädsla. Ingen av kvinnorna var rädd för att möta alkoholister under dagtid. Istället kunde det gälla efter ett speciellt klockslag, t ex klockan åtta. Det gällde både äldre och yngre kvinnor, oavsett boendetid i området. Ingen sade sig heller ha upplevt obehagliga situationer med alkoholister inblandade. Flera män berättade om sina fruars rädsla.

2.1 En kulturbunden aspekt

I kvinnornas hembyar är alkoholister något mycket ovanligt. Alkoholisterna i Fittja är dessutom främmande män, som dricker alkohol, något som inom islam är strängt reglerat. Enligt de av Engelbrektsson angivna "gudomliga lagarna" (se kap. 1.4.3) som styr manligt och kvinnligt rollbeteende, bör en kvinna inte gå ut ensam under kvällstid. Hon förlorar inte bara egen prestige, genom att anses som en "dålig kvinna". Hennes man förlorar också en del av sin prestige, eftersom han brustit i sina manliga förpliktelser, nämligen att få hustrun att uppträda inom ramarna för traditionellt kvinnligt beteende. Detta blir framför

allt kännbart i en kulturellt homogen omgivning.

I Fittja är omgivningen dock mångkulturell. Kvinnorna och männen omges av människor med andra normbundna beteenden. I Fittja finns det även gott om kvinnor, som går ut ensamma efter mörkrets inbrott. Något sådant exempel finns emellertid inte bland de intervjuade kvinnorna. "Alkoholisten" tycktes addera sig till den traditionella orsaken att inte gå ut ensamma på kvällarna, som i ursprungskulturen var en religiöst grundad norm.

Alkoholisträdslan bekräftar på sitt sätt den ursprungskulturella normens riktighet. Den kunde också användas som en acceptabel förklaring gentemot icke-muslimerna, t ex inför mig, som frågvis svensk. Man slipper ge sig in på svårförklarliga religiösa regler.

Det tycks mig som om alkoholisten blivit ett begrepp, som delvis innehåller ett skrämselföreläggande, likt en "brunnsgubbe". En brunngubbe var ett fiktivt väsen, som man förr skrämde barnen med, för att de inte skulle kunna gå nära brunnen och råka illa ut (von Sydow, 1935:154-155). I Fittja får alkoholisten ta på sig denna "brunnsgubbeskepnad" i den ursprungskulturella normvärldens tjänst. Ute i det mörka området lurade denna obestämbara fara.

Samtidigt var alkoholisten reell. Han existerade i Fittja, han syntes och hördes i området. Men oavsett fiktion och realitet blir han ett verktyg - hämtat från det moderna bostadsområdet - till för en anpassning av en ursprungskulturell norm.

2.2 Balans

Även om kvinnorna hade svårt att definiera sin alkoholisträdsla, var den troligtvis äkta, man kan vara rädd även om man inte själv varit med om något skrämmande. När händelser omtalas, kryddas de oftast med fantasi. Och berättelser om faktiska händelser med alkoholister inblandade cirkulerade i Fittja.

Om svenska kvinnor säger sig vara rädda för alkoholister är det knappast någon i samma mån kulturellt tillskriven rädsla. Personella och situationella omständigheter är sannolikt avgörande, alltså vad som faktiskt sker och vad man personligen varit med om.

Olika tolkningar är nödvändiga. Tillsammans kan de ge värdefull kunskap. En enkätundersökning hade kanske visat, att många kvinnor i Fittja, även svenska kvinnor, inte vågade gå ut om kvällarna på grund av alkoholisterna. Detta behöver dock inte betyda att alla dessa kvinnor skulle våga sig ut bara för att alkoholisterna försvann.

3 BOENDEKARRIÄREN

3.1 Inledning

Arbetskraftsinvandrarnas boendekarriärer följde ett likartat mönster. Ett typexempel var sjukpensionären Alis upplevelser. Han bodde i ett flergenerationshushåll, något som i och för sig bara tre av undersökningens familjer gjorde.

Ali kom till Sverige 1966 som en av de tidiga invandrarna från Kulu. Han ville tjäna pengar och sedan snarast återvända. Under de första åren arbetade Ali på restauranger och i den tunga industrin i Stockholm och Göteborg. De tillfälliga adresserna var många. Den första stadigvarande bostaden fick han, när frun och barnen flyttade till Sverige. Ali berättade:

"1970 kom min fru till Sverige. Då hade vi tre barn. Vi flyttade till Fittja 1972, till en trea på Krögarvägen. Där bodde vi i åtta år. När vi sedan blev fler och barnen blev större, bytte vi till den här fyran på samma väg. Här har vi nu bott i ytterligare åtta år. Vår son gifte sig för åtta år sedan. Det var då vi flyttade in i den här lägenheten. Vi är nio som bor här nu."

"Våra barn är så gott som uppvuxna i Fittja. Den äldste var åtta år när han kom till Sverige. Barnen vill inte flytta till Turkiet. När man varit i Turkiet ett tag, börjar man längta hit igen, till våra barn och barnbarn. Om jag skulle flytta dit, så skulle jag få flytta ensam."

"Jag kommer från själva Kulu. Senaste gången åkte jag buss dit. Det går bussar från Fittja tjugo gånger per år. De går direkt mellan Fittja och Kulu. Vi har ett fint tvåvåningshus där. Jag och min fru brukar vara där ungefär tre till fem månader per år. Vi har en person som bor på undervåningen och ser till huset åt oss." (Alis fru lade till följande) "Vi är ofta oroliga över huset i Kulu. Det finns ju bra och dåliga människor i Turkiet precis som här. Ibland drömmer jag om, att det varit inbrott" (info 4a och 4b).

Andra arbetskraftsinvandrare berättade snarlikt om sina boendekarriärer: Männens bodde först under några år trångt och billigt på tillfälliga adresser. Deras familjer flyttade till Sverige under sjuttioalet. Behovet av större stadigvarande bostad uppstod. Man flyttade till Fittja - vanligtvis till en trerummare - och har sedan dess bytt lägenhet i genomsnitt en gång inom området, då en växande familj krävt större utrymme. Det vanligaste bytet har skett från en tre-

till en fyrarummare.

De intervjuade arbetskraftsinvandrarerna hade under åren i Sverige byggt moderna villor i sina hembyar. Under sjuttio- och början av åttiotalet präglades deras boendeliv av drömmen om återflyttning. Stora summor satsades på byggnation, inredning och annan utrustning till villorna. Men samtidigt ökade bundenheten till Sverige. Man vände sig vid vissa livsbetingelser, exempelvis bättre inkomstmöjligheter och social trygghet. Fler släktingar bosatte sig i Fittja. Barnen hade och har ingen motivation att flytta tillbaka. De har bildat egna familjer inom området.

I dag används villorna i hembyarna som permanenta fritidsbostäder. De intervjuade medgav att de insett, att återflytten aldrig kommer att bli av. Ett nytt ideal var att kunna bo i hembyn vissa delar av året. Denna form förekom redan bland äldre.

Tanken på ett framtida liv i Sverige har börjat få allmänt fäste. Troligtvis har kraven på bostaden i Sverige stigit i takt med denna ökade medvetenhet. Att bo enkelt och trångt hade tidigare varit ett sätt att bland annat ha råd med husprojekten i hembyarna. En attitydförändring verkade nu ske. Flera av de intervjuade sade sig ha märkt, att vänner och släktingar börjat ta med sig inredningsartiklar från byhusen till lägenheterna i Fittja. Det gällde till exempel äkta mattor.

3.2 Områdets etniska sammansättning

Av kritiska synpunkter riktades de starkaste mot områdets befolkningssammansättning. Man kände oro inför den minskande andelen svenskar. Inslaget av invandrare och antalet invandrargrupper ansågs vara alltför stort. Kritik riktades även mot turkarnas och kurdernas mångtalighet. Däremot höjdes få röster mot områdets fysiska utformning, service och kommunikationer.

Upplevelsen av omkringboende är väsentlig för motivationen att flytta. Detta framgår av Åke Dauns bok "Boende och livsform" (Daun 1980). I denna behandlas bland annat avgörande orsaker för människors avflyttning från ett modernt hyreshusområde. Materialet är intervjuer med familjer, som flyttat från Storstreten i Botkyrka. Daun sammanfattar de avflyttades kritik mot områdets egenskaper under fem rubriker: Bebyggelse, service, naturomgivning, kommunikationer och grannar. Storstretens kommunikationsnät och serviceutbud var vid undersökningens genomförande i slutet av 70-talet betydligt mindre utbyggt än det i dagens Fittja.

Daun fann att vare sig bebyggelse, service, naturomgivning eller kommunikationer var avgörande för

familjernas avflyttning. Däremot var grannarna den avgörande faktorn, som vägdes mot de förväntade bättre grannrelationerna i inflyttningsområdet (ibid:174-176). Naturligtvis fanns det också andra flyttningssaker som inte innebar kritik, t ex byte av arbetsplats eller skilsmässa.

Bland intervjupersonerna i Fittja var det barnföräldrarna, som kände starkast oro inför bristen på svensk-talande grannar. I vissa fall hade man märkt, att barnen talade sämre svenska än vad deras i Turkiet födda äldre syskon gjorde i motsvarande ålder. Det saknades en genuin svensk "vardag" att träna det svenska språket i. Barnens dåliga framtidsutsikter nämndes ofta i samband med flyttningstankar.

Mahmud kom från en kurdisk by och bodde med fru och dotter i en trerummare på Forvägen. Hans far kom till Sverige under 60-talet. Resten av familjen emigrerade först 1975. De bosatte sig i Fittja. Mahmud var då femton år. Sju år senare gifte han sig med en grannflicka i hembyn. Paret bodde under några år i en fyrrummare i Fittja tillsammans med föräldrar och sex syskon. De fick en dotter och flyttade sedermera till en egen lägenhet inom området. Mahmud var idag välutbildad och talade svenska utan brytning. Men för dottern hyste han farhågor:

"För egen del skulle jag inte vilja flytta ifrån Fittja. Men det är för mitt barns framtids skull, till exempel för hennes chanser till högre studier. I Fittja får man inte lära sig språket ordentligt. Inte ens hemspråkslärarna vill sätta sina barn i hemspråksklasser. ... Visst är det en resurs att bo så nära sina landsmän, men det är inte bra för min dotter. Vi måste flytta innan hon börjar skolan. Nu är hon fyra år" (info 6a).

Ahmed var flyktning från en kurdisk by. Han kom till Sverige för sex och ett halvt år sedan. Han bodde med fru och fyra barn i en fyra på Forvägen. Ahmed hade klippt av många band med hemlandet. Nu var han tvungen att bygga upp en framtid i Sverige. Han arbetade på en restaurang i Stockholm, vilket inneburit god träning i det svenska språket. Han berättade om sina framtidsplaner:

"Det bor för lite svenskar här. Barnen får inte lära sig tillräckligt med svenska. Helst skulle jag vilja köpa en bostad söder om stan, gärna i Västerhaninge. Där är lugnt och lite trafik. Det är viktigt att familjen har några vänner dit vi flyttar" (info 21).

Mahmud och Ahmed hade konkreta avflyttningsplaner, men inte till hemlandet. Båda talade mycket god svenska. De anlätades ofta av vänner och släktingar i kontakter med myndigheter. Familjer med sämre språkkunskaper hade inte lika konkreta planer, även om de oroade sig

över barnens framtid. Så var fallet med övriga intervjuade flyktingar. De var mer beroende av språkhjälp från vänner och släktingar inom området. Detsamma gällde många äldre arbetskraftsinvandrare, vilka dessutom inte var lika kritiska mot befolkningssammansättningen. De var inbodda fittjabor sedan tidigt 70-tal. Kanske ville de också försvara det område som de faktiskt tyckte om.

Men ungdom och språkkunskaper gör det inte okomplicerat att flytta. Både Ahmed och Mahmud var starkt bundna till släkt och vänner. Mahmuds föräldrar bodde i samma område och hela hans dagliga umgänge var knutet till Fittja. För honom var områdets speciella befolkningssammansättning både något positivt och något negativt. Denna vacklande hållning framkallade frustration, något jag tyckte mig spåra hos många av de intervjuade. Mahmud berättade följande om sina känslor inför området och den situation som han befann sig i:

"Jag hjälper mina föräldrar med kontakten med samhället, speciellt när det gäller språket. ... Jag och mina föräldrar befinner oss på samma nivå. Jag har fått mycket hjälp av dem. De har hjälpt mig, så att jag kunnat studera. Vi har varit ömsesidigt beroende av varandra. ... Jag arbetade i Stockholms skärgård förra sommaren. Det var fint därute med klipporna och havet. Ibland blir man överfylld av Fittja. Man bor bland bara invandrare och hjälper dem med problem. Då kan det vara skönt att komma ut till en sån här plats. Men det brukar inte dröja länge innan man längtar tillbaka till Fittja igen" (info 6a).

Mahmuds känslor av förpliktelse gentemot föräldrarna delades också av hans fru Leyla. Hon berättade:

"Mina svärföräldrar vill flytta tillbaka. Men de har ju barnen här. Vi kommer att ta hand om min mans föräldrar, när de blir äldre. De får gärna bo hos oss då. Jag skulle känna mig stolt, om de i framtiden ville bo här. Då skulle jag också lyckas inför min man" (info 6b).

Mahmud och hans fru ville på en gång flytta och bo kvar. Bindningarna till Fittja var starka. Men starkt var också intresset för dotterns framtid. Kanske flyttar de när hon når skolåldern. Kanske tar å andra sidan de upplevda negativa och positiva krafterna i det nuvarande boendet ut varandra och flyttbeslutet skjuts upp.

3.3 Nuvarande och kommande trångboddhet

Sex personer var de intervjuade familjernas genomsnittliga storlek. De delade på 3,6 rum (2,6 sovrum). I de större barnfamiljerna (22 st. hade mer än två barn) fanns i medeltal ca fem hemmaboende barn. Ingen av de intervjuade hade större lägenhet än fyra rum och kök (Endast 2% av Fittjas lägenhetsbestånd utgörs av femrumslägenheter eller större).

Trångboddheten var ett stort problem, främst var det småbarnsfamiljerna som oroade sig inför framtiden. I takt med barnens tillväxt krävdes större utrymmen, flickor och pojkar behövde skilda rum.

Trots detta var det få som försökt byta lägenhet eller som ställt sig i byteskö. Man kände till bristen på större bostäder och tyckte inte att det var någon ide att ens försöka. Några hade hört sig för hos Botkyrkabyggen, men fått beskedet att det för tillfället inte fanns några lediga lägenheter. De hade då nöjt sig med detta, utan att ställa sig i kö eller göra ytterligare förfrågningar. Familjer som erbjudits lägenheter i närliggande områden hade avböjt dessa förslag. De närliggande områdena (Alby, Norsborg och Hallunda) ansågs inte vara tillräckligt attraktiva, sett med bakgrund av det nuvarande boendets kvaliteter, närheten till vänner och släktingar.

Inte ens akut trångboddhet innebar nödvändigtvis att bundenheten till Fittja minskade. Ett exempel på detta var pensionären Ali och hans fru. De ingick i ett flergenerationshushåll i en fyrarummare (se även kapitel 3.1) och hade tackat nej då de erbjudits flytta till närliggande områden. De berättade:

Ali: "Vi är nu nio personer som bor här. Det har blivit alldeles för trångt. På kvällarna får vi fälla ut en extrasäng i vardagsrummet till vår yngste son, som är arton år. Vi skulle gärna ha en fem- eller sexrummare, men Botkyrkabyggen säger att det inte finns några stora lediga lägenheter. Vi vill inte flytta härifrån. Alla våra vänner och många släktingar bor här."

"Under dagarna är vi mest i vardagsrummet. Det är den bästa tiden. Då är de andra på sina arbeten, i skolan och på dagis. Då är det lugnare här. Annars är det ju så trångt. Speciellt på kvällarna är vi många. Det kan hända att vi får besök av vänner. De stannar alltid i flera timmar. Den enda platsen vi kan vara på är i vardagsrummet. Vår artonårige son kan inte gå och lägga sig då. Han faller ut sin säng här. Han får vänta tills gästerna gått" (info 4a).

Alis fru: "Jag blir nervös av att vara här, när det är så trångt. I dag finns det många familjer, som inte är så stora, men bor i de stora lägenheterna. Vi arbetar mycket och betalar vår hyra. Jag tycker att det är fel att det skall vara så här" (info 4b).

Upplevelser av trångboddhet var främst beroende av antalet kvadratmeter per boende, men det fanns undantag. En kurdisk kvinna berättade, att man bott elva personer i fyra rum och kök. Sedan äldste sonen och hans familj flyttat till egen lägenhet var man nu endast åtta personer, sex barn och två vuxna. Någon trångboddhet upplevde hon inte längre (info 3b).

3.3.1 Familjetyper och trångboddhet

Bland de intervjuade fanns fyra flergenerationshushåll, de övriga bodde i kärnfamiljer. Dock fanns en utspridd önskan om att bo i flergenerationshushåll. Därav skulle man kunna tro att denna hushållsform är den mest naturliga och vanligast förekommande på den anatoliska landsbygden, men så är icke fallet.

Över 70% av invånarna i de anatoliska byarna tillhör kärnfamiljer. Det är oftast de rika bönderna som bor i flergenerationshushåll. De har jord som skall förvaltas inom generationerna. Flergenerationshushållet har följaktligen hög status. En del småbönder kan av prestigeskäl praktisera denna boendeform (Timur, 1981:59-73).

Småbönder, lantarbetare och hantverkare lever vanligtvis i kärnfamiljer. Deras hushåll kan ofta inte bära fler generationer, men samtidigt existerar som nämnt en idealbild av det patriarkaliskt ledda flergenerationshushållet. En majoritet (83%) av männen och kvinnorna uttryckte sådana värderingar i Sirum Timurs undersökning "Determinants of family structure in Turkey" (ibid:59-73).

På den anatoliska landsbygden bor vanligtvis de nygifta hos makens föräldrar i ett par år. Paret ingår under denna tid i faderns/svärfaderns hushåll. De betalar på så vis av föräldrarnas utgifter för giftermålsarrangemanget och får dessutom tid att skapa en plattform för ett eget boende (ibid:59-73) (Engelbrektsson, se denna rapport kap. 1.4.3).

Denna familjetradition bevaras vanligtvis bland turkiska och kurdiska landsbygdsfamiljer i Sverige. Enligt sociologen Aylin Akpınar är det fortfarande vanligt att en kvinna som gifter sig med en turkisk man från Sverige under de första åren ingår i svärfaderns hushåll (Akpınar, 1988:14-15). Bekir Uzunel och Mustafa Sarihan beskriver i "Utbildningsbehovet hos kurdiska kvinnor och ungdomar i Botkyrka", att detta är den vanliga familjebildningsformen även bland

kulukurderna i Fittja (Uzunel och Sarihan, 1987:8).

De intervjuade nämnde dock aldrig explicit det traditionsbundna i denna tillfälligt utökade hushållstyp. Istället talade man om praktiska skäl till att bilda och upplösa utökade familjer.

Ömer, som tillhörde kategorin arbetskraftsinvandrare, resonerade så här inför den hemmaboende sonens eventuella framtida giftermål:

"Sonen som är hemma nu är tjugotvå år. Han kanske gifter sig snart. Han blir nog tvungen att bo kvar med sin fru hos oss den första tiden. De måste ju få en bostad, och så är det dyrt att leva och klara sig nu för tiden. Det är stor skillnad mot när jag kom 1966. Min son kommer nog att vilja låna pengar av mig. Vi hjälper varandra med lån inom släkten. Det är svårt för oss att få lån på banker. Det blir ju billigare om man lånar av en kamrat. Bankräntan är ju så hög, arton kronor på varje hundralapp" (info 16).

Bostadsbristen innebar ett praktiskt skäl för Ömer och hans son att använda sig av traditionen. Även ekonomin spelade en roll.

Utrymmesbrist kunde utpekas som en anledning till att upplösa den utökade familjen. Det framgår av kurden Mahmuds berättelse (se även kap 3.2). Han flyttade med fru och barn till en egen lägenhet efter ett par års gemensamt boende hos föräldrarna:

"Vi har bott i den här lägenheten i ett par år nu. Innan bodde vi hos mina föräldrar i samma område. Men det blev trångt, eftersom det var en fyra och vi var sammanlagt elva personer. Både jag och min fru jobbar inom kommunen, så vi tyckte det var naturligt att flytta inom Fittja. ... Visst var det trevligt att bo kvar hemma. Vi hade en varm stämning och en bra kontakt med varandra inom familjen, men det var ju också trångt, vilket medförde vissa konflikter. ... Men vi kunde alltid prata om dem" (info 6a).

Över hälften av de tillfrågade besvarades av faktisk trångboddhet eller av farhågor inför kommande trångboddhet. Dock hade få försökt byta lägenhet. Diskrepansen mellan ord och handling kan ses mot bakgrund mot familjeformer och ideal. För en tillfälligt utökad familj är behovet av större utrymmen temporärt. Behovet av en femrummare kan efter ett par år övergå i en önskan om två mindre lägenheter. Vissa tillfälligt utökade familjer kanske frivilligt står ut med att bo trångt, i visshet om att det är övergående.

Idealbilden av det patriarkaliskt ledda flergenerationshushållet kan också vägas in i önskingar om

större lägenheter. Till traditionen hör ett kärnfamiljsboende kombinerat med storfamiljsdrömmar. Ingen av de tillfrågade hade flyttat till en större lägenhet i något närliggande område trots möjligheter (under åren på 70-talet då det fortfarande var bostadsöverskott). Det är dock möjligt att de skulle ha flyttat inom Fittja, om det funnits fler stora lägenheter där. Där det finns täta nätverk av släkt och vänner känns kanske flergenerationsboendet mer meningsfullt och prestigefyllt än i områden som bebos av ett fåtal personer med sådana värderingar. De yngre generationernas eventuellt annorlunda synsätt har möjligen försvagat de äldres motivation att förverkliga idealen. En annan tänkbar faktor är att trångboddhet fortfarande kan ingå i en ekonomisk strategi att spara pengar (jfr Uzunel och Sarihan, 1987:7).

3.4 Sammanfattning och idealt boende

Befolkningssammansättningen och trångboddheten upplevdes som boendets mest negativa sidor. Det gällde speciellt barnfamiljerna. En avflyttning på grund av dessa anledningar innebar dock en komplicerad process och det fanns motstridiga krafter. Det var vanligt att de tillfrågade hade frustrerande känslor inför områdets positiva och negativa sidor. För de äldre var det mer oproblematiskt att vilja bo kvar. Unga välutbildade personer kunde ha förpliktelsekänslor mot sina äldre anförvanter. Andra familjer kunde vara beroende av språkkunniga anhöriga som bodde i området. Även om man klagade på barnens dåliga möjligheter till svenska språket, kunde man låta barnen gå i turkiskspråkig klass. Kraven på större lägenheter var också svåra att tolka för mig, eftersom få verkligen ställt sig i byteskö. Av ovanstående framgår svårigheten att göra prognoser om boendekarriärer, vilket jag därför undviker.

Det ideala boendet fanns för många i någon av Stockholms mindre invandrartäta söderförorter. Småhusområden hade däremot ingen större attraktionskraft. För de tillfrågade svenska avflyttarna från Åke Dauns Storvreten innebar småhusområden bättre grannförhållanden, medan de intervjuade invandrarna i Fittja nämnde en omvänd kvalitetsskillnad. De skulle få färre djupa grannkontakter. Ömer kommenterade detta så här:

"Svenskarna flyttar härifrån. De klarar att bo ensamma i till exempel radhus, men det gör inte vi. Svenskarna har så få kontakter. De klarar sig med dem" (info 16).

Flera män nämnde, att de inte kunde flytta ifrån området för sina fruars skull. De trodde att kvinnorna skulle bli isolerade. Men bland kvinnorna fann jag inga avvikelser i jämförelse med männens önskingar. Den enda person som ville bo i radhus var just en kvinna. Hon berättade:

"Det mesta är bra i Fittja. Jag har ju faktiskt bara Turkiet att jämföra med. Men i framtiden vill jag bo i ett fint radhus, där det är tyst och lugnt" (info 2).

4.1 Rent och fräscht

Det finns gott om föreställningar kring "turkars" boende. Under min egen uppväxt i en stockholmsförort cirkulerade rykten om "landsbygdsturkarna". Det var historier om odlingar i golv, öppen eld i elektriska spisar och får på balkonger. I Billy Ehns bok "Det otydliga kulturmötet" (Ehn 1986) fann jag uttryck för en liknande inställning bland svenskarna i ett område, som i många avseenden överensstämmer med Fittja. Här är några exempel:

"Paula har varit hemma hos några turkar, men beroende på den mat de lagar, så luktar det. Det är en annan lukt av både människorna och hemmet" (ibid:50).

"Sarahs mamma menar att det syns på fönstren vilka hyresgäster som kommer från turkiska landsbygden och inte är vana att bo modernt. Deras fönster är nämligen flottiga och till gardiner har de bara enkla bomullstrasar, säger hon. Inomhus har de ostädat och skitigt, på spisen och diskbänken är det kladdigt och äckligt. Det beror på att de hemma brukade laga mat utomhus, och nu har de hamnat i dessa 'känsliga lägenheter' som de inte kan sköta. Det sägs till exempel att de odlar potatis i badkaret, men detta tror hon inte riktigt på. Däremot tror hon att det finns turkar från landsbygden som eldar i ugnen och som, när de ska bada, skruvar loss vattenledningsröret och håller upp vattnet med en hink" (ibid:52).

Sarahs mamma tycks ha sin uppfattning klar om "landsbygdsturkar". Men samtidigt beskriver Ehn hur nyanserad hon kunde vara vid faktiska möten med dessa människor. Det fanns skillnader mellan Sarahs mammas verbalt uttryckta attityder och hennes faktiska handlingar. Genom sådana beskrivningar betonar Ehn sin syn på människan som komplex och sammansatt (ibid:54-55).

Själv hade jag inga erfarenheter från kurdiska eller turkiska hem. Mitt informationsbagage inskränkte sig till vissa läskunskaper om ursprungsboende och om många svenskars etnocentriska stereotypier. Sådana fördomar gav jag ingen trovärdighet, men de medförde att mina syn- och luktsinnen var skärpta under hembesöken.

Under samtliga besök fann jag välstädade hem, skinande kök och diskbänkar, ett stort intresse för textilier, t ex beträffande gardinmönster, färger och upphängningar. Jag mötte husmödrar som var måna om att hålla rent, snyggt och vädrat. Jag förvånades över, hur

välhållna lägenheterna var, trots stora barnaskaror. Jag såg ingen skillnad de gånger jag kom oanmäld.

Hemmens skötsel och barnens fostran var kvinnornas ansvarsområde. Under mina besök framgick tydligt, vilken prestige de lade i att kunna visa upp välhållna hem. En kvinna berättade hur skamsen och förlägen hon skulle bli, om hennes man skulle lägga sig i hushålls-sysslor. Sådana iakttagelser finns också i redogörelsen av Engelbrektssons "The Force of Tradition" i denna rapport (kap 1.4.3). De intervjuade kvinnorna hade sedan barnsben tränats inför denna livsuppgift.

Det bör betonas att beskrivningen av kvinnorna är generaliserande. Uppdelningen mellan manligt och kvinnligt var ofta strikt, men gränserna inom familjerna kunde också variera beroende på faktorer som förvärvsarbete, generation, personlighet och situation - var och bland vilka man för tillfället befann sig. Detta kommer att framgå av kapitlet om grannumgänge.

4.2 Möblering och rumsfunktioner

Inredningarna i de hem jag besökte var påfallande lika. Skillnaderna var små även mellan äldre och yngre familjers lägenheter. Följande utdrag är hämtat ur en beskrivning av en arbetskraftsinvandrarens hem som jag gjort.

Den borte fönsterkortväggen i vardagsrummet var inramad av tunga röda plyschgardiner med kappa. Ljuset strilade in genom en tunn nylongardin som hängde innanför. På fönsterhyllan skyttade en rad gröna växter. Rummet hade en beige heltäckande matta. Soffgruppen var av modernt snitt, svulstig med bladmönstrat tyg. Den stod placerad med den mindre soffan längs kortväggen mot hallen och den större intill i vinkel efter långväggen. En fåtölj i samma stil stod i fil med den större soffan längre in i rummet. Ett kvadratisk bord stod i hörnet mellan sofforna och ett större bord i samma stil stod framför. Ovanpå ryggstöden låg småkuddar och virkade spetsdukar. På hörnbordet stod en liten TV och en knapptelevon, båda täckta av virkade spetsdukar.

Längs långväggen, mitt emot stora soffan, stod en sektionsbokhylla med vitrinskåp. På översta hyllan trängdes prydnadsföremål, vaser och fotografier av släktingar och familjemedlemmar. I hyllorna fanns fler fotografier, olika glas- och porslinsserverer, rader av liggande koppar på fat och en videobandspelare. I hörnet vid fönsterväggen stod ytterligare en TV-apparat täckt av en spetsduk. I det motsatta hörnet stod en imponerande stereoanläggning med högtalarna tätt intill på ömse sidor. Ovanpå grammfonen stod en ornamentalt utformad tesamovar från ursprungslandet. På väggarna hängde två mindre mattor med orientaliska mönster. Där hängde även några

fotografier innanför snäckskalsramar helt nära taket.

Köket var ljusst och fräscht. Här rådde en pedantisk ordning. En turkos kappa hängde ner en bit över fönstret. Framför stod ett rektangulärt matbord. Ovanpå skåpen stod stora kastruller täckta av virkade dukar. Diskbänken och spisen sken av renhet. Ingenting onödigt var framlagt. Golvet hade heltäckande matta.

I ett av sovrummen bodde två barnbarn. Inredningen bestod av två furusängar och ett skåp med glasörrar. Broderade skyngen dolde förvaringsutrymmena under sängarna. Det fanns inga framlagda leksaker eller upphängda tavlor eller planscher. Golvet hade en brun heltäckande matta.

Ett annat sovrum beboddes av det yngre paret och deras yngsta barn. Golvytan täcktes till största del av en dubbelsäng och en barnsäng. I de smala mellangångarna skymtade äkta orientaliska mattor med vacker röd lyster. En liten beige matta med en trana på hängde ovanför dubbelsängen. I övrigt fanns inga väggdekorationer. Fönsterväggen var täckt av en beige gardin med blommönster.

I det tredje sovrummet bodde det äldre paret och ett barnbarn. Inte heller här lämnades mycket golvyta mellan sängarna. En beige blommig gardin täckte fönsterväggen från hörn till hörn och från golv till tak. På en vägg hängde en islamisk kalender. Golvet var täckt av orientaliska mattor.

Denna beskrivning är representativ för de besökta hemmen. Små variationer förekom dock. Det var i de större hushållen, där sängarna i sovrummen inte lämnade mycket till golvyta. Hos mindre familjer var golvytan större, men den fylldes alltså inte ut av andra möbler. De yngre familjerna hade inte samlat på sig samma mängd prydnadsföremål i vardagsrummen som de äldre med längre boendetid. Hemma hos intellektuella fanns det även gott om böcker, varvade med prydnadsföremål i hyllorna.

Bland de återkommande inslagen i lägenheterna kunde märkas: Heltäckande textila mattor (ibland även i köken), soffgrupper placerade enligt ovanstående beskrivning, virkade smådukar, sektionbokhyllor med vitrinskåp, TV, video och stereoanläggningar, dyrbara och billiga prydnadsföremål om vartannat, gardinklädda fönsterväggar, mattor med orientaliska motiv på väggarna (samma motiv i de olika hemmen), fotografier av berg innanför snäckskalsramar, släkt- och familjefotografier.

Inredningarnas utseende kände jag väsentligen igen ifrån möbelvaruhus. Något intryck av en turkisk eller kurdisk bakgrund infann sig inte. Bortsett från de små mattorna med orientaliska mönster ovanför sofforna, så skulle beskrivningen av vardagsrummen kunna härröra från en undersökning bland svenskar. I Åke Dauns av-

handling "Förortsliv" (Daun, 1974) förekommer följande rumsbeskrivning från ett svenskt hem i Vårberg:

"Blå soffgrupp med bord i ädelträ. Bokhylla med underskåp i samma träslag som bordet. Böcker varvade med porslinsfigurer och prydnadsföremål i blått glas. Rund matsalsmöbel, spinnrock, hörnställd TV. Dyrbar stereoanläggning (Livsmedelsarbetare 44 år)" (ibid:111).

Det föreligger inga stora skillnader i förhållande till de intervjuade Fittjabornas hem. Dauns undersökning gjordes före videons genombrott. Spinnrocken från hembygden är utbytt mot en tesamovar. Fittjavar-dagsrummen lämnar ingen plats för matsalsmöbler.

I "Otydliga kulturmöten" beskriver Billy Ehn liknande intryck från besök i bland annat turkiska hem i ett liknande bostadsområde:

"Säkert finns det 'etniska hem' som är ett slags levande museer för någon viss nationalitet, men under mina intervjuer har jag inte stött på några sådana kulturellt överladdade inredningar. Istället slås jag av likheten mellan lägenheterna. Planlösningen är densamma, men även när det gäller möblemanget kan det vara svårt att skilja de olika familjerna och nationaliteterna. Det är soffor, bokhyllskåp, TV/video/stereo/tavlor och krukväxter i stort sett på samma vis i hem efter hem, med endast små variationer. ... Invandrarnas hem är alltså en blandning av etnisk bakgrund och det svenska välfärdssamhällets lockrop och extraerbjudanden. Man känner igen sig från möbelkataloger och svenska hem. ... Lägenheterna är oftast inte alls några materiella skyddsrum för avvikande kulturell tillhörighet" (Ehn, 1987:67-68).

Även om lägenheterna i Fittja inte var "materiella skyddsrum för avvikande kulturell tillhörighet", så var de arenor för kulturbundet beteende och variationer av detta. Inom hemmets väggar kunde den traditionelle visa sig mer radikal och den utåt sett "försvenskade" mer traditionell än man först anat. Detta kommer att framgå i kapitlet om grannkontakter.

Även om inredningsdetaljerna i Fittja var välkända inslag, kunde placering och användning av dem innebära kulturbundna lösningar. Ett exempel var, att fåtöljerna aldrig stod placerade ute i rummen. De stod i fil med den större soffan längs långväggen, längre in i vardagsrummet. Trots i vissa fall tjugo års boende i Sverige, hade man inte övergivit vanan från Turkiet att sitta och möblera utefter väggarna (i de fall möbler förekommit i ursprungsboendet). I flera hem stod även soffbordet undanställt vid fönsterkort-

väggen, då det absolut inte behövdes. Vid behov rullades det fram på hjul.

En hierarkisk platsindelning verkade gälla i de besökta hemmen (jfr referatet av "The Force of Tradition" i kapitel 1.4.3). De bästa platserna var längre in i rummen. Vid mina besök brukade familjefadern sitta i fåtöljen längst in. Själv placerades jag bredvid i den större soffan, något närmare dörren. Kvinnorna satt på golvet eller på den mindre soffans armstöd vid öppningen till hallen (och köket). Dessa regler följdes vanemässigt. Ingen nämnde dem eller verkade ens tänka på dem. Även om reglerna kan härledas religiöst, iaktogs de också hemma hos unga icke-troende.

4.2.1 Mattor

Mattor och textilier var framträdande inredningsdetaljer. Ofta hade man heltäckande textila mattor i samtliga rum, inklusive köket. Mattor var det första man skaffade sig efter att ha köpt de nödvändigaste möblerna vid inflyttning. Men äkta mattor var en ovanlighet. Ej heller de på väggarna med orientaliska motiv, som hängde i många familjers vardagsrum, var handknutna. De kom från Italien, tillverkade av syntetmaterial och såldes i en butik i ett av höghusen.

Några yngre kurdiska familjer hade själva lagt in golvbeläggning av kork- och plasttyp i köken. De ansåg att de ursprungliga golven var för slitna. Detta visar, vilken vikt man lade vid dessa ytor, något som förklaras av att köksgolven även användes som arbetsytor vid matlagning.

Vilken betydelse hade då mattorna för de tillfrågade? Varför ansågs de så viktiga? Svaren på mina frågor blev korta: "Det beror på vår kultur, vi är vana vid det hemifrån, det är för att barnen inte skall bli förkylda av kalla golv," hette det ofta.

I de intervjuades ursprungsmiljö är det vanligt med mattor på både golv och väggar. Mattornas funktioner där är åtminstone av två slag: Praktiskt sett håller de fukt och kyla ute. Estetiskt och socialt pryder de hemmet och visar att det är välbärgat (Hernze och Palmenfelt, 1972:45).

Den praktiska funktionen återkom ofta i de intervjuades svar, speciellt bland de kurdiska flyktingfamiljerna, som inte bott så länge i Sverige. De var fortfarande ovana vid infektionssjukdomar. Annorlunda klimat och luftfuktighet i ursprungsregionen var en av orsakerna till detta. Mattorna ingick även i en naturligt uppfattad estetisk ordning. De verkade ansluta sig till en norm för heminredning.

Den kurdiska kvinnan Hazne har bott i området i ca fem år. Hennes man var Fittjabo sedan sjuttioalet. Hazne berättade hur det var när paret skaffade sig en egen lägenhet. Vid inflyttningen ville mannen bryta med traditionen vad gällde mattor och även med andra inslag, som var vanliga i vänners och släktingars hem i Fittja. Han skulle bo "svenskt". Hazne och hennes svärmor tyckte att mannen blivit underlig, som inte ville ha ett "riktigt hem". Men efter några månader hade det nya hemmets golv försetts med heltäckande mattor och vardagsrummet med en vitrinskåpsbokhylla. Mattor med standardmotivet hängde på väggarna i sovrummet. Kvinnorna hade fått som de velat. Hazne inledde denna berättelse med följande kommentar, och underströk därmed mattornas betydelse för henne:

"Jag älskar verkligen mitt hem här. Jag tycker vi har det fint. Vi har lagt in fina mattor. Min man ville först inte ha några heltäckande mattor. Han ville inte ha det likadant som hos andra från Turkiet. Men jag ville det, så blev det så. Det viktigaste för mig, när vi flyttade in, var just mattorna" (info 6b).

4.2.2 Undanplockat och framplockat

Vardagsrummet var den centrala umgängessfären. Det var där man tog emot gäster och umgicks med familjen. I vardagsrummen kommunicerades välmåga genom rikhaltig utsmyckning av prydnadsföremål, textilier och hem-elektronik, en ombonad mångfald. Kontrasten var stor mot de spartanskt inredda sovrummen. Om "det framplockades princip" rådde i vardagsrummen, så rådde här det "undanplockades princip". Detta gällde i vilket fall de åtta hem som jag fick en mer grundläggande inblick i. I dessa sovrum fanns förutom sängar bara enstaka väggdekorationer, inga nattygsbord eller andra möbler.

Även i barnens sovrum följde man dessa principer. Inte i något hem påträffade jag de specialinredda minivärldar, som jag vant mig vid att se i mina vänners och släktingars hem. Inga affischer av idoler, seriefigurer eller djur. Inga uppradade (eller högar av) leksaker eller kramdjur, endast sängar och kanske något skåp. Det enda som avslöjade barns närvaro vid flyktiga besök var exempelvis enstaka uppsatta "skogsmulle-diplom" eller att sängarna helt enkelt var mindre. Barnens personliga utrustning var undanstuvad. Under ett besök öppnade en ung mamma en garderob och visade mig "leksakslådan". Hon hade sett min sökande blick.

Av intervjuerna fick jag intrycket av att sovrummen vanligtvis stod oanvända under dagtid. Den dagliga aktiviteten var koncentrerad till kök och vardagsrum, åtminstone i de familjer jag besökte. Säkert uppvisar turkiska och kurdiska hem i Fittja betydligt mer variationer av inredningar och rumsfunktioner.

4.2.3 Gästrum eller utökad gästsfär

Hemma hos några mindre familjer delade barnen (1-3 barn) sovrum med föräldrarna. I gengäld hade man ett sovrum över för gäster. Mellan sådana besök kunde det användas till lekrum. Detta bruk har sin motsvarighet i Engelbrekts-ssons skildring av byhusen i centrala Anatolien. Dessa var ofta utrustade med ett gästrum, trots glesa besök. Detta visade, enligt Engelbrekts-son, den vikt man lade vid att åtskilja manligt och kvinnligt (kvinnorna ägde inte tillträde vid manliga besök), och hur viktigt det var att upprätthålla god gästsed. Mindre familjer i Fittja kunde bevara sådana inslag genom att tränga ihop sig i ett eller två sovrum (se även kap.1.4.3).

Hos de större familjerna kunde ett av sovrummen eller köket utgöra en tillfälligt utökad gästsfär. När flera män och kvinnor var på besök samtidigt, kunde männen sitta i vardagsrummet och kvinnorna i köket eller i ett av sovrummen. Detta system användes framförallt vid familjehögtider och sorg, då många samlades samtidigt (mer om gästsed i kap. 7.2).

4.3 Bra och dåligt i lägenheterna

Positiva omdömen om lägenheterna gavs vanligtvis i allmänna korta ordalag. Man uppskattade planeringen, ljusinsläppet, fungerande moderniteter som varmvatten och vattentoalett. De sistnämnda inslagen uppskattades framförallt av de senare anlända kurdiska flyktingarna. Men de betonade samtidigt, att detta inte var något avgörande för livsinnehållet.

När det gällde lägenheternas brister blev svaren konkreta och i vissa fall utförliga. Här följer det som nämndes mest av de intervjuade:

SPISEN

I de stora familjerna bakades det så gott som varje dag. Brödet var en viktig ingrediens i mathållningen, inte minst för att hålla matkostnaderna nere. Åtta kg mjöl i veckan var ingen ovanlighet för en normalstor familj.

Mathållningen förutsatte också många råvaror, vilka kräver långa anrättnings- och koktider. I stora hushåll kunde medlemmarna ha olika mattider, beroende på sådana saker som oregelbundna arbetstider, människens umgängesrutiner, skolbarnens och de hemmavarandes vanor. Genom sådana tidskombinationer kunde spisen vara igång fem till sex timmar per dag.

Mattraditionerna från Turkiet hade de tillfrågade bevarat. Detta gjorde att beroendet av spisarna blev en central fråga. Till och med männen diskuterade spisarnas funktion, men var annars inte så benägna att tala om hushållsfrågor.

I över hälften av intervjuerna framfördes klagomål på spisarna. Hade man inte själv sådana problem, så kände man andra familjer som hade det. De vanligaste anmärkningarna var långa uppvärmningstider och ugnar eller plattor som slutat att fungera. Mest kännbart var detta för de stora hushållen. En kvinna berättade:

"Jag känner många familjer som har problem med sina spisar. De får ringa till reparatören varje dag. Men Botkyrkabyggen gör inget ordentligt åt felen. De säger, att spisarna ändå skall bytas ut. När jag bodde hos min svärmor, gick plattorna ofta sönder. De reparerade dem aldrig ordentligt. Vi använde spisen mycket, för vi var elva som bodde där. Vår nuvarande spis tar lång tid att värma upp, men det går" (info 6b).

I de fall förutvarande hyresgäster varit svenskar, kunde detta uppfattas som en garanti för en bra spis:

"Jag tycker lägenheten är bra. Jag har inte funderat på varför jag tycker så. Det mesta är bra. Spisen fungerar. ... Innan bodde det svenskar här. ... Spisen hade inte använts så mycket" (info 5).

En representant från Botkyrkabyggen berättade, att spisarna beräknades hålla i femton år, innan de byttes ut. Detta är normal svensk standard. För de turkiska och kurdiska hushållen räknade Botkyrkabyggen med en spislivslängd på sju till åtta år. Men trots det, byttes inga dåliga spisar ut i "förtid". Min egen reflexion efter denna upplysning var att spisar kanske borde bedömas likt bilar, efter ålder och körsträcka, dvs efter hur mycket de faktiskt använts.

KYLSKÅP

Flera av de intervjuade familjerna hade problem med rinnande kylskåp. Det är osäkert om detta var en följd av att kylskåpen ofta var alltför välfyllda med varor. Storinköp och därigenom stor lagerhållning var i och för sig vanliga inslag bland de tillfrågade. Jag kunde dock inte finna något samband mellan exempelvis hushållsstorlek och kylskåpsproblem.

VÄDRINGSFÖNSTER

Badrumsfönster saknades i de lägenheter, som inte vätte mot husens gavlar. Klagomålen på dessa badrum var många, vad beträffade fukt, dålig lukt och luftväxling. De kurdiska flyktingarna hade kommit senare till området än andra och därför inte kunnat välja bland lägenhetsbeståndet. De flesta hamnade i bostäder utan vädringsfönster i badrummen. Här exempel på kommentarer: "Badrummet saknar fläkt och det finns inget vädringsfönster. Därför blir det lätt dålig lukt och fuktigt" (Musa, info 22). "Det negativa med lägenheten är badrummet. Det har inget vädringsfönster. Det blir mycket fuktigt när duschen, tvättmaskinen och torkskåpet används" (Ismail, info 26). Hemma hos kurden Josef betjänade badrummet både sju personers hygien, en tvättmaskin och ett torkskåp. Han upplevde också ventilationsproblemen som stora (info 25).

Jag hade läst om den vanliga förekomsten av mögelskador i badrummen i Fittja och fann det därför intressant att undersöka om de intervjuade var medvetna om sådana risker (Jensfelt 1986) (Pehrsson m.fl 1986) (2). En hypotes var, att människor från enkla landsbygdsförhållanden inte hade nödvändiga kunskaper för att undvika fukt och mögel.

Men jag behövde ofta inte ens ställa frågan. Problemen med dålig luftväxling togs upp självmant. Hade man vädringsfönster, kunde detta nämnas spontant som en av lägenhetens positiva egenskaper. Mitt intryck var, att de intervjuade väl kände till luftväxlingens nödvändighet. Ingen nämnde problem med fuktskador. Dessa är ju också svåra att upptäcka.

Kanske är det faktiskt så att människor från enkla landsbygdsförhållanden vet mera om ventilationens nödvändighet än stadsmänniskor. De är inte vana vid centralfläktar och modern luftväxlingsteknik. Kanske brister kunskaperna hos den "moderna" människan, som fjärrmat sig från traderade kunskaper. "Mögelhus" är ett sentida begrepp. Fenomenet är en konsekvens av att man frångått beprövade material och byggnadstekniker (Bostadsstyrelsen och Statens planverk, 1986:8-12). En tradition på den svenska landsbygden var de välventilerade husgrunderna, stenfot med ventilationshål. Varför skulle inte motsvarande kunskaper finnas på den anatoliska landsbygden?

Jag kan inte bedöma, om de intervjuade turkarna och kurderna var mindre eller mer utsatta för mögelskador än genomsnittet i Fittja. Men ovanstående resonemang visar, att det går att vända på diskussionen om sambandet mellan mögelskador och ursprunglig bakgrund. Eventuella skador i fittjabadrummen torde vara mer sammanlänkade med dålig luftväxling, typ av byggnadsmaterial och den utökade vanan att duscha (Bostadsstyrelsen och Statens planverk, 1987:8-12) (Pehrsson, 1986:7-27).

DRAG OCH TEMPERATUR

Dåliga element verkade finnas i alla delar av området och på olika våningsplan. Flera av de tillfrågade berättade att det därför kunde vara kallt vintertid:

"För två månader sedan började elementet i sovrummet att läcka. Mattan blev alldeles blöt. Botkyrkabyggen har lovat att komma och laga felet, men det händer inget. Elementen fungerar dåligt i hela lägenheten. Det blir kallt här inne. Värmen är inte på, fastän det blivit kallt ute" (Kvinna på våning 9, Forvägen, info 5).

"Elementen fungerar dåligt. Vi får frysa på vintrarna. Vi har sagt till flera gånger, men Botkyrkabyggen har inte gjort något åt det" (Kvinna på våning 5, Forvägen, info 7).

"Ibland är värmen otillräcklig på vintern. Barnen fryser. Vi betalar vår hyra. Men ändå går det inte att klaga" (Man på våning 4, Krögarvägen, info 12b).

Ett delproblem var, att Botkyrkabyggen av intervjupersonerna ansågs nonchalera felanmälningarna. Det verkade som om flera hyresgäster därför givit upp försöken att få värmeproblemen åtgärdade.

Problem med dragiga fönster var ett annat återkommande inslag. Värst var det för större familjer, som var tvungna att ställa sängar mot fönsterväggarna. Problemen med drag fanns i växlande utsträckning i olika delar av Fittja. På Vårdshusvägen hade fönstren bytts ut i lägenheterna. Röttskadade karmar var orsaken. I denna del av Fittja var det nu ingen som klagade på drag, vilket däremot var fallet där fönstren ännu inte bytts ut. Problemet med drag kom sig av, att de gamla fönstren saknade eller hade dåliga tätningsslister, vilket jag själv kunde konstatera.

Kanske berodde hyresvärdens bristande insatser på föreställningar om orientalers rädsla för förkylningssjukdomar. Kanske bedömdes klagomålen därför som överdrivna. Parallellfall har förekommit i området tidigare. Chefen för Invandrarbyrån i Botkyrka, Payande Ahlbeck, berättade:

"Lägenheterna på nedre botten är ofta kalla och dragiga. Många flyktingar blir hänvisade till dessa lägenheter. Vi trodde i början att de hade för höga krav när de klagade. Men när klagomålen blev för många förstod vi, att det måste ha varit något fel på lägenheterna."

Detta visar hur ensidiga kulturbundna tolkningar kan missbrukas. Varje enskilt fall av felanmälan måste

bedömas utifrån de skilda tekniska/fysiska förhållanden, som råder i varje lägenhet och inte utifrån hyresgästernas etniska ursprung.

4.4 Felanmälan och svenska språkkunskaper

De tillfrågade hade mycket olika erfarenheter av felanmälan till hyresvärderna. Det var oftast den bäst språkkunnige i familjen, som ombesörjde detta. I en familj arbetade mannen tio timmar om dagen. Hans fru hade endast bott två år i Sverige. Mannens arbetstider hade medfört, att kvinnan ändå utförde vissa manliga uppgifter. Hon skötte exempelvis en stor del av kontakterna med hyresvärd och myndigheter. Vid en intervju berättade hon stolt om den första egna kontakten med en reparatör:

Min man är aldrig hemma. Om något går sönder får jag ringa själv till Botkyrkabyggen. En gång gick tvättmaskinen sönder. Det gick inte att öppna luckan. Jag ringde till Obs, där vi köpt den, och berättade att jag pratade dålig svenska. Jag frågade, om de inte kunde hjälpa mig i alla fall. De skickade en reparatör, som kom och lagade maskinen. Jag kände mig stolt för att jag klarat av allting själv" (info 8).

En annan kvinna hade bott i området sedan mitten av sjuttio-talet. Hon hade dock aldrig gjort någon felanmälan själv. I familjen fanns det flera barn med goda svenskakunskaper. När barnen var små, skötte hennes man anmälningarna med hjälp av språkkunniga släktingar.

Bland de äldre fanns många med mycket bristfälliga kunskaper i svenska. Enligt männen var orsaken den stora arbetsbördan och inställningen till vistelsen i Sverige, som man sett som tillfällig. Kvinnornas tillvaro hade upptagits av skötseln av barn och hushåll och förvärvsarbete. Språksvårigheterna medförde speciella förfaringssätt vid felanmälningar. Extremfallet kunde se ut så här:

Vid matlagning går en spis sönder. Kvinnan ber sin man ta kontakt med hyresvärderna. Mannen tar i sin tur kontakt med en svensktalande släkting eller en assistent på invandrarbyrån. Assistenten eller släktingen ringer till Botkyrkabyggens förvaltare, som i sin tur skickar ut en reparatör. Förhoppningsvis har han/hon fått rätt information om felets karaktär.

Under tiden för mitt fältarbete inrättades en "servicestuga" med tolkar i Fittja centrum. Den skulle bland annat hjälpa till med felanmälningar och andra kontakter med omvärlden; man kan tala om en slags professionell "adapter" mellan grupper av hyresgäster och hyresvärderna. Vid tiden för intervjuundersökningen

var servicestugan nystartad och få kände till dess verksamhet. Den hade heller ingen kurdisktalande tolk, trots att troligen omkring hälften av "turkarna" från Kulu i Fittja egentligen är kulukurder.

Dåliga svenskakunskaper fanns även bland en del yngre invånare, till exempel ingifta yngre kvinnor, som hamnat i Fittja direkt från Turkiet och därefter fortsatt att sköta barn och hushåll. Enligt Uzunel och Sarihans undersökning "Utbildningsbehovet hos kurdiska kvinnor och ungdomar i Botkyrka" saknade många av de direkt ingifta kvinnorna och hustrur till kurdiska flyktingar helt och hållet kunskaper i svenska (Uzunel och Sarihan, 1987:9-10).

Ingifta yngre män kunde också ha språkproblem. En man som gifte sig med en kvinna från området 1978 berättade, att han fortfarande inte kunde någon svenska. Han hade tagits upp direkt i det nätverk av vänner och släktingar, som redan fanns i området. Beroendet av släkt, vänner och tolkar var därför stort, vilket han beklagade. Egentligen ville han lära sig svenska, men erkände samtidigt att motivationen inte varit särskilt stor. Ändå klarade han sig.

Bristfälliga liksom även goda kunskaper i svenska fanns i varierande grad inom alla kategorier av intervjuade turkiska och kurdiska Fittjainvånare. De med bristfälliga kunskaper kunde vara beroende av de språkkunniga, vilket i vissa fall påverkade eller förändrade traditionella rollmönster. En ung man med goda kontakter med omvärlden hjälpte sin far med bland annat språket. Detta hade påverkat deras inbördes förhållande. Mannen upplevde att han och fadern stod på samma nivå. Han jämförde sig med kamrater i Fittja, som fortfarande var underordnade sina fäder. Genom en bekant träffade jag av en tillfällighet den här mannens far. Han var en kortvuxen herre med mycket humor och berättarförmåga, en personlighet. I sällskap med sonen intog han dock en mer blygsam roll. I min närvaro var det istället sonen som stod för åsikterna. Den nyss pratglade fadern var tyst. Detta skedde emellertid utan att sonen för den delen visade fadern bristande respekt. Så uppfattade jag i alla fall deras inbördes relation.

För att återkomma till felanmälningarna: ett flertal intervjuade ansåg sig ha blivit otrevligt bemötta på Botkyrkabyggens distriktskontor. En del undvek därför att göra anmälningar. Istället bad de någon vän om hjälp med kontakten. Den starkaste upplevelsen var, att man inte riktigt blev tagen på allvar. En intervju med en representant för Botkyrkabyggen i Fittja gav vid handen, att man där upplevde vissa invånare som mer krävande och hotfulla, däribland just de etniska grupper de intervjuade tillhörde. Det fanns alltså en ömsesidig upplevelse av ett dåligt förhållande. Jag går inte vidare i denna diskussion, då underlagsmaterialen är alltför bristfälligt. Förhållandet i sig kan vara värt att notera. Upplevelser av diskrimi-

nering och allmän nedvärdering vittnade ett flertal invandrargrupper om i en studie som Åke Daun gjort för Regionplanekontoret (Daun 1985). De intervjuade fick svara på frågor vad de tyckt bäst respektive sämst om i Sverige.

5 HUSEN

5.1 Hissarna

Hissarna var för både hyresvärd och intervjuade ett mycket stort problem. Hissarna kunde i vissa hus stanna flera gånger per vecka. En kvinna berättade, att hon ibland varit tvungen att gå de tio trapporna till och från lägenheten tillsammans med sina små barn.

Under intervjuerna kom jag att möta människor med olika förhållningssätt till hissproblematiken. En del åkte aldrig hiss av rädsla för att bli instängda. Andra var rädda, men åkte ändå. Det fanns också de, som verkade ha resignerat och alltså kunde leva med riskerna att fastna utan att känna rädsla. Beskrivningar av egna upplevelser kom i huvudsak från kvinnor. Män beskrev oftare sina hustrurs, någon släktings eller kamrats farhågor. Jag fick intrycket av, att dessa referat implicit uttryckte deras egen rädsla. Kanske sågs rädslan som uttryck för omanlighet. Så här kommenterade två män hissproblemet.

"Hissarna är ofta trasiga. Många barn är jätterädda för att åka hiss. Min syster vågar inte åka ensam. Ofta fungerar inte nödsignalen. Jag vet en tolvåring som var instängd i sju timmar" (info 11).

"Hissen stannar ofta. Jag har själv fastnat två gånger. Ibland kan man lirka med tunnelbanekortet i dörrspringan för att få igång hissen igen. Min fru klarar inte det, så hon får ringa på nödsignalen. Grannarna brukar komma till undsättning. Jag har flera kompisar, som inte vågar åka hiss av rädsla för att den skall stanna" (info 22).

Hissarna fanns även med, som ett naturligt samtalsämne när de boende berättade om idealläget för en bostad. Den skulle ligga på andra till fjärde våningen ansåg de flesta. Orsakerna var att komma ifrån hissberoendet och att från fönstret kunna ha bättre uppsikt över barnen på gården.

Botkyrkabyggens distriktschef i Fittja hade följande att berätta om hissarna:

"Hissarna utsätts för en enorm åverkan. Det vanligaste är sabotage av dörrströmbrytare. Vi satte in en åkmätare i en hiss. Det visade sig att hissen användes etthundra procent mer, än hissar i ett närliggande område. Det är barnen som åker upp och ner och sabbar. ... Föräldrar kan låsa ute sina barn under dagarna. Barnen har då ingenstans att ta vägen och kanske tvingas att göra sina behov

i hissarna."

"Man kan inte gå efter standardiserade normer i Fittja. Vad beträffar städning av de allmänna utrymmena, så går det inte att gå efter normhuset, som kanske har tio ungar. Vissa hus här har hundra ungar."

Distriktschefen såg de busande barnen som den största anledningen till problemen. Under mitt fältarbete såg jag många gånger barn leka med hissar. De facto är Fittja ett mycket barnrikt område, vilket innebär ett stort hissutnyttjande. Barnens dags- och kvällsrutiner kan innehålla många hissturer. De går till skolan/dagis, kommer hem, ibland även på frukostrasten, springer ut för att leka, kommer in för mellanmål, sedan ut igen, senare middag och eventuellt ut igen. Dagarna kan vara fyllda av olika aktiviteter i området, som för övrigt är deras huvudsakliga livssfär (jfr Johansson och Öberg, 1985:124-134. Kuutman, 1983:149-156). Som jämförelse kan ställas en vuxen med relativt få olika dagsrutiner.

5.2 Nedskräpning

De boende klagade mycket på nedskräpningen i husen och i området. Det tog sju ton personer två och en halv dag att grovstäda efter varje helg. Det var kartonger, möbler och sopor om vartannat i trapphus, korridorer, hissar och entreer.

Jag förväntade mig därför att hitta en "slängmentalitet" eller ett oförstående också bland de intervjuade. Istället möttes jag av stark kritik mot den rådande situationen. Men vittnen, som sett någon slänga något, var ytterst få. Kanske berodde detta på att gärningsmännen valde tillfällen på udda tider. Kanske fanns det en utbredd lojalitet mellan de boende.

Vuxna nedskräpare är kanske, för att använda etnologen Ulf Palmenfelts benämning, "socialt osynliga" (Palmenfelt, 1988:8-10). Palmenfelt beskriver i artikeln "Strutsen, svärfar och den sociala osynligheten", hur "gränserna för det fysiskt synliga inte alltid behöver sammanfalla med gränserna för det socialt synliga" och att det i stadskulturen kanske finns "en outtalad överenskommelse om att tillåta vissa privata beteenden även i offentliga miljöer". Han syftar bl.a. på iakttagelser av, hur människor kan överträda normer i en tunnelbanehall, utan att omringvarande tar någon större notis (ibid:8). I Fittja skulle det då finnas en vidare gräns för den socialt synliga nedskräpningshandlingen, men en snävare gräns för den fysiska skräpprodukten. I och för sig behöver inte de boende tillåta nedskräpning bara för att de inte tar notis om nedskräpningshandlingen, men nedskräparna verkade i alla fall vara så gott som "socialt osynliga".

Endast vid ett tillfälle träffade jag en boende, som själv sade sig skräpa ned. Det var en kvinna på Forvägen. Hon bodde med sin man och fyra små barn i en trerummare. Mannen arbetade tio timmar om dagen, sju dagar i veckan. Under mitt besök var kvinnan dessutom barnvakt till en släktings tre barn. Intervjusituationen var minst sagt rörig. Till och med min tolk, som vuxit upp med ett stort antal syskon, hade svårt att koncentrera sig. I röran av larmande barn satt däremot kvinnan lugn, uppriktig, eftertänksam och stolt. Intervjusvaren blandades med förmaning och tröst. Hon berättade följande:

"På vår gård finns det inget grovsoprum. Det finns ett på gården nedanför. Jag orkar inte gå dit med stora saker. Man blir tvungen att ställa ifrån sig i korridoren, trappan eller hissen" (info 5).

Detta kunde ha låtit som en konstruktion. Men givet dessa omständigheter förstod jag att hon inte hann mer än att sköta barn och hushåll. Detta förklarar dock inte generellt, varför det ser ut som det gör i Fittja, men det förklarar delvis varför en enskild individ skräpar ned.

De som bott i Fittja länge upplevde att nedskräpningen blivit värre. En teori var, att det berodde på dem som kommit till området under senare år. En man gjorde följande reflektion:

"Jag tror inte att det är någon speciell grupp som skräpar ned. Det är nog mest de som kommit senare som är värst. De tror att det bara är att slänga. ... Det bor alldeles för många invandrare här. Skräpiget är det också. Det beror på invandrarna. Det måste bero på det. Jag har varit i Solna och Sundbyberg. Där är allt perfekt och i ordning. Där det finns invandrare finns det också nedskräpning" (Kurdisk man, info 1).

Vid intervjun uppfattade jag mannen som mycket kategorisk. Men vid senare genomläsning var det ändå denna kommentar som blev mest tankeväckande: "Där det finns invandrare finns det också nedskräpning".

Naturligtvis behöver det inte finnas ett direkt samband mellan invandrare och nedskräpning. Men i Fittja kan den ökande andelen nya invandrargrupper ha medfört en försämring beträffande möjligheter till inbördes social kontroll och gemensamhets- och ansvars känsla hyresgästerna emellan. Flera kulturella grupper med olika språk, värdeskalor, vanor och synsätt delar på utrymmet. Detta ställer även speciella krav på kommunikationen mellan hyresvärd och hyresgäster. Den kulturella mångfalden i området består idag av ca 40 nationaliteter och därur ännu fler språk och etniska grupper (se kap. 1.3.1). Till de olika grupperna hör svenska problemfamiljer och barn i des-

sa. Bostadsöverskottet i början av 70-talet medförde att både nyanlända invandrare och svenska problemhushåll erbjöds bostäder i miljonprogrammets bostadsområden (jfr Daun 1985 b).

Ett annat problem var avsaknad av tvättstugor i husen. I Fittja finns bara en centralt belägen tvättstuga, med uppgift att betjäna över femtusen personer. Ytterligare problem var dålig lukt och klotter i husens allmänna utrymmen.

6-7 GRANNKONTAKTER

Göteborgsetnologerna Magnus Mörck, Håkan Andreasson, Magnus Berg och Lena Martinsson beskriver livsmönstret i tre olika bostadsområden i rapporten "Livsmönster och boendekarriärer i tre generationer" (Mörck m.fl. 1986). Ett av områdena är göteborgsförorten Lövgärdet, som byggdes av allmännyttan i början av sjuttio-talet. Lövgärdet kan fysiskt och socialt jämföras med Fittja. En skillnad är dock, att andelen invandrare i Fittja är ca 70% mot Lövgärdets ca 20% (ibid:7-8).

Mörck m.fl. beskriver Lövgärdets många livsstilar. Där blandas generationer och olika nationaliteter. Enligt författarna saknar därmed området ett inre sammanhang. Lövgärdet jämförs i undersökningen med innerstadsdelen Kommendantängen och villaområdet Åkered, vilka har betydligt mer homogena befolkningar. Mörck m.fl. menar att människor försöker finna ordning i sin tillvaro genom att söka sig till områden, där det egna livsmönstret bekräftas. På så sätt organiseras livsstilar rumsligt (ibid:77, 88-89).

I både Lövgärdet och Fittja organiseras många livsstilar. I Fittja har den kulturella mångfalden blivit större med åren. Invandrare och etniska grupper har ökat i antal. De intervjuade i Fittja sade, att kontakterna utanför de egna etniska leden minskat i motsvarande takt. Det inomkulturella umgänget hade koncentrerats. Djupare grannkontakter med andra kulturer var ovanliga, även om de förekom.

I Fittja har kurdiskt och turkiskt livsmönster kunnat organiseras rumsligt. Områdets tidigare höga omflyttningssiffror och lägenhetsöverskott har medgivit detta. Möjligen har de egna stabila etniska grupperna framstått som trygghetsfaktorer, när andra grannar flyttat in och ut i revy. Den ökande kulturella mångfalden har möjligtvis medfört behov av att profilera sig. De växande grupperna av turkar och kurder har inneburit, att det har blivit lättare att finna människor som talar samma språk, utövar samma religion, iakttar liknande praxis kring ålders- och könsrolls-beteende, grannande och gästsed, människor som eventuellt skrattar, gråter och berörs av likartade ämnen och som delar en minnesgemenskap, kring händelser i Turkiet och Sverige (jfr Daun, 1974:185).

I det följande särskiljer jag två tendenser, sporadiska mångkulturella kontakter och stabilt inomkulturellt umgänge.

6 TILLFÄLLIGA GRANNKONTAKTER OCH
SYNEN PÅ INTILLBOENDE

6.1 Få störningar

I Siv Ehns bok "Grannar - behövs dom?" (Ehn 1987) hämtas stoff från undersökningar gjorda i områdena Storstreten och Hallunda i Botkyrka samt Masthugget i Göteborg. I dessa områden verkade det ha varit vanligt med störande grannar. Så här kunde det beskrivas:

"I Storstreten, Hallunda och Masthugget låstes ytterdörrarna automatiskt vid en viss tid på kvällen. Men nattron var därmed inte säkrad; det var innanför ytterdörren som de största hoten fanns mot friden och ron. Det var grannar som spelade grammofon om nätterna, hade fester och skrek och sjöng eller grälade och slogs" (Ehn, 1987:103-104).

Fittja är ett område av Storstretens och Hallundas karaktär. Jag väntade mig därför motsvarande intryck från dem jag intervjuade, men för dem var störningar inget större problem:

"Huset är lugnt och vi blir sällan störda av grannar. Det beror bl.a. på att det inte bor så många alkoholister här. Det har hänt enstaka gånger, att grannarna spelat högt eller att man hört hur andra grälar. Men vi upplever det inte som nåt problem, eftersom det mestadels är lugnt" (info 17, fembarnsfar).

"Vi är nöjda med grannarna. Det händer att vi blir störda någon gång. Det är mest på helgerna, då kanske någon har fest. Det vore värre om det var i veckorna, då folk skall upp tidigt på mornarna för att jobba" (info 18, sexbarnsfar).

"Jag har aldrig känt mig störd av grannarna. Det har heller aldrig kommit någon och klagat på oss. Vi försöker ta hänsyn till våra grannar. Vi vet att de flesta arbetar på udda tider, kanske på natten eller tidiga mornar" (info 25, fembarnsfar).

Trots att man vanligtvis inte kände de intillboende, kunde dessa karakteriseras som "bra grannar". Det som åsyftades var, att de inte störde eller i allmänhet var skotsamma och nyktra. I citaten uttrycks även respekten för arbetande människors behov av vila. En hel del av de tillfrågade männen hade flera olika arbeten samtidigt och arbetspassen var ofta långa. En man var t ex under dagtid lärare och på kvällarna spärrvakt i tunnelbanan. En restaurangägare hade förut städlat tidiga morgnar, haft industrijobb dagtid och

diskat på kvällarna, nämligen för att kunna tjäna ihop till en egen rörelse. Andra, till exempel politiska flyktingar, kunde ha flera städjobb 6-7 dagar i veckan.

6.2 Barn och störningar

En av de två personer, som hela tiden upplevde störningar, var Bekir. Han bodde med fru och tre barn i ett av höghusen. Bekir kom till Fittja som politisk flykting 1984. När hans familj några år senare anlände, blev de hänvisade en lägenhet på nedre botten. Bekir berättade följande om hur det var där:

"Alla passerar förbi utanför dörren, när de skall till och från hissen. Barn brukar ibland sparka på dörren. Det brukar också leka en massa barn utanför på gården. De skriker ganska mycket. Våra barn kan då få svårt att sova, och ibland går det knappt att prata inmohus, för det är ett sådant liv... Fönstren brukar gå sönder minst en gång i månaden. Det är stenar eller bollar, som hamnar på dem. Då får jag ringa till någon kompis, som i sin tur ringer till Botkyrka-byggen. Det brukar ta ett par dagar innan de kommer och byter ut rutan. På nätterna är det lugnt. Vi har aldrig blivit störda av några grannar. Ingen har heller någonsin klagat på oss" (info 23).

Bekir var på grund av språksvårigheter tvungen att be kamrater om hjälp med felanmälan. Det gjorde händelser med åverkan extra krångliga. Bekir klagade över att hans döttrar fick för lite sömn. De intillboende grannarna upplevdes däremot som bra. Störningsmomenten var lekande och busande barn, ett problem förstärkt av den stora barntätheten i området (se även hissproblemen kap. 5.1)

I sociologen Arne Modigs avhandling "Grannrelationer i förort" (Modig 1985) diskuteras sambandet mellan störningar och förekomsten av problemhushåll. Modigs kriterium för problemhushåll är bland annat långvariga kontakter med sociala myndigheter. Det var trappupp-gångar i hög- och låghus i norra Tensta och södra Rinkeby som undersöktes. Intervjuer gjordes med både problemhushåll och vanliga hushåll (utan anteckningar i socialregistret) (3). Modig fann för sin del inget klart samband mellan ansamling av problemhushåll och intillboendes upplevelser av störningar. Negativa grannrelationer var i och för sig vanligare i problemhushållens närhet, men de dominerande störningarna var mindre allvarliga. En överväldigande majoritet av de intervjuade hade inga problem med bråk, oväsen och problemgrannar. Den största betydelsen för grannrelationer hade däremot hushållens sammansättning. Störningar var vanligare i uppgångar med många barnfamil-

jer. Hushållen utan barn var å andra sidan mer benägna att känna sig störda. En av undersökningens slutsatser är, att förekomsten av barn är det som mest påverkar grannförhållandena. Bland de positiva effekterna är exempelvis barnfamiljernas inbördes känsla av identifikation (ibid:7-180).

Få upplevda störningar i Fittja kunde delvis bero på att många av de tillfrågade ingick i barnrika hushåll. Vid några tillfällen berättades, att den egna familjen kunde störa intillboende. Anledningen var då barnens förehavanden.

En hemmafru, som bor med man och fyra små barn i en trerummare berättade:

"Vi blir sällan störda. Det är mest barn som stör. ... Grannen under brukar klaga på oss, speciellt på vintern, då barnen ofta är inomhus. Hon som klagat är svenska. Jag bjöd in henne en gång, så hon skulle få se hur det var, och hur svårt det kan vara att ha fyra små barn hemma utan att störa någon. Sedan dess har hon inte klagat lika mycket. Hon är känd för att inte tycka illa om invandrare, så hon är bra" (info 5).

Ett annat exempel är Hassan, av turkiskt ursprung och från centralorten Kulu. Han flyttade till Fittja 1974 och bor i en trerummare tillsammans med fru och fyra barn. Han berättade:

"Det värsta med lägenheten är lyhördheten. Det bor många barnfamiljer i huset. Det går inte att undvika att barn stör. ... Det händer också att mina barn stör andra. Det finns en del lättirriterade som klagat, men det är sådana som klagat på det mesta. Själv störs jag inte så mycket, eftersom jag alltid jobbar på dagar och kvällar. På nätterna är det lugnt" (info 14).

Några familjer berättade om en återkommande situation. Det var vid barnens lek i våningskorridoren:

"Vi blir sällan störda av grannarna. Det händer ibland, att någon spelar högt en lördagkväll, då man har fest. Människor måste ju få ha roligt. Det har hänt flera gånger att grannarna klagat på oss. En granne brukar knacka på elementen, när vår fem månader gamle son skriker på nätterna. En annan granne klagat på barnen, när de leker i farstun. Det hände till exempel en lördags-eftermiddag klockan fem. Det är konstigt, att man kan få ha fest en lördagkväll, när barnen inte ens får leka på eftermiddagen. Den där eftermiddagen hade vi långväga gäster. För oss var det naturligt, att barnen fick leka utanför ett tag" (info 26).

Denna beskrivning kommer från Josef, en kurdisk flykting från en by utanför Kulu. Han kom till Fittja 1985 och bor i en trerummare med fru och tre små barn. I citatet reflekterar han över, hur olika störningar uppfattas. För fester på helger fanns det större tolerans än för lekande barn en lördageftermiddag. Denna åsikt kom från fler av de tillfrågade. Visserligen kunde kurdiska och turkiska familjer känna sig störda av lekande barn i korridorer. Men inför denna typ av störning fanns en förståelse. Man kände till vikten av att iakttaga god gästsed, och att många familjer var trångbodda.

Olika toleransgrader mellan grupper av boende finner troligtvis sin motsvarighet i andra områden. Ett exempel ger Åke Daun i boken "Boende och livsform" (1980). En kvinna i Storvreten berättade följande om sina turkiska grannar:

"...Två familjer som bor i lägenheterna intill varann hade dörrarna öppna, så barnen sprang emellan och i trappan. Men vi svenskar som ska jobba vill ju ha lugnt, va, det är ju det man betalar så höga hyror för... om dom spelar musik så spelar dom så högt, och vi svenskar gillar ju inte att det hörs att barnen leker. Dom har gått i trappan också, men jag har sagt till kvinnorna att dom måste ta hissen och inte får gå i trappan (hon bodde på första våningen, turkarna på andra). Nu har dom börjat ta hissen.

Turkkvinnan ovanför dammsuger ofta på söndagar tidigt, men jag bultar i taket med en kvast varje gång, så nu verkar det bli slut på det också." (ibid:113-114)

Trots olika syn på vissa typer av störningar, så finns det även väsentliga överensstämmelser mellan kvinnans och de intervjuade fittjabornas åsikter. De föredrog lugna skötsamma grannar, som iakttog respekt inför arbetande människors behov av vila. Den svenska kvinnans åsikt, att hon hade rätt till lugn och ro eftersom hon betalade sin höga hyra, återkom även hos de intervjuade invandrarna.

6.3 Att ingripa vid störningar och andra händelser

Siv Ehn beskriver i boken "Grannar behövs dom", hur invånarna i den serbiska landsortsstaden Sid inte tvekade att ingripa i olika mellanmänskliga sammanhang. Ofta behövdes inga överflödiga ord för att be en granne om hjälp med exempelvis skörd eller matlagning. Man verkade utgå från de sociala likheterna människor emellan. Därigenom var det lättare att definiera andras behov och dirigera egna ingivelser, så som att bry sig om och hugga i (Ehn, 1987:50-51, 70-71).

I områdena Hallunda och Storvreten fann Siv Ehn däremot, att det var ovanligt, att de intervjuade själva ingrep vid störningar. En ovanlig människa i detta sammanhang var Kerstin i Storvreten:

"Det finns hos Kerstin ett för vår tid ovanligt förhållningssätt. Hon är inte rädd för att komma andra nära och gripa in. Därmed förmedlar hon samma spontana och självklara hållning till andra som jag såg gestaltas bland sidborna, där funderingar över om man skulle göra något i en viss situation och i så fall vad inte hann paralysera sinnena" (ibid:108).

Det vanliga förfaringssättet bland de intervjuade svenskarna i Hallunda och Storvreten verkade istället vara, att man bad hyresvärden klargöra för de störande grannarna var gränserna gick (ibid:106).

Hos de intervjuade i Fittja fann jag ett handlingsmönster, som mer påminde om Kerstins och sidbornas. Det hörde till ovanligheterna att kontakta hyresvärden eller störningsjouren. Istället var det vanligt, att man själv ingrep. Flera intervjuade berättade om, att detta givit goda resultat, även om flera påtryckningar krävts i vissa fall. En person med sådana erfarenheter var Osman:

"Grannen ovanför brukade spela högt på grammodfönnen. Jag klagade flera gånger utan resultat. Det var en kille från Sydamerika. Han verkade först inte riktigt förstå, fastän jag också pratade med hans föräldrar. Men till slut hjälpte det. Vi blir inte längre störda. En gång kom grannen under oss och ringde på klockan tio på kvällen. Han var jättearg och skrek att jag skulle stänga av musiken. Jag sade att jag inte kunde, för i min lägenhet spelades ingen musik. Det var sydamerikanen ovanför som spelade så högt. Vi gick tillsammans och sa åt honom. Han bad om ursäkt och sänkte volymen. Grannen underifrån bad mig om ursäkt efteråt. Det är många som inte vågar klaga själva, utan ringer till någon annan och klagar. Jag tror man måste säga till själv, om det skall bli bättre" (info 21).

Ett par mer handgripliga episoder berättades av Mehmed, en turkisk man i fyrtioårsåldern från centrala Kulu. Han bodde med sin familj i en fyrarummare i ett av höghusen.:

"Vi har en granne som är alkoholist. Barnen är rädda för honom och åker inte gärna i samma hiss. Han kan bli rätt våldsam ibland och har förstört i korridoren och huset. Men han gör ingen annan människa illa. En gång

klappade jag till honom och bad honom hålla sig lugn, och det har han gjort sedan dess. Han har respekt för mig. Det är det största felet med Sverige. Människorna vågar inte säga till själva. Ingen bryr sig. Så har det blivit som det blivit. ... Ingen ingriper, trots att man ser på, när något förstörs."

"En annan gång såg jag en grupp småbarn, som lekte i centrum. Jag frågade dem varför de inte höll till i lekparken. De svarade att de inte vågade för att det satt en massa fulla där. Jag gick upp och pratade med dem. Jag kände igen flera och visste att de inte var farliga. Jag sa som det var, och de lovade att inte skrämna barnen. Sedan gick barnen upp och lekte i lekparken" (info 19).

För Mehmed var det självklart att ingripa, då han såg någon bete sig oacceptabelt. Han upplevde, att personer från den egna hemtrakten var mer benägna att handla och ingripa än svenskar (jfr Daun 1989). Enligt Mehmed berodde detta på den vana kulturen och kulturen har med sig från hembyarna. Denna åsikt delades av Ali, en turkisk intellektuell man, som förklarade fenomenet på detta generella vis:

"I Sverige är staten stark. Individerna är isolerade från varandra och står var för sig i förhållande till myndigheterna. Man ber inte en granne om ett lån eller om någon annan hjälp. Istället vänder man sig till olika myndigheter. I Turkiet är staten svag och människorna måste istället solidarisera sig med varandra " (info 10).

I intervjuerna med männen fanns tendenser av att vilja visa upp handfasthet och handlingskraft. Det verkade vara ett manligt ideal. Detta ideal kunde även innehålla mycket av omtanke och medkänsla. Ömer, en turkisk man i femtioårsåldern, berättade följande om en tidigare granne:

"En granne i huset där vi bodde förut kom från Norrland. Hon var lite knäpp och bodde ensam. Hon hade ingen kontakt med andra grannar. Hon brukade gå omkring och skrika ensam i sin lägenhet. Ibland sprang den här grannen omkring naken i korridoren. Jag brukade försöka lugna henne och hjälpa henne in i lägenheten igen. Hon lärde sig lyssna på mig. ... Vi lånade ut kaffe, socker och vårt hembakta bröd till henne. Ibland brukade hon komma in på en kopp kaffe och en pratstund, något som hon fortfarande kan göra, trots att vi inte bor i samma hus längre. Jag brukade också hjälpa henne med att byta ut proppar och trasiga glödlampor."

"En annan granne, tant Larsson, bor ensam.

Hon har blivit pensionär och har lite svårt att röra sig. Det är besvärligt för henne, när hissen är trasig. Vi har erbjudit henne hjälp av oss, men hon tar inte emot någon. Hon säger, att hon vill bo nära marken och skall därför flytta till ett radhus. Hon gillar oss, men kanske inte andra invandrare" (info 16),

Ömers svenskakunskaper var knappa, trots att han bott i Sverige i över tjugo år. Ändå var vanan att ingripa starkare än språk- och kulturbarriärer. Detta var typiskt för de sporadiska kontakterna. För kontinuerligt grannande krävdes andra premisser, vilka jag skall återkomma till i kapitel 7.

6.4 Hundar som grannar

Flera av de tillfrågade hade svårt att förstå, hur man kunde ha hund i lägenhet. Här är några uttalanden:

"Vi tycker, att det är mycket bättre att bo i ett loftgångshus än i ett höghus (enda familj i loftg.hus). Här bor inte så många familjer, och ingen har hund. Det har man däremot i höghuset. Jag är rädd för hundar. I byn fanns det vilda hundar, som man var tvungen att slänga sten på, men det kan man inte göra här. En gång blev jag anfallen av en hund här i Fittja. Ågaren bad om ursäkt efteråt. I Sverige har man hundarna i lägenheterna. Det har man aldrig i Turkiet. De är ute på gården där. Här tvättar man till och med hundarna och köper speciell hundmat till dem. I Turkiet fick de äta allt möjligt, tex rester" (Kurdisk man, info 1).

"De som bor ovanför brukar störa ibland. De under kan komma och klaga på oss, fastän det är de som bor ovanför som stör. Jag tror de är finnar. De har två hundar som det luktar illa om" (Kurdisk kvinna, info 5).

"De som bodde här innan var finnar. De hade två hundar, som hade kraftsat överallt på tapeterna. Det luktade också illa från hundarna, och det fanns hundhår överallt i lägenheten. Hundar och människor skall inte bo tillsammans" (Turkisk kvinna, info 4b).

Somliga berättade att barnen vid ankomsten till Fittja blivit rädda för hundarna i området. De hade erfarenheter av vildhundar i sitt hemland. Tamhundar i bostäder hade de aldrig tidigare sett. Inställningen till djurens vara och inte vara i bostäder berör även skillnaderna mellan en modern stad och en traditionell jordbruksbygd. På landet ser man husdjuren från ett ekonomiskt nyttoperspektiv. Ur denna synvinkel är de

intervjuades förvåning förståelig. Sällskapsdjur, som behandlades likt familjemedlemmar, upplevdes som något både främmande och opassande.

7 GRANNUMGÄNGE

7.1 Inledning

De tillfrågade hade bosatt sig i Fittja bland annat på grund av, att där redan fanns vänner och släktingar. Detta är naturligtvis ingen unik företeelse för turkar och kurder i Fittja. Magnus Mörck m.fl. skriver följande om svenskar i Lövgärdet:

"Annorlunda är det på ett rent häpnadsväckande sätt i Lövgärdet. Undersökningen har visat på det sektorvisa flyttningsmönstret, främst de äldre har följt detta, nästan i samlad tropp inom loppet av tre decennier har de rört sig i samma vädersträck norröver. I många fall har bröder och systrar vandrat samma väg. Barnen har i påfallande utsträckning hållit sig inom samma eller angränsande bostadsområden. Rekordet innehas av den 25-årige Morgan som vid något tillfälle haft släktingar i ett halvt dussin hushåll inom någon kilometers radie" (Mörck m.fl., 1986:71).

Även om dessa företeelser förekom bland svenskar, så hade de helt andra proportioner bland de intervjuade i Fittja. Stora släkt- och familjegrupper inom området var mer regel än undantag. En äldre turkisk kvinna t ex hade åtta barn och trettio barnbarn i området. Hon ingick dessutom i en av Fittjas största släktgrupper på över etthundra personer (info 8). Även senare anlända kurdiska flyktingar hade vänner och släkt i området redan då de flyttade in. Flyktingarna var grannsöner från byarna. De kunde exempelvis ha ett flertal arbetsinvandrade mor- och farbröder med familjer bosatta i området.

I de gängse umgängesmönstren umgicks kvinnor för sig och männen för sig. Kvinnorna brukade gå hem till varandra tillsammans med sina barn. De kunde hjälpas åt med barnpassning, matlagning och bakning, eller de satt och "skvallrade" till en kopp kaffe eller te. Männen träffade varandra t ex på turkiska eller kurdiska föreningen, eller på något cafe (bl.a i Fittja centrum och på Obs-varuhuset).

Grannumgänge över kulturgränser var ovanligt. Då sådant inträffade kunde det vara kvinnorna i respektive familjer som umgicks. Männen menade att fruarna stod för det djupare transkulturella grannumgänget. En som upplevde det så var Mustafa, en turkisk man som bodde med fru och sex barn i en fyrrummare:

"Vi känner många turkiska familjer här i huset, inte så många andra. Vi känner en svensk familj. Det är kvinnorna som umgås med varandra. De kanske dricker kaffe tillsam-

mans. Vi män hälsar på varandra, då vi möts i trappen. Vi kanske säger något till varandra. Jag brukar inte gå hem till dem. Det är likadant med de turkiska familjerna här i huset. Kvinnorna går hem till varandra, medan männen träffas på turkiska föreningen eller någon annanstans" (info 18).

Jag frågade om skälen till, varför man föredrog inomkulturellt grannumgänge. Svaren rörde sig då ofta om, att man behövde hjälpa varandra med språk, ekonomi och barnpassning, mm. Behovet av tjänster utpekades som den främsta orsaken. Detta behov gör grannandet förståeligt, men det är ingen tillräcklig förklarling. Siv Ehn skriver följande i "Grannar":

"Om fattiga människor hjälper varandra när de bor i samma kvarter, gör detta samarbete begripligt, men förklarar det inte. Det är själva inställningen till de andra som är den springande punkten. Om man ser varandra som konkurrenter eller kompanjoner är det avgörande för om grannsamarbetet ska kunna uppstå eller inte..."

"Det är viktigt att besinna detta, när vi vill förstå dagens ofta uttalade brist på kontakter och samvaro mellan människor, att enbart upplevelsen av ett behov av mänsklig gemenskap inte automatiskt frambringar kontakter. Det är inte som när vattenmassor svämmar över flodbredden och av nödvändighet finner nya fåror för sina behov... ;det måste till inlärda accepterade mönster för att ge sig till känna och upprätta kontakt med andra, mönster som var och en kan följa utan att känslan av självrespekt kommer i kläm."

"När det gällde de äldre göteborgsområdena var det de likartade arbetslivserfarenheterna både i nuet och i det förflutna som var viktig orsak till alstrandet av samhörighetskänslor" (Ehn, 1987:28-29).

Detta citat ger en bild av vad jag anser vara grannsamarbetets kärna, "likartade erfarenheter, i nuet och det förflutna". Bland de intervjuade i Fittja fanns det många som hade gemensamma erfarenheter från uppväxtförhållanden, boende och arbete i nuet och i det förflutna (jfr Arnstberg och Ehn, 1976:134). Man delade även fritidsintressen, religion och språk. Grannumgänge bygger på intresse- och erfarenhetsgemenskap, vilket gäller för turkar och kurder i Fittja såväl som för alla andra boende.

7.2 Gästsedens betydelse

Vikten av att uppfylla vissa normer vid gästbesök framgår av mitt referat av Ulla-Britt Engelbretkssons bok "The Force Of Tradition" i kapitel 1.4.3. I Fittja kunde anledningen till barnens lek i våningskorridoren vara att föräldrarna hade gäster. Ett annat tecken på gästbesökens betydelse var att vissa familjer inrett ett särskilt gästrum, trots att det då kunde bli trångt i övriga sovrum.

Gästsedan verkade leva starkt både i yngre och äldre familjer, vilket inte alltid betydde att man tyckte om den. Pensionären Ali och hans fru hade en familj som bestod av nio personer i en fyrarummare. Parets yngste son fick fälla ut sin säng i vardagsrummet om kvällarna, med följderna att han kunde få sitta uppe och vänta tills gästerna gått. Det skulle inte heller vara förenligt med god gästsed att be gästerna gå tidigare. Ibland blev det sent och sonen måste gå tidigt till arbetet om morgnarna. Ali och hans fru kritiserade naturligtvis inte gästerna. Dessa följde en konvention som uppfattades som naturlig. Istället riktades kritiken mot svårigheterna att få tag i en större lägenhet i Fittja. Familjen hade visserligen kunnat skaffa större i närliggande områden, men de kände sig alltför förankrade i sitt nuvarande område.

Ett annat exempel gav Remzi. Han kom till Sverige ifrån centrala Kulu under mitten av sjuttioalet. Han gifte sig med en svensk kvinna och flyttade till en förort söder om Stockholm. Giftermålet varade i två år (4). Remzi berättade följande om några av orsakerna till skilsmässan:

"Det var svårt att leva ihop. När vi bråkade hade vi ofta rätt båda två. Vi förstod inte varandra. En gång tex skulle min bror hälsa på. Klockan var två på natten och jag skulle upp tidigt nästa morgon för att arbeta... Min bror ringde på, men blev inte insläppt av min fru. Han fick vänta. Vi ställer alltid upp för varandra. Så är det alltid mellan vänner och släktingar. Vad skulle jag säga till min bror. Hur skulle jag förklara. Jag skämdes" (info 13).

Remzi tyckte att både han och frun hade rätt, när de bråkade. Makarna stödde sig ju på två olika normsystem vad beträffar umgänge med nära släkt och vänner. Remzi gifte sedan om sig med en kvinna från hembyn. Problemen med gästbesök gällde nu något annat, nämligen bristen på utrymme:

"Trångboddheten är det sämsta med lägenheten. Det blir krångligt, när man har gäster. Vi diskuterar aldrig om gästerna skall stanna över natten eller inte. Det blir som det

blir. Man ordnar alltid så att de kan sova någonstans..." (info 13).

En annan man, Recep, berättade också om ett brutet förhållande. Han hade bott med en finsk kvinna, men deras världar gick inte att förena. Recep var nu omgift med en kvinna från hemtrakten. Han berättade följande:

"Här i Sverige har vi inte så många gäster, i alla fall inte som sover över. Det kan hända en gång varannan månad. Vi rullar då ut madrasser och täcken på golvet i vardagsrummet till dem. Rullarna med täcken och madrasser för gästerna förvarar vi annars i en garderob. Detta mönster är vanligt i Turkiet, speciellt i de gamla husen, där sovplatserna rullas ihop på dagen och rullas ut på kvällen" (info 15).

Recep och hans familj hade en beredskap för övernattningsgäster, trots att sådana besök inte var så vanliga. En sådan beredskap fanns även i de centralanatoliska byarna i Ulla-Britt Engelbrektssons studie "The Force Of Tradition". Invånarna i dessa byar kunde hålla hårt på att ha gästrum, trots att långväga besök var ovanliga (Engelbrektsson, 1978:141-142).

Att man var beredd på oplanerade besök i Fittja märktes då jag och min tolk kom oanmälda. Man verkade van vid sådana visiter. Det stora antalet vänner och släktingar i området betydde, att rutinerna kring spontana besök kunde upprätthållas. Närboendet var betydelsefullt med tanke på den stora arbetsbördan som många av de tillfrågade hade. Längre geografiska avstånd mellan släkt och vänner hade inte medgivit denna form av grannande. Från Storvreten skriver Siv Ehn om en man som flyttat från Transylvanien. Denne berättade hur de spontana vänbesöken upphört i och med flyttningen till Sverige. Siv Ehn refererar också ett polskt par i Hallunda som upplevde det komplicerat med all planering kring att bjuda hem svenska gäster (Ehn, 1987:35-36). Siv Ehn gör följande reflektioner:

"Den som flyttar från en jordbruksbygd i södra Europa till en modern svensk förort erfar att insynen i andras livsbetingelser är mindre och att man inte möter andra på samma oförbehållsamma sätt som därhemma... Invandrarna möter ett sätt att leva som är präglad av kontroll och planering, där de nya grannarna inte gärna utsätter sig för oförberedda möten med andra, knappast ens när det gäller vänner och släktingar" (ibid:35).

"Det finns onekligen en frihet i att bli tagen på sängen av oväntade gäster... Ingen kan beskyllas för dålig planering... Det vilar ett helt annat ansvar på den som bjuder hem och planerar för gästernas välbefinnande

än för den som med öppna armar och skafferi tar emot dem som råkar titta in" (ibid:36-37).

Mitt intryck är, att en stor del av denna "frihet" finns bevarad bland kurder och turkar i Fittja, där möjligheterna är goda till inomkulturellt otvunget grannande.

7.3 Gäst i några fittjahem och iakttagelser av föränderliga roller

Vid hembesöken blev jag mottagen efter ett visst mönster. Ofta var det kvinnan/kvinnorna i familjerna, som tog emot och hälsade mig välkommen. Männerna kom därefter in och hälsade eller satt och väntade i vardagsrummet, där intervjuerna vanligtvis ägde rum. Om det fanns någon hemmavarande svärdotter, var det hon som skötte "markservicen" i form av att servera te eller kaffe och stänka parfymvatten på mina händer. Annars var det frun och/eller någon dotter, som skötte denna uppgift.

Vid ett flertal besök bjöds jag på mat. Jag kunde få frågan: "Är du hungrig?" Vid minsta tvekan i svaret hastade kvinnan i huset ut i köket för att tillreda något. Det var sällan man preciserade några valmöjligheter. Efter en enkel snabb tillredning ställdes maten fram på soffbordet. Jag bjöds på pitabröd med yoghurt och olika valfria grönsaksingredienser, tunnbrödsrulle med fårost, ägginbakat tunnbröd och andra brödvarianter, tomatsoppa och kyckling med bo-vete, mm.

Många upplevelser vid dessa besök var oväntade. I hemmets vrå kunde till synes moderna personer följa gamla beteenderegler till punkt och pricka, medan tillsynes traditionsbundna personer visade prov på flexibilitet. Ofta visade sig detta vid sysslorna kring maten.

Hemma hos pensionären Ali och hans fru fick jag först intrycket av en strikt hierarkisk uppdelning mellan flergenerationshushållets medlemmar. Svärdottern och svärmodern tog emot vid dörren. Svärdottern tog hand om mina skor, serverade te och konfekt och skvätte parfymvatten på mina händer. Under tiden svarade Ali på inledande frågor. Varken han eller frun lyfte ett finger för att hjälpa till med serveringen. När svärdottern lämnade lägenheten med sina barn, var det frun som tog över ansvaret för mitt välbefinnande. Även Ali försvann då och då ut i köket för att hjälpa till eller hämta något. Han dukade också av. Det fanns ingen ansats till detta beteende, så länge svärdottern var hemma. Likaså blandade sig frun i samtalet mer och mer. Ofta blev det diskussion kring frågorna. Båda makarna verkade spela sina sociala roller mer obundet i svärdotterns frånvaro.

Vid ett annat tillfälle besökte jag ett medelålders kurdiskt par. Jag visste på förhand att de var strängt religiösa. Beteendet i hemmet skvallrade också om en tydlig uppdelning av manligt och kvinnligt. Frun i huset och en yngre kvinnlig släkting tog emot mig och min tolk vid ytterdörren. De väntade i hallen medan vi tog av oss ytterkläderna. Sedan gick vi in i vardagsrummet, där mannen satt och tittade på TV. Först när vi hälsat på honom, hälsade kvinnorna på oss. Under intervjun satt de på golvet nära öppningen till hallen. På mannens befallningar flög de upp och serverade eller dukade av vid soffbordet. När de serverade ur dubbelkannen med koncentrerat te och vatten ropade han "pass!", var gång doseringen ansågs lagom. Min tolkning var klar. Här satt den typiska familjefadern, som iakttog stränga gränser mellan manligt och kvinnligt.

Dock framkom det under intervjun, att det var mannen som skötte barnen de flesta av veckans dagar, och även att han utförde vissa hushållssysslor. Dock berättade han detta litet förläget och urskuldande. Det verkade som om han skämdes. Jag tyckte mig då förstå varför han i början så starkt betonat sin manliga roll. Han ville visa att han ändå behållit positionen som familjeöverhuvud, trots den mera jämställda fördelningen av praktiska sysslor mellan makarna.

Ett annat exempel på iakttagelser kom från ett besök hemma hos Mahmud och hans familj. Han var kurd och bodde med fru och ett barn i en trerummare. Paret var i övre tjugooårsåldern. Sedan ett tidigare möte visste jag att Mahmud var ateist. Han verkade då mycket "svensk" i sin framtoning. Familjen gav också som helhet ett modernt intryck. De hade ännu bara skaffat sig ett barn. Frun hade halvlångt hår och var klädd enligt modernt europeiskt snitt med en vit jumper och snäv kjol. Båda makarna yrkesarbetade. Frun arbetade med barn i ett närliggande område. Mahmud hade ett intellektuellt yrke. Följande beskrivning är hämtad ur min intervjuutskrift.

Klockan var 17 och det var redan mörkt. Min tolk ringde på dörren. Frun tog emot. Hon och dottern stod lutade mot hallväggen, medan vi tog av oss ytterkläderna. Mahmud satt i vardagsrummet tillsammans med en manlig bekant... Vi satt ett tag och samtalade i vardagsrummet. Frun var ibland i köket och ibland i vardagsrummet och serverade te eller satt på golvet och lyssnade vid öppningen till hallen.

Efter en halvtimmes intervju deklarerade Mahmud, att middagen var serverad. Vi gick och satte oss vid köksbordet. Under måltiden stod frun vid köksbänken och skötte serveringen, överblickade att allt gick rätt till, fyllde på bröd och torkade upp, då någon spillde. Jag frågade om de olika rätterna. Mahmud översatte frågorna till kurdiska åt frun. Själv var han osäker på vad rätterna innehöll och hur de laga-

des. Vi bjöds bland annat på tomatsoppa och kyckling, båda delikat anrättade.

När middagen var över ursäktade sig Mahmud och vännen. De var tvungna att göra ett ärende och skulle inte komma tillbaka förrän sent. Jag blev kvar med frun, dottern och tolken. Vi satte oss i vardagsrummet till en kopp kaffe. Mahmuds fru satte sig nu i den mindre soffan och svarade eftertänksamt och utförligt på mina frågor. Ibland försökte hon tala svenska, vilket till min förvåning gick riktigt bra. Hon var en personlighet och fick ofta något sorgset längtande i blicken, då hon berättade om eller visade kort ifrån hembyn. Tre timmar hade gått av intervjutiden sedan Mahmud och hans vän gått ut. Det hade gått fort. Under tiden hade dottern nattats, utan att jag knappt märkt det.

De tre ovanstående exemplen visar, hur lägenheterna kunde utgöra arenor för kulturbundet beteende och för variationer och gradskillnader av detta. Det var innanför hemmets väggar, som jag upplevde mångtydigheten starkast. Ute i det mångkulturella området gav kontrastverkan mellan olika etniska grupper mer entydiga bilder. Där verkade behovet av att etniskt profilera sig starkare. Men i hemmen kunde den till synes moderne individen visa traditionellare sidor och den traditionelle visa upp ett mindre traditionsbundet beteende. Det fanns inga spikraka gränser mellan mer eller mindre traditionsbundna. En och samma person kunde bete sig olika i olika sammanhang. I Mahmuds fall utgjorde hemmet en arena för hans traditionellare sidor. För den strängt religiöse mannen var hemmet däremot platsen där hans roll luckrades upp. Kanske var det även så för pensionären Ali som vi ovan mött. Hemma hos honom verkade rollerna skifta beroende på vilka som för tillfället var hemma.

7.4 Kvinnligt grannumgänge

7.4.1 Grannandets intensitet

De intervjuade kvinnornas grannumgänge varierade. Intensiteten var svårbedömd. Vardagligt umgänge och viss grannhjälp togs ibland för givet och gavs inte alltid samma innebörd som då jag frågade om grannkontakter.

Variationerna mellan olika kvinnors umgänge bekräftas av Bekir Uzunel och Mustafa Sarihan i rapporten "Utbildningsbehovet hos kurdiska kvinnor och ungdomar i Botkyrka" (Sarihan och Uzunel 1987). Rapporten bygger huvudsakligen på intervjuer gjorda i Fittja, eftersom de flesta av Botkyrkas kurder bor där.

Enligt författarna har den första generationens kvinnor (hustrur till arbetskraftsinvandrare) till en del behållit sin kvinnokultur och umgänget inom denna. För

de yngre kvinnorna (ingifta och hustrur till flyktingar) var umgängesvariationerna stora. Författarnas intryck är dock, att de flesta saknade ett fungerande kvinnligt umgängesmonster. Orsakerna till detta var bland annat stora arbetsbördor i och utanför hemmen, vilket gav litet utrymme för fritid (ibid:4-15).

Även mina egna intervjuer visade vilken betydelse arbetsbördan hade för umgängesfrekvensen. En kvinnas fritidsmöjligheter kunde styras av barnens ålder och kön. Hade man inga äldre döttrar eller någon svärdotter, som kunde hjälpa till i hushållet, blev möjligheten till vänumgänge begränsat. Så hade det varit för Ayse, sjubarnsmor och hustru till en arbetskraftsinvandrare. Hon berättade:

"Jag umgås inte så mycket med andra hemmafruar här. Man skall ju hinna med att städa, tvätta, laga mat, sköta barn och gå i skolan. De flesta kvinnorna har någon äldre dotter, som hjälper till i hushållet. Det har inte jag. Därför har jag mindre med tid över än de andra, som brukar gå hem till varandra. Ibland kommer min yngre syster och hjälper mig. Min äldsta dotter har börjat lära sig att hjälpa till... Jag går sällan till affären. Jag lever mitt liv i lägenheten. Det är min sak att ta hand om barnen och uppfostra dem, så att det går bra för dem. Det har det ju också gjort. Därför är jag nöjd med livet här" (info 3).

Ayse hade först fött fyra söner, innan hon fick någon dotter. Den äldsta dottern var nu elva år och hade börjat hjälpa till i hushållet. Detta hade medfört, att Ayse efter tolv års vistelse i Sverige äntligen fick gå i skola och lära sig läsa, skriva och tala svenska. Hon upplevde stora skillnader gentemot sina väninnor i möjligheterna till grannumgänge. De möjligheter som gavs genom dottern utnyttjade Ayse hellre till skolgång, något som hon aldrig haft möjlighet till under sitt 50-åriga liv. Grannumgänget var dock inte obefintligt. Då och då fick hon hjälp av sin yngre syster med hushållsbestyren. Under intervjun berättade hon även, att hon regelbundet brukade baka tunnbröd med några väninnor.

En turkisk kvinna i samma ålder sade att hon för sin del hade mycket fritid. Hon hade en svärdotter i hushållet och fick därigenom hjälp med hemsysslor. Hon använde mycket tid till att besöka väninnor och passa barnbarn. Även pensionären Alis fru hade en hemmavarande svärdotter. Alis fru besökte ofta väninnor i området, eller så åkte hon med maken till något av de omkringliggande köpcentren.

En ung kvinna, Leyla, berättade följande:

"Varje vardag jobbar jag mellan åtta och fyra. Sedan hämtar jag min dotter på dagis.

När jag kommer hem brukar jag laga mat och städa. Ibland får jag lite tid för mig själv. Då ser jag på TV, tar hand om mitt barn eller läser något. Min dotter kräver mycket tid. Hon har inga syskon. Ibland kan jag ta med henne och hälsa på någon bekant i området. Men det blir inte mycket tid över till att besöka vännerna" (info 6b).

En annan ung kvinna, Gulizar, hade också ett barn, men hon var hemmafru:

"Jag känner många grannar. De är kurder. Jag går ofta och hälsar på hos dem. Det är mest kvinnor som också är hemma med sina barn. Vi träffas och skvallrar om till exempel jobben och barnen och dricker kaffe eller te" (info 7).

7.4.2 Fortsatta hushållsgöromål, trots besök. Ett exempel

Hushållsgöromål behövde inte innebära absoluta hinder för grannumgänge. Gemensam bakning gav sjubarnsmamman Ayse en anledning att träffa sina väninnor. Vid hembesöken erfor jag hur hemsysslorna kunde fortsätta utan avbrott.

En höstkväll besökte jag och min tolk en kvinna av kurdiskt och turkiskt ursprung. Hon hette Esme och var i övre tjugooårsåldern. Esme kom till Sverige för sex år sedan, då hon gifte sig med en kurdisk man bosatt i Fittja. Paret bodde nu med en dotter i en trerummare i ett av höghusen. Esme gav ett modernt intryck, hade moderiktiga kläder och kort hår. Hon var inte förberedd på vårt besök. Vi kom mitt i matlagningen och vi bjöds därför att ta plats vid köksbordet.

Jag var rädd att vårt besök innebar ett negativt avbrott i nödvändiga hushållsgöromål. Men Esme svarade gärna på frågor, under det hon fortsatte att tillreda ravioli. Hon drog ut den nedersta kökslådan och ställde den på en utbredd stor rund duk på golvet. Ovanpå lade hon en fanerskiva, något större än en bänkskärbräda, och fick på så vis ett lågt bakhord. Skålar med olika ingredienser ställdes på duken runt om. Hon satte sig bredvid på golvet, med benen åt sidan, och kavlade ut pastadegen i snabb takt med en smal kavel. Samtidigt svarade hon eftertänksamt och intresserat på mina frågor och höll ett öga på dottern, som pockade på uppmärksamhet. När dottern blev alltför rastlös, fick hon en egen kavel och degklump, som hon beabetade med stort intresse. Esme gav henne emellanåt små råd och tillrättavisningar.

Esme märkte mitt intresse och förundran över det som utspelades framför mig. Hon frågade, om jag tyckte det verkade konstigt med en kvinna som lagade mat på

golvet. Jag svarade, att jag snarare var imponerad över hennes teknik och förmåga att uträtta flera saker samtidigt, dvs tänka efter och svara på frågor, laga mat och fostra barn. Enligt Esme var detta den mest avslappnade och naturliga arbetsställningen för henne. Det var en vana sedan barnsben att tillreda måltider sittandes på golvet. För henne var det otänkbart att stå och tillreda en hel middag. Det skulle bli alltför tröttsamt för benen, ansåg hon.

Esme använde de metoder hon fann mest praktiska, inte bara de sedan barnsben invanda. Under matlagningen bjöd hon på kaffe ur den elektriska bryggaren och nötsockerkaka, tagen ur frysen och uppvärmd i microvågsugnen på bänken ovanför hennes huvud. Här samverkade nytt och gammalt utan synbarlig konkurrens. Jag fick återigen se hur hemmet kunde utgöra en arena för kulturbundna beteenden och variationer och modifieringar av detta. Esme visade, hur gränsen mellan gammalt och nytt nästan omärkligt slingrade sig genom medvetande och beteende. Dynamiken var påtaglig.

Under besöket fick jag även ta del av hur grannumgänget kunde gestalta sig. Två grannar/väninnor och deras barn kom på besök. De hälsade kort. Därefter satte de sig (två kvinnor och två flickor) bredvid Esme på golvet och högg in i arbetet, utan att fråga om det behövdes eller vad som lagades. Det som utspelades framför mina fötter påminde om ett välsmort maskineri av samarbetande händer. På tio minuter uträttades vad som annars skulle ha tagit en timme för en kvinna och hennes lilla dotter. Ingen av de nytillkomna yttrade något. Esme fortsatte att svara lugnt och eftertänksamt. Att hon var intresserad märktes av hennes nyfikna motfrågor. Efter avslutat arbete hjälptes kvinnorna och flickorna åt att städa och diska undan. Efter tio minuter var köket åter lika kliniskt skinande rent som förut. Väninnorna och barnen satte sig i vardagsrummet för att inte störa intervjun. Esmes man kom hem, hälsade och satte sig med kvinnorna i vardagsrummet med förklaringen att han inte ville påverka intervjuvaren.

Då jag började min undersökning hörde jag sägas att kurdiska och turkiska landsbygdskvinnor traditionsenligt tillredde maten sittandes på golven i de moderna fittjaköken. Jag skapade mig en bild av något statiskt och ålderdomligt, av kvinnor som nostalgiskt höll fast vid ett ursprungskulturellt beteende. Men efter detta besök var föreställningarna om det statiska och gammalmodiga borta. Jag hade fått en förevisning av rationalitet och dynamik. Esme blandade inte bara gammalt och nytt i en och samma situation. Hon demonstrerade även konsten att hålla många bollar i luften. Hon lagade mat, passade barn, fostrade barn, bjöd på kaffe och sockerkaka och tog emot grannar. Dessa uppgifter var hon kanske van att sköta, men knappast att samtidigt lugnt begrunda en svensk folklivsforskarens nyfikna frågor.

Förmågan att likt Esme utföra flera sysslor samtidigt, fick jag sedan flera prov på under mina hembesök. Det var inte bara vid intervjuer med kvinnor, som jag lade märke till detta. Vid hemintervjuer med män var oftast barn och kvinnor närvarande. Fruarna kunde under tiden städa, laga mat, instruera och tillrättavisa barn, passa upp som maka, mor och värdinna och bjuda på vad huset förmådde. De verkade inte besväras av att göromålen var många. Uppmärksamheten på eventuella gäster fanns där ändå.

7.4.3 Inomkulturella grannkunskaer

Förmågan att vara behjälplig grannar emellan verkade bygga på kunskaper om varandras liv och leverne. Hos Esme kunde grannkvinnorna titta in, oavsett vad hon sysslade med. Lagade hon mat, assisterade de utan tvekan och hjälpte till. Gemensamma kunskaper och erfarenheter uteslöt onödiga frågor, t ex om vad som lagades. Homogeniteten var en förutsättning för ett okonstlat umgänge.

De intervjuade familjerna brukade mer eller mindre regelbundet göra gemensamma storinköp tillsammans med andra familjer (ofta ett par familjer som slog sig ihop). Detta samarbete byggde också på gemensamma kunskaper och erfarenheter. Man kände till varandras matvanor och önskan att hålla hushållskostnader nere. Ibland åkte man gemensamt och handlade i storparti. Ibland räckte det med att ringa och tipsa andra var det för tillfället fanns extrapris på till exempel mjöl, smör eller olivolja.

En kontrast till dessa inomkulturella grannsamarbeten erbjuder Siv Ehns erfarenheter från svenska grannrelationer:

"Efter 'valfrihetens' inträde i hushållsarbetet har det blivit svårare för folk i samma hyreshus att spontant lägga sig i varandras dagliga inköp. Inte ropar en kvinna till en annan som hon känner enbart till utseendet att denna bör skynda sig till Konsum där man idag säljer lammkött till halva priset. Då skulle den andra kvinnan kunna få för sig att man tog henne för en fattiglapp ... Även om vi får veta att flertalet husmödrar och husfäder gör sina inköp efter de röda lapparnas snitslade bana så ger oss detta ingen insikt om dem som är våra grannar och därmed större säkerhet i kontakterna" (Ehn, 1987:19).

I de intervjuade familjerna höll oftast männen i ekonomin. (jfr Sarihan och Uzunel 1987 och Akpınar 1988) Det kunde även vara männen, som stod för sparniten genom sitt intensiva förvärvsarbetande. Kvinnornas reaktioner på detta var olika. Mest

kritiska var de kvinnor, som kommit till Sverige på senare tid och ännu inte kunnat vänja sig vid denna livsstil:

"Turkarna här i Fittja bara jobbar. De hinner inte med något annat. Det är synd. De tror de är något för att de tjänar och spar pengar. De har påverkats av det svenska sättet att leva"(info 8).

En annan ung kvinna, även hon inflyttad på senare år, berättade:

"Min man bara arbetar. Det är hans liv. Här i Sverige tror man att man är något, bara för att man arbetar mycket och får hög lön... Det är inte värt att leva på det sättet, att bara arbeta. Jag tror att min man kommer att bli sjuk inom ett år av allt arbete" (info 9).

Dessa kvinnor hade kommit direkt till Fittja och mötts av en annorlunda "turkisk" livsstil, än vad de varit vana vid. Deras slutsatser var, att detta var den svenska livsstilen som deras landsmän anammade. Enligt sociologen Aylin Akpınar är denna tendens vanlig, nämligen att turkiska invandrare tolkar familjeproblem som något vilket orsakats av den svenska samhällsformen. Problemen kan vara konsekvenser av hårt och intensivt arbete (Akpınar, 1988:26). Äldre kvinnor verkade däremot ha vant sig vid den speciella livsstilen kring arbetande och sparande. Sjubarnsmamman Ayse tyckte om mannens sätt att sköta ekonomin:

"Min man sköter alla inköp. Han har hand om all ekonomi. Det sköter han väldigt bra. Jag behöver bara säga till, då jag behöver tex kläder... Min man brukar handla på ICA eller Obs. Jag tycker Obs har bra kvalitet på sina kläder. Vissa varor, tex mjöl, smör, schampo och tvättmedel, brukar vi köpa på extrapris. Då brukar vi åka och handla tillsammans med andra familjer. Vi ringer till varandra och berättar, när det blir extrapris någonstans" (info 3).

Inriktningen på att leva så ekonomiskt sparsamt som möjligt verkade sitta djupt hos de intervjuade. Men rationell ekonomisering styrde inte alltid deras liv. Ibland kunde husmödrar göra avsteg från sådana mål inför tyngre vägande motiv. En ung kurdisk kvinna berättade:

"Youghurt gör jag själv. Först kokar jag upp mjölk, som sedan får stå en hel dag. Sedan blandar man in vanlig youghurt. Den blir mycket godare, än den man köper i affären. I byarna gör man mycket olika saker på mjölken, tex youghurt, ost och smör. Jag gör mitt eget smör. Jag brukar köpa tio små förpackningar med grädde. Grädden blandar jag med mjölk,

som kokas upp. Nästa dag vispas den, så att det blir smör. Egentligen blir det dyrare än smöret man köper i affärerna, men man blir sysselsatt, och så blir det godare. Jag blir också påmind om min by i Turkiet. Det hjälper en att komma ihåg och drömma" (info 7).

7.5 Manligt umgänge

De täta sociala nätverken bland de intervjuade i Fittja har kunnat bibehållas genom ett stabilt segrergerat kvarboende. Detta förhållande har motverkat uppluckring av männens och kvinnornas umgängestraktioner. Som jag tidigare nämnt, skedde det mesta grannumgänget könsuppdelat och inomkulturellt.

Makars separata sociala nätverk hör inte bara hemma i traditionella landsbyggsförhållanden i Centrala Anatolien. Åke Daun gör en jämförelse mellan nätverkens betydelse för umgänget i en äldre industriförort och i en modern bostadsförort i sin bok "Förortsliv" (Daun 1974). Konkret handlar det om 20-talets Reimersholme och 1970-talsförorten Vårberg, båda i Stockholm:

"Makarnas separata nätverk i det äldre industrisamhället har i vår tid mer och mer kommit att sammanfalla. Vännerna är oftast gemensamma. Detta är grunden till familism, betoningen av kärnfamiljen som livets centrala enhet, den fasta punkten, förskansningen. När nätverket blir lösare tenderar makarnas inbördes relation att förstärkas. Med det lösa nätverket följer färre informella kontakter, färre vänner. Mannen och kvinnan blir hänvisade till varandra. Då man träffar vänner ses man nästan alltid par om par" (ibid:242).

De intervjuade i Fittja träffades för sig i manliga och kvinnliga umgängessfärer och sällan par om par, även det om förekom. Förhållandena hade troligtvis varit annorlunda om man bott mer utspritt i storstockholmsregionen. Umgänget hade kanske då varit mer likt det svenska.

I Fittja hade de tillfrågade männen ett livfullt umgänge med manliga vänner och släktingar inom området. Man träffades gärna oplanerat och på platser där kvinnorna av hävd inte vistades. Två sådana platser var Turkiska föreningen och Kurdiska föreningen, vilka vid tiden för mitt fältarbete var inrymda i två av hyreshusens bottenvåningar.

Båda föreningslokalerna gav likartade intryck: utspridda grupper av bord och stolar, biljardbord, grupper av män som satt runt borden och samtalade, drack te eller kaffe, spelade Domino eller Tavla (ungefär som brädspel). Tonårspojkar skötte servering

och uppässning.

För männen som jag talade med fungerade dessa föreningslokaler som inomkulturella kvarterspubar (givetvis utan servering av alkohol), där de kunde vara säkra på att träffa vänner utan att stämma träff. Det täta nätet av vänner och bekanta inom området skapade tillräckligt underlag för att dessa lokaler skulle kunna fungera som informella mötesplatser för "kollektiv samvaro och gruppjargong" (jfr Daun, 1974: 242-243). Här sanktionerades en traditionellt manlig umgängesform. Man slapp reaktioner från andra boende, vilket lätt händer då en stor etnisk grupp dagligdags samlas "iögonfallande".

En sådan reaktion blev det då de turkiska och kurdiska männen varma sommandagar satt på gräsmattan utanför Turkiska föreningen. För att mer anpassa sig till det svenska byggdes en liten grusbelagd inhägnad vid föreningslokalens ingång (info 34 och 12). I denna inhägnad kunde de turkiska och kurdiska männen vara "socialt osynliga" inför andra boende i området, trots att de fortfarande befann sig utomhus och några meter ifrån den plats där de tidigare suttit.

Trots att de flesta av de tillfrågade männen hade föga fritid, brukade de hinna med dagliga besök på Turkiska eller Kurdiska föreningen (undantaget dem som drev egen rörelse och helt saknade fritid). Mustafa, en turkisk sexbarnsfar, berättade:

"Jag brukar träffa mina kamrater på Turkiska föreningen. Jag går dit varje dag. Hemma orkar jag vara högst en timme i taget. Familjen är så stor. På föreningen brukar jag läsa tidningen, diskutera, spela spel och dricka te. Annars hinner jag bara med att arbeta och sova" (info 18).

För Mustafa och andra män med mycket begränsad fritid tillät de geografiskt korta avstånden till föreningen, vänner och släktingar en umgängesgrad, som annars inte hade varit möjlig. En annan förutsättning för upprätthållande av kontakter var, att umgänget kunde ske spontant och inte behövde planeras. Ett utspritt boende hade nog ändå inte medfört umgänge med svenskar i det egna bostadsområdet. Av Aylin Akpinars undersökning "Challenged Family And Kinship Ideals" (Akpınar 1988) framgår, att invandrare från turkisk landsbygd överhuvudtaget har få djupa kontakter med svenskar. Resultatet av ett geografiskt utspritt boende verkar dessutom vara färre djupa kontakter med landsmän. Ett par kommentarer från undersökningen:

"I have 'daily friends' but I do not have any 'close' to me. I have Swedish workmates but they are not close either. I cannot meet them in private. It is because, either they do not have the habit of visiting each other or they do not come to me because I am a foreigner.

As far as Turkish friends are concerned, we visit each other as families. Sometimes they come to us or we go to them. However, I do not have many friends. I have various acquaintances but I cannot call them as friends."

"I do not have any Swedish friends. I call them as 'Hej,hej kompisar'. I do not have any foreign friends. I have some Turkish friends. They are villagers. Then there are neighbours. Still, I do not have anybody whom I feel close to" (ibid:57-58).

I Fittja nämnde ingen avsaknaden av nära vänner. Där-
emot hade få av de tillfrågade svenska vänner. Omdöme-
na från dem, som träffade svenskar på sin arbetsplats,
stämde i stort med informanternas i Akpinars undersök-
ning. En man som arbetade som lärare berättade följande:

"Vi känner några grannar. Det är bara kurdiska och turkiska familjer. Med dem umgås vi regelbundet. Några svenskar har vi inte kontakt med. Jag förstår inte varför det har blivit så. Från början var det så, att man inte vågade ta kontakt med svenskarna. Man visste inte vad de skulle tycka om en. Men nu har vi vant oss vid det svenska samhället. Det har inte blivit av, att någon frågat mig om jag vill komma hem till honom eller att jag bett någon komma och besöka mig och min familj. Det är konstigt, eftersom jag umgås dagligen med svenska kollegor. Efter jobbet skils alla åt och går hem till sig. Jag är inte van vid en sådan livsstil. Vi skulle inte klara oss utan att umgås med släkt och vänner. Jag skulle önska att jag kände mer svenskar, så att man kunde komma in i det svenska samhället" (info 15).

7.6 Kontakterna med Turkiet

För många av de tillfrågade var kanske ordet fritid mest förknippat med besöken i hembyn. Det vanligaste var, att man reste dit årligen under sommarsemestern. De större barnfamiljerna hade inte alltid råd med så täta besök, somliga reste istället vartannat år. De flesta valde att åka ner med egen bil, alternativt med buss. Under semestermånaderna gick bussar varje vecka mellan Fittja och Kulu. Resorna arrangerades av några fittjabor med kulu-ursprung.

Överhuvudtaget var kontakterna täta med hemlandet. Man ringde och skrev för att hålla sig informerad. Det fanns alltid någon i bekantskapskretsen, som nyss varit på besök och som kunde berätta det senaste hemifrån. Informationen spreds sedan fort från mun

till mun. En man från Kulu berättade:

"En bra bil är en nödvändighet för en familj som åker ner till Turkiet varje sommar. Det skulle bli för dyrt att flyga. Jag ställer av min bil varje vinter. Den behövs bara på sommaren. Vi åker ner varje sommar. Det gör vi, för att min mamma börjar bli gammal... Det finns så många kompisar från Kulu här i Fittja. Därför kan det ibland vara svårt att vara där nere. Man längtar till Sverige. Men när man kommer till Kulu så är det vanligast att man träffar kompisar från Sverige. Det är flera hundra svenskregistrerade bilar i Kulu på somrarna... Det är många som åker hem och hälsar på. När de kommer tillbaka, talar de om vad som hänt, vilka de mött, osv. Då känns det nästan som om man var där och upplevde allting själv" (info 13).

Under en intervju med en äldre kvinna från Kulu blev jag vittne till, hur denna muntliga information kunde gå till. Mitt under intervjun avbröt sig kvinnan, som suttit och stirrat ut genom fönstret. Hon försvann ut. I nästa sekund såg jag genom köksfönstret, hur hon rusade i väg på gångvägen. Hon hann upp en annan äldre kvinna. De pratade och gestikulerade under några minuter. Sedan kom hon lugnt gående tillbaka och intervjun kunde fortsätta. Hon berättade att hennes väninna just varit på besök i Kulu och därför kunde berätta om, vilka som dött eller fötts.

Informationsflödet mellan det svenska bostadsområdet och hemlandet pulserade ständigt. Troligen bidrog detta till att en kraftfullt levande traditionell livsstil upprätthölls i väsentliga avseenden.

8 SAMMANFATTANDE EXEMPEL PÅ KULTURBUNDNA
ATTITYDER OCH ANPASSNINGAR I BOENDET

På vilket sätt hade de tillfrågade turkarna och kurderna anpassat sig till bostadsmiljön i Fittja? I vilka avseenden var det troligt att de i särskilt hög grad kunnat behålla ursprungskulturella attityder och beteenden? Vilka hinder eller underlättande vilkor hade de mött? Vilka personliga problem hade de nya förhållandena eventuellt inneburit? Följande redogörelse är en sammanfattning av det som hittills beskrivits i rapporten med särskild hänsyn till kulturbundna anpassningar och attityder.

Ungefär en femtedel av Fittjas invånare har sina rötter i Turkiet. De flesta av dessa människor kommer från Kuluområdet i Centrala Anatolien. De två etniska huvudgrupperna i Fittja från denna trakt är turkar och kurder. Kurderna tillhör inte ursprungsbefolkningen i denna del av Turkiet. Deras förfäder tvångsförflyttades från Kurdistan vid sekelskiftet. Förhållandena för denna folkgrupp och relationerna till den turkiska ursprungsbefolkningen präglar i stor utsträckning även förhållandet mellan turkar och kurder i Fittja, där attityderna dem emellan lever kvar. De äldre kurdiska männen ville gentemot mig ofta nedtona sin etniska identitet, en vana som de burit med sig från Turkiet. De yngre brukade istället betona den kurdiska tillhörigheten. De var inte lika präglade av förhållandena i hemlandet.

Åtta av nio intervjuade kvinnor berättade att de aldrig gick ut ensamma i bostadsområdet om kvällarna. De sade att det berodde på rädsla för alkoholister, ett påstående som verkade stå för både en reell rädsla och som dessutom kunde bero på att man använde alkoholisten som ett skrämselfbegrepp för att förstärka en ursprungskulturell norms riktighet. I den ursprungliga kulturen anses en kvinna som dålig om hon vistas ensam ute efter mörkrets inbrott. I det mångkulturella Fittja har alkoholisten kunnat infogas i denna norm, som därigenom anpassats till det moderna boendet i Sverige. Alkoholisträdslan kunde också användas som en acceptabel förklaring från kvinnornas sida gentemot icke-muslimer. Man slapp därigenom ge sig in på svår-förklarliga religiösa regler.

Den inställning som man allmänt tycktes ha haft vid ankomsten till Sverige, nämligen att boendet i Sverige var tillfälligt, hade hos de intervjuade genomgått en långsam förändring. För den första generationen invandrare var boendekarriärens mål att återflytta till Turkiet och till de moderna villor som man byggt där med pengar man förtjänat under åren i Sverige. Men bl.a. barn och barnbarns ovilja att flytta tillbaka har gjort att planerna förändrats. Villorna i hembyarna har alltmer kommit att snarare betraktas som permanenta fritidsbostäder. Tanken på ett framtida liv i

Sverige har alltså börjat få allmänt fäste. Kanske kommer detta att påverka det nuvarande boendet, t ex genom ökade krav på större bostadsytor.

Den grupp jag intervjuade hade bevarat vissa boendevanor från den anatoliska landsbygden. De unga i Fittja gifte sig i huvudsak inomkulturellt och bodde sedan kvar hos makens föräldrar ett par år efter giftermålet varvid de följde sedvänjor från sin ursprungskultur. De intervjuade nämnde dock aldrig explicit traditionen som skäl. Istället talade man om praktiska orsaker: bostadsbrist och ekonomi. Dessa omständigheter hade förvisso betydelse för invandrarna, liksom för svenskar.

Några få av de tillfrågade tillhörde permanenta patriarkaliskt ledda flergenerationshushåll. Men kärnfamiljerna dominerade ändock i Fittja, liksom de också gör på den anatoliska landsbygden. Anpassningen till boendet i Fittja innebar att de flesta faktiskt i hög grad bevarat traditionella familjemönster (med bl.a. många barn), men inom en modern förort. Detta bidrog också till att många var trångbodda.

De flesta i de turkiska och kurdiska grupperna umgicks nästan bara med landsmän, men levde ändock ett liv bland många kulturer, däribland den svenska. Dock hade många av de tillfrågade till stor del undgått en språklig anpassning. Det stora inomkulturella umgänget och nätverket hade medfört att många känt en minskad motivation att lära sig svenska. Likaså saknade man en "vardag" i området som gjort det möjligt att kunna träna det svenska språket. De vuxna hade själva små förhoppningar om att kunna förbättra sina språkkunskaper i någon högre grad, men detta oroade dem mindre än barnens och barnbarnens framtidschanser i Sverige. De berättade att de små barnen kunde ha sämre svenskkunskaper än äldre syskon i motsvarande ålder. Detta kunde vara ett skäl till att man gick i flyttnings-tankar.

Bristfälliga kunskaper i svenska komplicerade ibland felanmälningarna. På vägen mellan en hyresgäst och en reparatör kunde flera personer vara inblandade som "språk- och kulturslussar". De som hade dåliga språkkunskaper kunde då känna sig alltför beroende av mera språkkunniga landsmän i kontakterna med "omvärlden". Dessa ofta äldre invandrare tyckte att de hade små möjligheter att anpassa sig till ett liv i Sverige utanför Fittja. Goda språkkunskaper var förstås i detta sammanhang en viktig resurs, som sannolikt påverkade traditionella rollmönster mellan vissa yngre och äldre personer.

Även yngre välutbildade personer kände starka bindningar till området genom exempelvis förpliktelser gentemot äldre anförvanter. Sådana känslor kunde stå i strid med viljan att flytta till något annat bostadsområde med en mindre andel invandrare, där chanserna i och för sig borde vara större att få kontakt med

svenskar. Jag tyckte mig märka att detta kunde upplevas som frustrerande för de intervjuade yngre familjerna. Hur skulle de kunna anpassa sig till Sverige utan att förlora väsentliga delar av sin etniska identitet och särart?

Ett ideal för dem som ville flytta var ofta någon av Stockholms mindre invandrartäta söderförorter. Småhusområden lockade däremot vanligtvis inte. Enligt flertalet intervjuade skulle det alltför mycket försvåra kontakterna med nära anhöriga.

Det finns gott om föreställningar och fördomar om "turkar" i moderna lägenheter. Ofta handlar det om att de inte förstått hur man använder bostäderna. Liknande historier och "vitsar" är kända om andra grupper. Mina egna intryck utgjorde en stark kontrast. Jag fann välstädade hem, skinande rena kök, ett stort intresse för textilier, t ex beträffande gardinmönster, färger och upphängningar. Jag mötte husmödrar som tycktes vara synnerligen måna om att hålla rent, snyggt och vädrat. Jag förvånades över hur välhållna lägenheterna var, trots stora barnaskaror. De tillfrågade verkade istället ha klarat omställningen från en helt annan bostadsmiljö mycket bra. Visst berättade de ibland om svårigheter och missförstånd den första tiden i lägenheten, huset och området, men de flesta hade fått hjälp av vänner och släktingar som redan bodde i området.

Inredningarna i de hem jag besökte var påfallande lika. Möblerna kände jag väsentligen igen ifrån de stora möbelvaruhusen. Något intryck av en turkisk eller kurdisk bakgrund infann sig inte. Om man bortser från de små mattorna med orientaliska mönster som i allmänhet hängde ovanför sofforna, skulle beskrivningarna av vardagsrummen kunna vara hämtade från en undersökning bland svenskar. I detta avseende verkade man med andra ord ha anpassat sig till en svensk livsstil eller åtminstone stilideal. Det kulturbundna gjorde sig däremot gällande i fråga om placeringen och användningen av möbler och i rummens funktioner.

Även familjer som bott i Sverige i mer än tjugo år placerade fortfarande möblerna utefter väggarna, likt bruket i hemtrakten. En fåtölj ställdes t ex aldrig ut i rummet kring soffbordet i ett vardagsrum. Den stod alltid längsmed ena långväggen i fil med en soffa. Några kurdiska familjer hade soffbordet (på hjul) placerat framför fönsterkörtväggen i vardagsrummet, då det inte användes. En hierarkisk och traditionell platsindelning - med de bästa platserna längre in i rummen - verkade också gälla hos familjerna. Dessa regler följdes vanemässigt, även hemma hos icke-muslimer.

De hade uppenbarligen behållit intresset för mattor och textilier från ursprungskulturen. Hemmen i Fittja hade ofta helt gardinklädda fönsterväggar, och i vardagsrummen fanns det gott om små virkade dukar på

hyllor, ryggstöd och hemteknisk utrustning. Heltäckande textila mattor fanns vanligtvis i samtliga rum, inklusive köket. Ett par familjer hade själva lagt in nya mattor av kork- och plasttyp i sina kök, då köksgolven även användes som viktiga arbetsytor vid matlagning. Mattor var det första man skaffade sig efter att ha köpt de nödvändigaste möblerna vid inflyttning.

Några mindre familjer hade inrett gästrum i sina hem, trots att det inte var så vanligt med övernattande gäster. I gengäld fick familjemedlemmarna tränga ihop sig i de övriga sovrummen. Bruket med speciella gästrum återfinns även på landsbygden i Centrala Anatolien.

Dåligt fungerande spisar upplevde de flesta som lägenhetens största brist. De hade bevarat mattraditionerna från hemlandet med bl.a. ofta återkommande brödbak och med råvaror som krävde långa anrättnings- och koktider. I stora hushåll hade medlemmarna desutom olika mattider. Därför kunde spisen vara igång fem - sex timmar per dag. Spisen var viktig både för att man skulle kunna laga "sin" mat och för att kunna anpassas till de olika mattiderna (exempelvis beroende på oregelbundna arbetstider). Enligt hyresvärderna användes spisarna så mycket, att livslängden endast blev hälften så lång som för en spis hos en svensk "normalfamilj". Dock avsåg man inte att byta ut de sämre spisarna i området i "förtid".

Många av de intervjuade ansåg sig ha blivit nonchalant bemötta av hyresvärderna vid felanmälan, vilket speciellt verkade gälla vid fel som dålig uppvärmning och otäta fönster. Kanske berodde hyresvärdens bristande insatser i dessa avseenden på föreställningar om orientalers rädsla för förkylningssjukdomar, så att man uppfattade klagomålen som överdrivna. Sådana fall hade förekommit tidigare i området.

Kuloturkarna och kulukurderna hade kunnat bosätta sig nära släkt och vänner till följd av områdets tidigare lägenhetsöverskott och höga omflyttning. De intervjuades umgänge var koncentrerat till dessa "inomkulturella rum" i området.

Kontakterna med grannar från andra kulturer var oftast av sporadisk karaktär, t ex vid störningar eller liknande anledningar. Få sade sig dock bli störda av grannarna. Kanske berodde detta delvis på att de intervjuade själva hade många barn och därför inte var så "känsliga" för yttre störande ljud. Några berättade att barnen vid lek i våningskorridoren uppfattats som störande av svenska grannar. En anledning till att barnen befann sig där kunde vara att man hade gäster och inte ville bli störd. De som nämnde detta tyckte det var konstigt att de svenska grannarna accepterade störande fester på helg- och veckoslutskvällar, men inte lekande barn på eftermiddagarna. Även kurdiska och turkiska familjer kunde i och för sig störas av

lekande barn, men inför detta hade man förståelse. Det var viktigt att iakttaga god gästsed, och många familjer var trångbodda. Kanske är det ett specifikt svenskt synsätt att se farstun som ett genomgångsrum och inte en plats för uppehållande lek och samtal. Några av de tillfrågade turkarna och kurderna hade svårt att förstå detta. I andra avseenden kunde de uttrycka värderingar som överensstämde med åsikter hämtade ur boendeundersökningar med svenskar, t ex att man uppskattade lugna, nyktra och skötsamma grannar, som respekterade arbetande människors behov av lugn och vila.

De tillfrågade föredrog att själva ta kontakt med och ingripa mot störande grannar, till skillnad från många svenskar. Det var ovanligt att hyresvärderna eller störningsjouren kontaktades för sådana ändamål. Samtidigt kritiserade man vad man ansåg vara svenskars bristande förmåga att ingripa, en attityd som man absolut inte ville ta till sig. De berättade att de var vana från livet i hembyarna att själva ingripa. Det var där vanligt att kommunicera direkt människor emellan och inte via t ex myndigheter. Man återberättade händelser om egna ingripanden i Fittja. Männerna verkade vilja visa prov på handfasthet och handlingskraft, men deras berättelser uttryckte också värme och omtanke. Viljan att bry sig om och att ingripa kunde vara starkare än kultur- och språkbarriärer, tycktes det.

Männen och kvinnorna hade i väsentliga avseenden behållit umgängesmönstren från Turkiet. Dessa mönster var givetvis inte opåverkade av livet i Sverige och i bostadsområdet. Männerna hade exempelvis fått erfara att andra hyresgäster ogillade att de samlades ute på gräsmattorna i området sommartid. Vissa grupper av kvinnor kunde ha svårt att hitta lämpliga former för umgänge inom ramarna för deras liv i Sverige. Det könsuppdelade umgänget från Turkiet hade alla i stor utsträckning behållit. Makar hade ofta separata stabila sociala nätverk av vänner i området.

Gästsedens präglade umgänget. Vid mina egna besök i hemmen togs jag emot efter ett bestämt mönster, där män och kvinnor hade sina bestämda roller. Flera män berättade att denna sed, plus vanan att umgås könsuppdelat, bidragit till misslyckade försök att anpassa sig till ett liv med svenska kvinnor. Samtliga dessa män hade nu gift om sig med kvinnor från Turkiet (4).

Kvinnorna umgicks med varandra i hemmen tillsammans med sina barn. De kunde hjälpas åt med barnpassning och hushållsbestyr, eller bara sitta och "skvallra" över en kopp te eller kaffe. Männerna träffades oftast utanför hemmen på någon av de egna kulturföreningarna eller på något av omgivningens cafeer. Dessa spontana och mycket informella umgängesformer var möjliga genom att de intervjuade tillhörde stora etniska grupper inom området. De geografiska avstånden var korta till släkt och vänner. Det var en fördel med tanke på den ytterst begränsade fritid som många av de tillfrågade

hade.

Jag fann det svårt att bedöma hur olika individer anpassat sig till den svenska kulturen. En och samma person kunde uppträda mycket olika beroende på det sammanhang han/hon för tillfället befann sig i. I hemmet kunde den utåt sett försvenskade uppträda enligt traditionellt familjemönster, medan den utåt sett traditionsbundnes roll kunde luckras upp i hemmets vrå. Gränserna mellan gammalt och nytt slingrade sig på ett otydligt vis i varje individs handlande och medvetande.

Kontakterna var täta med hemlandet. De ringde och skrev för att hålla sig informerade. Äldre vistades i vissa fall i Turkiet flera månader per år. Andra åkte "hem" på semestern. Sommartid gick bussar tur och retur direkt mellan Fittja och Kulu. Det fanns alltid någon i Fittja som nyss varit på besök i hemlandet och kunde berätta om de senaste nyheterna, vilka sedan snabbt spreds från mun till mun. Kanske var detta ständigt pulserande flöde en bidragande orsak till att de intervjuades liv fortfarande innehöll många levande kulturbundna inslag.

8.1 Några slutsatser

De flesta tyckte att det varit ganska lätt att anpassa sig till ett boendeliv i Fittja (trots att det kunde ha varit smärtsamt att skiljas från nära anhöriga i hemlandet och att den nya miljön i början upplevdes som mycket främmande). Det berodde i hög grad på att de snabbt tagits upp i ett redan befintligt inomkulturellt nätverk av släkt och vänner. De täta nätverken var också en av anledningarna till att kraven varit låga på att lära sig svenska.

Många hade ytterst bristfälliga kunskaper i svenska och kände sig dåligt rustade inför ett liv i Sverige utanför Fittja. De hade vant sig vid att ha många vänner och släktingar omkring sig, vilket var speciellt betydelsefullt för de äldre.

Flera av dem med dåliga språkkunskaper ogillade att därvidlag vara beroende av andra, och att ibland flera personer måste blandas in i kontakterna med "omvärlden". Yngre personers strävan att kunna anpassa sig mer till det svenska samhället kunde i detta sammanhang motverkas av bindningarna till Fittja, t ex att man hade känslor av förpliktelse gentemot äldre anförvanter. Ungdom och goda språkkunskaper innebar därför inte automatiskt att anpassningen blev problemfri.

Vissa föräldrar ansåg att deras yngre barn hade sämre chanser - i jämförelse med äldre syskon - att hävda sig språkligt i ett framtida liv i Sverige. Det berodde bl.a. på den minskande tillgången på en "vardag"

bland svenskar i området.

De dåliga språkkunskaperna bland många av de tillfrågade och deras familjer innebar alltså väsentliga problem för deras anpassning till det svenska samhället.

Familjemönster, mat- och umgängesvanor var traditionsbundna inslag som de intervjuade försökt behålla i anpassningen till ett liv i Fittja. I huvudsak hade man lyckats med det, trots att en sådan process var långt ifrån problemfri. Hindren kunde utgöras av bristen på stora lägenheter inom området, dåliga spisar, grannars eventuellt annorlunda syn på farstuns funktion, känslan av att inte bli tagna på allvar av hyresvärden på grund av sitt etniska ursprung, skillnader i umgängesmönster mellan vad som var brukligt på den turkiska landsbygden och i det svenska samhället, kvinnors därav följande svårigheter att finna lämpliga umgängesformer, samt upplevelser av den svenska omgivningens bristande förmåga att bry sig om och att ingripa vid oacceptabla förhållanden.

Inflyttningen till just Fittja - där de egna etniska grupperna var stora - hade i flera avseenden samtidigt underlättat anpassningen av traditionsbundna vanor till ett liv i Sverige. Inom de egna täta kulturella nätverken hade man kunnat behålla vissa familje- och umgängesmönster, t ex tillfälligt utökade familjer, inomkulturella giftermål, könsuppdelat spontant umgänge och grannliv, en bibehållen gästsed och inbördes hjälp med att hålla mattraditionerna vid liv. Lägenheternas planering innebar inga större problem för de egna livsstilarna. Man hade behållit intresset för textilier och mattor och även anpassat moderna möbler till mer traditionella placeringar, användningar och rumsfunktioner. I vissa avseenden delade man även svenskars värderingar och krav på grannarna. En del ursprungliga beteendenormer hade kunnat bevaras delvis genom omständigheter specifika för området.

De intervjuade hade i varierande grad tagit till sig den svenska kulturen. Mitt intryck var att man utökade repertoaren av inbördes traditionella roller till att även gälla förhållandet mellan turkiskt, kurdiskt och svenskt. En kurdisk man kunde exempelvis på Kurdiska föreningen visa sig öppet som kurd. På Turkiska föreningen verkade det som om han ville bli betraktad som en av "turkarna". I hemmet blev han åter kurd, men med ett mindre betonat traditionellt manligt förhållningssätt, dvs något "försvenskad" i sin könsroll. En och samma person kunde inta olika roller, vilka var för sig gav olika intryck av "anpassning", något som i och för sig komplicerade min bedömning och analys.

Några alldeles enhetliga bilder av de intervjuades anpassningsgrad till den svenska kulturen kunde jag alltså inte få fram. Mitt huvudintryck var dock att flertalet intervjuade uppvisade en mycket låg integrationsgrad i förhållandet till det svenska samhället,

speciellt i jämförelse med invandrare från andra kulturer.

NOTER

1. I denna skildring redovisar jag valda fakta om Fittja. Uppgifterna är hämtade ur tekn. dr. Cecilia Jensfelts faktasammanställningar inom ramen för hennes forskning knuten till Fittjaprojektet. Följande skrifter har använts: Projektbeskrivning för Fittjaprojektet i Botkyrka (1986.04.18), Sociala miljön i Fittja (1987.09.03), Delrapport (1987.09.23), Nya fakta om Fittja (1988).

2. I Rune Pehrssons rapport "Mögel i våtrum" ingår bl.a. en omfattande undersökning av tre badrum på Forvägen i Fittja. Pehrsson skriver att husen som producerades i Sverige under 60- och 70-talen i stor utsträckning drabbats av mögel- och rötskador. Fittja tillhör de områden där mögelskador varit särskilt frekventa. Orsakerna till skadorna var bl.a. ändrade boendevanor (vanligare att duscha), väggarnas ytskikt och dålig luftväxling.

3. I Arne Modigs undersökning ingår inga invandrare, trots undersökta områdets invandratäthet. Studien innehåller dels en observationsundersökning med uppgift att kartlägga det sociala livet utomhus på 53 gårdar, dels en intervjuundersökning i form av enkäter och intervjuer i hemmen.

4. Flera av männen i denna undersökning berättade om misslyckade äktenskap med svenskor. Vissa män kan tänkas ha ingått i "skenäktenskap" för att få uppehållstillstånd (jfr Akpınar, 1988:19). Men det fanns också de som berättade om seriösa försök att skapa sig ett "nytt liv och en ny livsstil" i Sverige. Oavsett motiven upplevde männen avgörande skillnader mellan umgängestraktionerna i Sverige och Turkiet, vilket komplicerade förhållandena i de tidigare äktenskapen.

LITTERATUR

- Alpay, S, 1980, Turkar i Stockholm. (Liber.) Stockholm.
- Akpinar, A, 1988, Challenged family and kinship ideals. (Institutet för social forskning, Stockholms universitet.) Rapport 10. Stockholm.
- Andersson-Brolin, 1984, Etnisk bostadssegregation. (Stockholms universitet.) Stockholm.
- Arnstberg, K-O, och Ehn, B, 1976, Etniska minoriteter i Sverige förr och nu. (Liber.) Lund.
- Bostadsstyrelsen och Statens planverk, 1987, Fukt. Stockholm.
- Daun, Å, 1974, Förortsliv. (Prisma.) Lund.
- Daun, Å, 1980, Boende och livsform. (Tiden/Folksam.) Borås.
- Daun, Å, 1985, Bra och dåligt i Sverige. (Regionplanekontoret.) Rapport 6. Stockholm.
- Daun, Å, 1985 b, Setbacks and advances on the Swedish housingmarket. (Current Sweden, Svenska institutet.) Stockholm.
- Daun, Å, 1989, Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv. (Raben & Sjögren.) Stockholm.
- Ehn, B, 1986, Det otydliga kulturmötet. (Liber.) Lund.
- Ehn, S, 1987, Grannar - behövs dom? (Raben & Sjögren.) Stockholm.
- Engelbrektsson, U-B, 1978, The force of tradition. (ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS.) Göteborg.
- Hernze, B och Palmenfelt, U, 1972, Kuluturkar i Stockholm. (Uppsatsför tre betyg, socialantropologiska institutionen.) Stockholm.
- Jensfelt, C, 1986, Projektbeskrivning för Fittja-projektet. 1987, Sociala miljön i Fittja. 1987 b, Delrapport. 1988, Nya fakta om Fittja. /Opublicerade stenciler./
- Johansson, S och Öberg, F, 1985, Som ringar på vattnet. (Botkyrka kommun.) Rapport. Botkyrka.
- Kurder i Sverige, 1984, (Statens invandrarverk.) Rapport från sem. i Sigtuna 4-6 april.

- Kuutman, A, 1983, Om kurder. (Statens invandrarverk.) Stockholm.
- Modig, A, 1985, Grannrelationer i förort. (Statens råd för byggnadsforskning.) Rapport 147. Stockholm.
- Mörck, M, m.fl., 1986, Livsmönster och boendekarriärer i tre generationer. (Statens råd för byggnadsforskning.) Rapport 74. Stockholm.
- Palmqvist, M, 1986. Rapport från studieresa i Turkiet 1 - 15 augusti. /Opublicerad stencil./
- Pehrsson, R, m.fl., 1986, Mögel i våtrum. (Statens råd för byggnadsforskning.) Rapport 5. Stockholm.
- von Sydow, W, 1935, Övernaturliga väsen. Nordisk Kultur nr 19.
- Timur, S, 1981, "Determinants of family structure in Turkey". Women in Turkish Society. Red. Abadan-Unat. (E.J. Briu.) Leiden Netherlands.
- Unat, A.N, 1981, Women in Turkish Society. (E.J. Briu.) Leiden Netherlands.
- Uzunel, B, och Sarihan, M, 1987, Utbildningsbehovet hos kurdiska kvinnor och ungdomar i Botkyrka. (Botkyrka kommun.) Rapport. Botkyrka.

TIDSKRIFTSARTIKLAR

- Palmenfelt, U, Strutsen, svärfar och den sociala osynligheten. (Institutet för folklivsforskning.) Doktorandbullen nr. 59. Stockholm.

OTRYCKTA KÄLLOR

Intervjuer med 35 invånare i Fittja.

Intervju med chefen för invandrarbyrån.

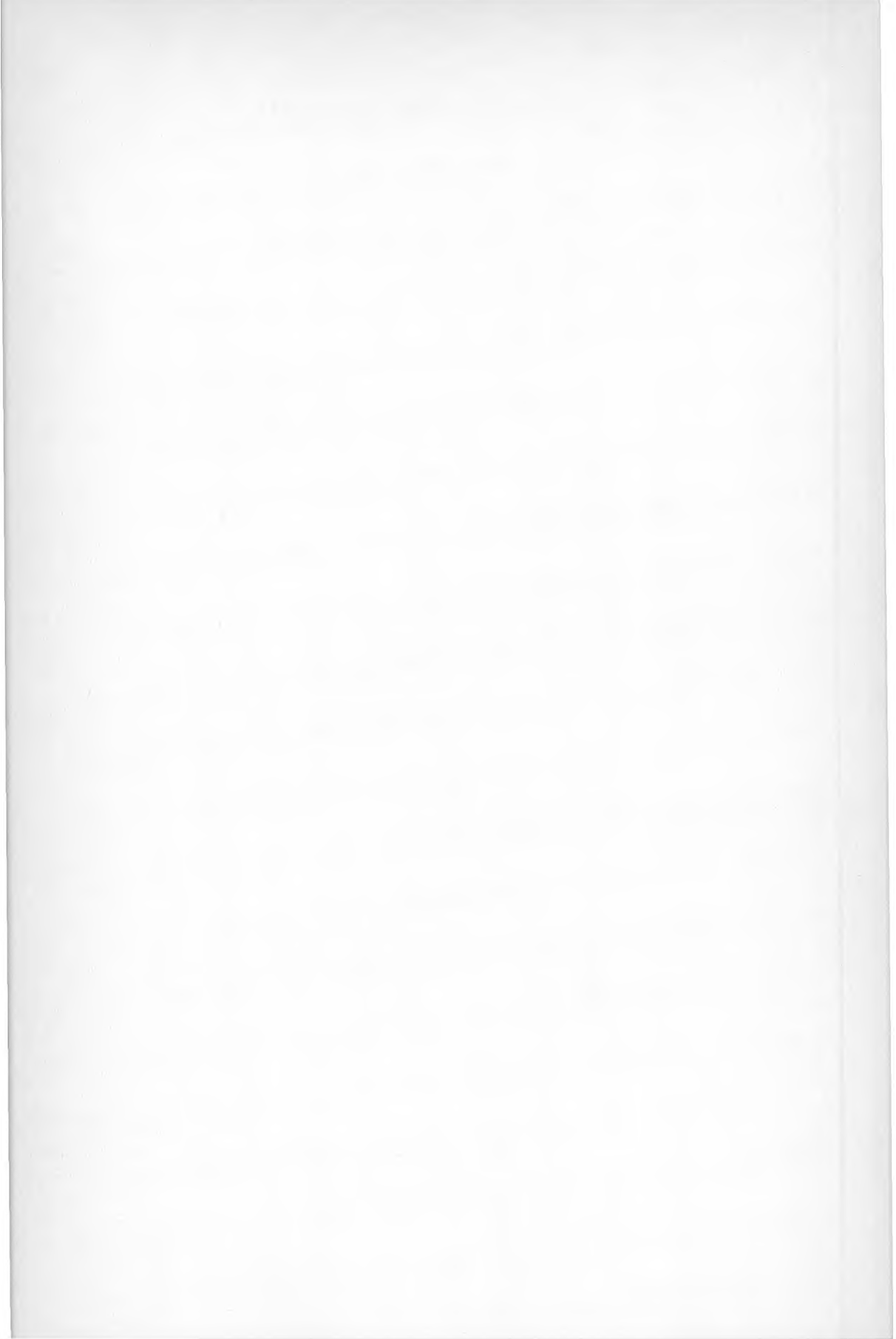
- " - en assistent på invandrarbyrån.
- " - en tjänsteman på invandrarkontoret.
- " - Botkyrkabyggens distriktschef i Fittja.
- " - föreståndaren för systugan i Fittja.
- " - en ombudsman för hyresgästföreningen.
- " - en politiker.
- " - en ombudsman för Verdandi Botkyrka.
- " - en kvartersvärd i Fittja.

BILAGA 1. Informanter.

Förteckningen innehåller de turkiska och kurdiska intervjupersoner som ingår i uppsatsen. Namnen (fingrade) anger citerade namngivna personer.

- 1 , kurdisk man, 40-45 år, arb. på restaur. och i hemmet.
- 2 , turkisk-kurdisk kvinna, 20-30 år, lokalv.
- 3 Ayse , kurdisk kvinna, 50-55 år, hemmafru.
- 4a Ali , turkisk man, 55-65 år, pensionär, f.d. arb. inom industri och restaur.
- 4b , turkisk kvinna, 55-60 år, lokalv.
- 5 , kurdisk kvinna, 30-40 år, hemmafru.
- 6a Mahmud , kurdisk man, 25-30 år, lärare.
- 6b Leyla , kurdisk kvinna, 20-30 år, ekonomibitr.
- 7 Gulizar , kurdisk kvinna, 25-30 år, hemmafru.
- 8 , turkisk kvinna, 60-65 år, pensionär, f.d. städerska.
- 9 , turkisk kvinna, 25-30 år, vårdbitr.
- 10 Ali , turkisk man, 40-45 år, restaur.äg.
- 11 , kurdisk man, 25-35 år, lärare, chauff.
- 12a (grp.int.), turkisk man, 60-65 år, förtidspens., f.d. arb. inom industri och restaur.
- 12b (-"-) , turkisk man, 55-60 år, förtidspens., f.d. arb. inom industri och restaur.
- 12c (-"-) , kurdisk man, 55-60 år, förtidspens., f.d. arb. inom industri, restaur. och lokalv.
- 12d (-"-) , kurdisk man, 50-55 år, förtidspens., f.d. arb. inom industri, restaur. och lokalv.
- 13 Remzi , turkisk man, 30-40 år, kock.
- 14 , turkisk man, 35-45 år, lärare, åkare och spärrvakt.
- 15 Recep , kurdisk-turkisk man, 40-45 år, lärare och chauff.

- 16 Ömer , turkisk man, 60-65 år, långt.sjukskr.,
industriarb.
- 17 , kurdisk man, 35-45 år, industriarb.
- 18 Mustafa , turkisk man, 40-45 år, chauff.
- 19 Mehmed , turkisk man, 40-45 år, restaur.äg.
- 20 Hassan , turkisk man, 35-45 år, fast.h.sköt.
- 21 Ahmed , kurdisk man, 35-40 år, arb. på rest.
och stud.
- 22 Musa , kurdisk man, 30-40 år, lokalv. och rest.
- 23 Bekir , kurdisk man, 30-40 år, lokalv. och rest.
- 24 , kurdisk man, 30-40 år, lokalv. och rest.
- 25 Josef , kurdisk man, 35-45 år, stud.
- 26 Ismail , kurdisk man, 35-45 år, lokalv. och rest.
- 27 , kurdisk man, 20-30 år, butiksinnehav.

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 870270-7
från Statens råd för byggnadsforskning till Institutet
för folklivsforskning, Stockholms universitet.**

R5: 1990

ISBN 91-540-5141-X

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6801005

**Abonnemangsgrupp:
Y. Byggnadsfunktion**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst
171 88 Solna**

Cirkapris: 51 kr exkl moms